

פרופ' דוב רפל

הקדמת ספר "מעשה אפד" לפרופיאט דוראן

מבוא

חיי האפודי ויצירתו

אין בידנו פרטים מדויקים ובטוחים בדבר מועד לידתו ופטירתו של ר' יצחק בן משה הלוי, הידוע בשם פרופיאט דוראן. בחיבוריו השתמש פרופיאט דוראן בשם אפ"ד, כלומר: אני פרופיאט דוראן. מכאן כנורו הספרותי השכיח: האפודי. אבותיו היו בני פרפניאן (Perpignan), כיום בגבול צרפת וספרד, במאה ה'י"ד היתה שייכת לארגוניה, אחת הממלכות הנוצריות בחצי האי הפירנאי. הוא עצמו גדל בקטלונה, הסמוכה לארגוניה, אשר קהילותיה הגדולות והחשובות היו ברצלונה וגרונה. כפי שהוא מציין בחיבורו "כלימת הגויים" (פרק ב') יתכן שלמד בבחרותו באשכנז¹. לאחר מכן חזר לספרד. לא ברור ממה התפרנס. מה שאינו מוטל בספק הוא, שהירבה ללמוד ורכש לו ידיעה רחבה בתורה שבכתב ושבעל-פה, בפילוסופיה היהודית והכללית, בדיקדוק, וכנראה גם בשפה הערבית, במתימטיקה, בתכונה ובתורת הלוח, בתיאוריה של המוסיקה, במדעי הטבע וברפואה. ואם כי הכתבים שנשתמרו ממנו אינם רבים, הריהם מעידים על ידיעותיו בכל התחומים הנ"ל. שמו יצא לתהילה והוא קיים קשרים עם גדולי החכמים שבזמנו, ובכללם ר' חסדאי קרשקש.

בשנת קנ"א (1391) שנת הפרענות הקשה שבאה על יהודי ספרד ופגעה קשה בקהלות קטלונניה, עברה כוס התרעלה גם על פרופיאט דוראן, והוא נאלץ, יחד עם רבים אחרים, לקבל את הנצרות למראית עין. נראה כי היתה מחלוקת בין שלטונות הכנסיה והשלטון החילוני בענין השמד בדרך כפיה. מצד אחד נכנע המלך לדרישות הכנסיה וגזר שמד, אולם לבו לא היה שלם עם הגזירה, וכנראה שגם השלטונות המקומיים והאוכלוסיה לא ראתה אותה בעין יפה, ולכן לא הפריעו לנוצרים החדשים לשמור על תרבותם ולפחות על חלק מארחות חייהם היהודיים. במשך 12 שנים חי האפודי כנוצרי-כביכול ובאותה תקופה שימש כאיצטגנין של מלך אראגוניה והמשיך בפעולתו הספרותית בעברית. האפודי רצה לחזור ליהדות, ונדבר עם אנוס אחר לעזוב את ספרד ולעלות לארץ ישראל. האפודי יצא לדרך,

1. בשני כתבי יד של "כלימת הגויים" נמצא "בהיותי בישיבת רבותי באשכנז". בכתבי יד אחרים הנוסח הוא "שמעתי... בהיותי בישיבת רבותי מאשכנזי אחד".

אולם חברו לא הצטרף אליו, אלא שלח אליו אגרת ובה הודעה, שהוא מסתלק מתכנית העליה, מכיון שהחליט להשאר בדת הנוצרית מרצונו הטוב. הודעה זאת פגעה ברוחו של אפודי והוא כתב אל המומר אגרת, המתחילה כל ענין חדש במלים "אל תהי כאבותיך". האגרת שמה ללעג את הדוגמות של הנצרות, את זיופי ההיסטוריה המצויים בספרי הנוצרים ואת פירושיהם המסלפים את הכתובים. אולם מכיון שהאפודי כתב את חיבורו באירוניה דקה, לא עמדו עליה הנוצרים וחשבו את האגרת לאגרת שבחים. רק כעבור זמן רב עמדו על כוונתה האמתית. מלבד אגרת זאת כתב האפודי חיבור בשם "כלימת הגויים"² נגד הנצרות. מתוך החיבור ניכר שהאפודי הכיר היטב את ספרי אבות הכנסייה, נוסף על בקיאותו בברית החדשה. מועד חיבורם של שני החיבורים האלה ידוע, "אל תהי כאבותיך" נתחבר ב-1396 ו"כלימת הגויים" ב-1397, כלומר, שניהם נתחברו בזמן שהאפודי היה "נוצרי".

חיבורו השלישי של האפודי הוא פירוש ל"מורה נבוכים". הפירוש נועד כנראה להקל על המתחילים בעיון והמתקשים להבין את סגנונו של ר"ש אבן חיבון. אין האפודי נכנס בפירושו לבירור של בעיות פילוסופיות ושל קשיים ב"מורה נבוכים" עצמו. דוקא בחיבורו הדקדוקי "מעשה אפוד" (ר' להלן) מברר האפודי כמה ענינים פילוסופיים ב"מורה נבוכים" (בפרק ס"א של חלק א' ובפרק נ"א של חלק ג') שכמעט אינו מזכירם בפירושו ל"מורה"³. חיבורו הרביעי של האפודי הוא החיבור הדקדוקי "מעשה אפוד", אשר כתיבתו הושלמה בשנת 1403. ספר זה, שמחברו מתאר אותו בהקדמה כ"מאמר קצר ומספיק" להכרת דקדוק הלשון העברית, נועד לשמש ספר לימוד לתלמידיו של האפודי, בני משפחת קרשקש, ולא התכוון האפודי להציג בו שיטה חדשה בדקדוק. הוא מסתמך על המדקדקים הראשונים, ר' יהודה חיוג' ור' יונה אבן ג'נאח, מביא לעתים קרובות את דעותיהם של מנחם בן סרוק, דונש בן לברט ור' אברהם אבן עזרא, לפעמים כתנאי דמסייעי ולפעמים כדי לחלוק עליהם. בקרתו מופנית בעיקר כלפי ר' דוד קמחי, שעליו הוא חולק פעמים רבות⁴. עיקר חידושו של האפודי הוא בניסוח השיטתי וההגיוני של כללי הדקדוק ובהסבר פילוסופי למספר תופעות לשוניות. ל"מעשה אפוד" מחוברת הקדמה, שהיא חיבור בפני עצמו, הקשור קשר רופף ל"מעשה חושב". תאור ההקדמה יובא להלן.

חיבור חמישי של האפודי הוא הספר "חשב האפוד", הדין בשאלות אסטרונומיות ובעניני הלוח העברי. ספר זה לא נדפס בשלמותו. קטעים ממנו מביא ר' יהודה מוסקאטו בפירושו "קול יהודה" ל"כוזרי" (כגון במאמר ב' סי' כ').

חיבור ששי של האפודי הוא "זכרון השמדות", והוא סיפור הגזירות שעברו על עם ישראל מחורבן בית שני ואילך. ספר זה לא הגיע לידינו כלל. מציאותו נודעה מדברי ר"י אברבנאל בספרו "ישועות משיח" הכותב בענין הרדיפות והגירושים שהיו בעבר "וכל זה במאמר זכרון השמדות" שהיו בישראל אחרי החורבן שעשה וקיבץ האפודי. גם ר' יהודה אבן יריגה בספרו "שבת יהודה" מביא את הדברים שהביא ר"י אברבנאל.

מלבד חיבורים גדולים אלה, נשתמרו כמה חיבורים קטנים או קטעי חיבורים מאת האפודי, התורמים הרבה להכרת אישיותו של האפודי ונושאי מחקרו.

2. פורסם ע"י א. פאזנאסקי ב"הצפה מארץ הגר" כרך ג' וד' (תרע"ג/ד), וכמהדורה חדשה ע"י א. תלמי בשנת תשמ"א (ירושלים).

3. למרות קיצורו ופשטותו, זכה פירוש האפודי להערכה והוא נדפס כמהדורות רבות של "מורה נבוכים". ר' י"ש דלמדניגו (בחיבורו "אחוז", נדפס ב"מלא חפנים" בעריכת א. גייגר, ברלין 1840, ע' 13) משהו אותו לרש"י "בקיצור וביאור, והוא ראש הפרשנים".

4. כנגד בקרתו של האפודי כתב ר' אלישע בן אברהם חיבור "מגן דוד" (קושטא רע"ז 1517) להגנת הרד"ק.

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

[תשנא

הקדמת ספר "מעשה אפוד" לפרופיאט דוראן

שני קטעים מציגים את האפודי כפרשן המקרא — פירוש לענין האשה התקועית ופירוש מרד אבשלום. (פרקים י"ד, ט"ז ו"ז בשמ"ב). נראה שהאפודי כתב חיבור מקיף ואלה הם רק קטעים שנשתמרו. על יכלתו וכשרונו של האפודי כפרשן פשטני של המקרא אפשר ללמוד גם מפירושו הרבים למקראות, המפוזרים ב"מעשה אפוד".

שני קטעים אחרים הם פירושים לפירוש אבן עזרא לתורה, ולפרשת המועדים (ויקרא כ"ג) ולפרשת בלק (במדבר כ"ב). גם אלה הם כנראה חלקים של חיבור גדול יותר⁵. חשוב לציין, שאע"פ שהאפודי לא חיבר ספר קבלי, ושחיבוריו הם על דרך הפילוסופיה הרציונליסטית, הפרשנות הפשטנית וההגיון, היתה לו ידיעה ונטיה למיסטיקה, כפי שמלמדים אחדים מחיבוריו הקטנים, אחד מהם, הפירוש לאבן עזרא לויקרא כ"ג הוא פירוש אליגוריי-מיסטי, השני הוא מכתב המפרש קטע בספר המאגי "ספר התמר", השלישי הוא מכתב המסביר את חשיבות ומשמעות המספר שבע במזיגה זאת של רציונליזם ומיסטיקה אין האפודי בודד בדורותיו. די אם נזכיר לצידו את ר' אברהם אבן עזרא.

הקדמת ספר "מעשה אפוד"

הקדמת הספר "מעשה אפוד" היא חיבור עצמאי, ורק שלשת המשפטים האחרונים של ההקדמה קושרים אותה, בדרך מלאכותית, ל"מעשה אפוד".

ההקדמה עצמה מרכבת משלשה חלקים. החלק הראשון הוא חינוכי. האפודי מציג את הגישות היהודיות השונות לתכנית הלימודים ולבסוף מציג את תכניתו הוא, אשר במרכזה עומד לימוד התנ"ך, החלק השני מתאר האפודי את חשיבותו של התנ"ך. הוא מתאר את רום ערכו בעיני כל הדורות, את השפעת לימודו על גורל עם ישראל ואת חשיבותו לכל אדם הרוצה שתפילתו תתקבל ושיזכה לחיי העולם הבא. בחלק השלישי של ההקדמה מפרט האפודי ומפרש חמש-עשרה עצות טובות, העשויות להועיל לזכרון.

הרציונלי והאירציונלי בחשיבתו של האפודי

הרציונליזם הוא, יחד עם האמפיריזם, מעמודי התווך אשר בנין המדע המודרני נשען עליהם. במחשבת ימי הביניים מציין הרציונליזם שיטת מחקר פילוסופי, המסיקה את מסקנותיה על פי כללי ההגיון. לזה מסכים גם הרציונליזם המודרני. אלא שבנוסף על כך הוא דורש, אם הנושא הוא במדעי הטבע — אימות ניסויי של ההנחות, ואם במדעי הרוח — ראיות עובדתיות וסבירות המתקבלות על "השכל הישר". דרישות אלה היו זרות לרציונליזם של יה"ב, אשר לא ראה כל פגם בהנחות דוגמטיות, אשר מקורן היה בספרות מוסמכת. הנחות דוגמטיות אלה יכולות להיות גם בתחום המיסטיקה הדתית. הרציונליזם של סכולסטיקן ביה"ב אינו נפגם ע"י כך, שהוא דן באוכריסטיה מתוך הנחה, שאכן הלחם והיין שעל המזבח של הכנסיה הם בשר מבשרו של הגואל ודם מדמו. כמו כן הוא מקבל ללא היסוס דוגמות אסכטולוגיות. אף על פי שדוגמות אלה, לא זו בלבד שאינן ניתנות להוכחה או לסתירה, אלא שהן מעוררות קשיים סמנטיים, כגון "אחרית הימים" או "החיים שאחרי המות". מיסטיציזם רציונליסטי אינו תופעה נדירה ביה"ב והאפודי הוא אחד מנציגיו.

גישתו הרציונליסטית של האפודי ניכרת לא רק בחיבוריו המתימטיים והפילוסופיים. גם "מעשה אפוד" עשיר בבירורים הגיוניים, כגון הסבר ההבדל בין שם תואר ופועל (פרק ח') או

5. יתכן שחיבר פירושים לכוזרי, לבאור האמצעי של אבן רושד לספר השמע הטבעי לאריסטו, ולתרגום העברי של אלמגסט של פטלומיאוס (א). פוזנאנסקי "הצפה מארץ הגר" שנה ד' ע' 129).

בין הפעלים העומדים, היוצאים והגורמים. עם זה כתביו מלאים דיונים הרחוקים מכל גישה רציונלית. נצביע על אחדים מהם.

א. האמונה בכשפים. בשעה שהמדע מניח הנחה אקסיומטית, שאישיותו של האדם אינה יכולה להתגבר על חוקי הטבע, מקבל האפודי את ההיפך. הוא אינו מבטל מכל וכל את הדעה שישו הנוצרי ותלמידיו היו עושים דברים "זרים היוצאים מן המנהג הטבעי" ("כלימת הגויים, ריש פרק ב'). אלא בשעה שיהודים אחדים חשבו שהוא עשה מה שעשה בכח הטומאה, סבור האפודי "כדעת רבותינו זכרונם לברכה שאמרו עליו שכישי".

ב. בשעה שהמכשף מכחיש את תקפם של חוקי הטבע, בעל המאגיה מודה בתקפם הכללי והמתמיד. טענתו היא, שפעולות מסוימות בהתאם לחקי הטבע לא יהיו להן התוצאות המצופות, אם לא יתבצעו בתנאים מסויימים על ידי אנשים מסויימים. המלים האחרונות "על ידי אנשים מסויימים" הם עיקר טענות המאגים. דעה זאת מיוצגת, בין היתר ע"י "ספר התמר"⁶. אין בחיבוריו של האפודי התייחסות ישירה אל המגיה, אולם כאחד ממכתביו דן האפודי באריכות בקטע קשה בספר הנ"ל ואינו חוסך שבחים ממחבר הספר⁷.

ג. נטיות קבליות. בחלק הראשון של ההקדמה מתאר האפודי את השקפותיהם החינוכיות של חכמי ישראל. ביניהם הוא מונה את "כת בעלי חכמת הקבלה... והיא חכמה כוללת סודות האלהות והמלאכים וענינים נפלאים באלהיות והטבעיות, ממה שהשגתו נמנעת בדרך החקירה" (ר' להלן ע' תשעד) האפודי אינו מסתיר את נטייתו להשקפה עקרונית זאת, אלא שהוא מטיל ספק באמיתות הקבלה שבידי המקובלים.

ד. כחו המיסטי של התנ"ך. עמדות אירציונליות אלה מסבירות את הפשטות שבה מציג האפודי את עמדתו האירציונלית על התנ"ך. ואין אתה יודע על מה לתמוה יותר, אם על העדר התייחסות לתכנים הוודאיים של התנ"ך — הרקע הנבואי של הספרים, האופי הנורמטיבי של התוכן, השגב הפיוטי של שירת המאמין, או על רבוי דברים בדבר סגולותיו המיסטיות של התנ"ך, גם כשהוא נקרא ללא כוונה וללא הכנה, ועל כחו להציל את לומדיו מגזרות ופרענויות.

"סגולה דבקה"

סגולה, במינוח של תורת ההגיון האריסטוטלית, היא תכונה אפיינית של העצם, אולם אינה חלק של מהותו, ולכן אינה חלק של הגדרתו. דוגמה לסגולה — הצחוק. הצחוק מצוי אצל בני אדם בלבד ולכן הוא תכונה אפיינית להם. אולם הצחוק אינו מהותי לאדם, רוצה לומר — אדם שלא יצחק כל ימי חייו לא יפסל מהיות אדם. גם אילו היה האדם צוחק תמיד, לא היה הצחוק נעשה חלק של הגדרת מהותו, אלא שאז היה הצחוק נחשב לסגולה דבקה, כלומר, שאי אפשר למצוא אדם, שאינו צוחק.

האדם הוא גם היצור היחיד, המסוגל לבנות בתים ולסלול כבישים, ובכל זאת אין הבנאות והסלילה סגולות האדם. הסיבה לכך היא שהבנאות והסלילה הן תולדות של הרציונליזם האנושי, ובגדרת האדם כיצור חושב כלול כל מה שהאדם מסוגל לו מכח חשיבתו. כושר הצחוק אינו ניתן להגזר מהרציונליזם המהותי של האדם. על כן אפשר לומר "האדם מסוגל

6. "ספר התמר" יצא לאור בעברית ובגרמנית ע"י גרשם שלום (ירושלים תרפ"ז).

7. ע' 185-187 במהד' כהן ופרידלנדר.

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

[תשנ"ג]

הקדמת ספר "מעשה אפור" לפרופיאט דוראן

לצחוק" הוא משפט סינתטי, שבו הנשוא מוסף על הנושא, אבל המשפט "האדם מסוגל לבנות" הוא משפט טאוטולוגי.

ההכרעה בשאלה, אם תכונה מסוימת של העצם היא סגולה, או היא תולדה של מהותו, היא ענינו של המדע האמפירי. כל עוד לא נחקר המבנה האטומי של החומר, היה המשקל הסגולי או הצבע נחשב לסגולה הדבקה ביסודות הכימיים השונים, אולם אינה ממהותם. הנסויים והתיאוריות המדעיות של המאה העשרים צירפו את הסגולות האלה לתולדות המתחייבות ממהותו של היסוד הכימי, והסגולה חדלה להיות "סגולה".

לדעת האפורי, ישנם אנשים הסבורים, שהקשר בין קיום מצוות ובין השגת ההצלחה האחרונה הוא ענין של סגולה דבקה. הוא עצמו מסביר קשר זה בעזרת משל הרפואות. כשם שאין אנו יודעים מנין לתרופות כחן המרפא, אולם יודעים אנו מן הנסיון שהן מסוגלות לרפא, כן הדבר גם ביחס למצוות והיותן מסוגלות להקנות לאדם את ההצלחה האחרונה. האפורי עצמו אינו מקבל את דעתם, אולם גם הוא מסתייע ברעיון הסגולה הדבקה כבואו להציג את שיטתו. השגחת ה' על האדם תמשך מעיסוקו בתורה בכח סגולה הדבקה בתורה.

האינדוקציה הנאיבית

טענת סגולה דבקה פוטרת את הטוען מהצורך להוכיח בדרך רציונלית את הקשר שבין העצם ובין הסגולה. אדרבה, אם יוכח קשר הכרחי בין השנים, תיהפך הסגולה לתולדה של ההגדרה. אולם טענת סגולה דבקה אינה פוטרת את הטוען מהחובה להוכיח את עצם קיומו של הקשר. מבחינה זאת, אומר האפורי, אין הבדל בין חוקר טבע ובין היסטוריוזוף. שניהם מסתכלים במציאות ומגלים תופעת עקיבה — לאחר תופעה א' באה תמיד תופעה ב'. בהתאם לעקרון של המתודולוגיה הביניימית התופעה א' היא סבת התופעה ב'. וגם אם אין בידינו הסבר רציונלי לקשר, נוכל לומר שהתופעה ב' היא סגולה דבקה בא'. תפיסה נאיבית זאת של אינדוקציה, המתעלמת מכל ביקורת, ניתוח עובדות ומושגים, הערכה הסתברותית, ועל הכל — מכל צורך קישור רציונלי בין א' וב', מטשטשת את ההבדל שבין אינדוקציה במדעי הטבע ואינדוקציה בניסוח חוקי היסטוריה. האפורי עצמו טוען, להצדקת שיטתו, שהוא מסיק את מסקנותיו ההיסטוריוזופיות בדרך אנאלוגית לשיטותיהם של חוקרי הטבע וכשם שחכמי הטבע אינם נמנעים מלנסח את חוקי הטבע, רק על יסוד העובדה שהתופעות באות בזו אחר זו, כן גם הוא מנסח את חוקי ההיסטוריה היהודית, ובראש וראשונה את חוק הקשר בין גורל עם ישראל ובין מדת ההעסקות בתנ"ך, על יסוד עובדות היסטוריות, ללא הסבר רציונלי.

יסודות תכנית הלימודים

אף על פי שמקצועות פרנסה אחדים מחייבים לימוד, אין שיקולי פרנסה תופסים מקום בחיפושיו של האפורי אחרי תכנית הלימודים הרצויה. דעתו של האפורי נתונה ללימודים המקנים לאדם שלמות נפשית, אשר תבטיח לו את חיי העולם הבא. ומכיון שאין מקצוע פרנסה אשר ידיעתו היא תנאי לחיי העולם הבא, אפשר להשמיט את שיקולי הפרנסה בעת החיפוש אחרי תכנית הלימודים הרצויה. הזלזול בתכנית לימודים המסייעת לפרנסה מקבל תוספת חיזוק מכח שני שיקולים. ראשית, כל מה שתורם לחיי העולם הזה הוא בעל אופי חולף, כחיי העולם הזה עצמם. ואין מן הראוי ליחס חשיבות לחיים חולפים ולהקציב להם זמן, שאדם יכול לנצל כדי להתכונן לחיי נצח, ובלשונו של האפורי — כדי להצליח הצלחה אחרונה. שנית, כל חכמה שאדם לומד כדי להתפרנס ממנה — בעזרתה מספק האדם את

צרכי הגוף של אחרים, ואלה, בתמורה, מספקים את צרכי גופו. מכיון שהגוף האנושי הוא החלק הבהמי של האדם, אין מן הראוי להעמיד את סיפוק צרכיו במרכז עניניו של האדם. דעתו של האדם צריכה להיות נתונה לנפשו ועליו ללמוד מה שעשוי להיטיב עם הנפש. האפודי מציג שלש תכניות לימודים, כל אחת בשם "כת", כלומר, שלש התשובות אינן אפשרויות בלבד, אלא הן דעות שהחזיקו בהן ציבורים בישראל. אין הוא פוסל על הסף אף אחת מהן, ואינו מזכיר כלל את הויכוח הגדול, שפילג את יהדות ספרד, צרפת ופרובנס שני דורות לפניו, ואשר נגרם בגלל חילוקי דעות בדבר תכנית לימודים.

הדעה הראשונה שהוא מציג היא דעת אנשי התלמוד. האפודי מגדיר את "התלמוד" שתי הגדרות. הראשונה היא ההגדרה העממית "החיבור הזה המפורסם, אשר חיברו רב אשי, והוא המכאן חיבור המשנה אשר לרבנו הקדוש והמוציא לאור תעלומותיה על דרך החקירה והמשא ומתן בין חכמי ישראל המפורסמים" (להלן ע' תשסו). האפודי מוכיח בשורה של ראיות, שה"תלמוד" שאמרו על העוסקים בו "שאין לך מדה גדולה מזו" (בבא מציעא ל"ג), אינו החיבור של רב אשי אלא "החקירה האמתית כמשפטי המצות האלהיות מכח השכל, להוציא דבר מתוך דבר ולהבין בשלש עשרה מדות שהתורה נדרשת בהן, וההקפה במה שבא מקובל ממש רבינו ע"ה מסיני. מקצת משפטים תוריים שלא נזכרו בתורה האלהית, או שנזכרו אבל ברמז" (להלן ע' תשס"ט). לפי הגדרה זאת מציין "תלמוד" את המחקר הרציונלי של ההלכה בכלל ושל החלק ההלכי שבתורה בפרט. חשיבותה של ההגדרה הזאת היא בכך, שיש בה נסיון של סינתזה של האינטלקטואליזם האריסטוטלי, המחשיב את הפעילות האינטלקטואלית יותר מאשר את צבירת הידיעות, עם התפיסה היהודית המסורתית בדבר עליונותו של לימוד התלמוד על כל לימוד אחר.

הכת השניה, כפי שמכנה אותה האפודי, "כת הפילוסופים", מסכימה עם התלמודיים, הן בדבר חשיבות לימוד התורה והן בדבר עליונותה של הפעילות האינטלקטואלית. אלא בשעה שהתלמודיים, לפי האפודי, רואים בתלמוד נושא לעיון רציונלי, ולא רק ספר הלכה, מבקשים הפילוסופים את מזונם הרוחני בכתבי הפילוסופים הנכרים ורואים בתלמוד מקור הלכה בלבד. אכן, מכיון שההלכה מלמדת את האדם כיצד להתנהג, ומכיון שההתנהגות תורמת רק בעקיפין להשגת ההצלחה האחרונה, הם ממליצים על עיסוק בענפי הפילוסופיה, ואכן, לדעתם המליצו גם חז"ל על העיסוק בפילוסופיה, הן בפילוסופיה של הטבע, אשר קראו "מעשה בראשית" והן בפילוסופיה האלהית אשר קראו "מעשה מרכבה", ואמרו שבהשוואה להוויות אבי ורבא, מעשה בראשית ומעשה מרכבה הם כדבר גדול לעומת דבר קטן (סוכה כ"ח:). הנוטים אחרי דעה זאת אינם יכולים להביא ראיה לדעתם מדברי חז"ל והם נאחזים בדברי הרמב"ם בסוף מורה נבוכים (חלק ג', פרק נ"א), הנותן לפילוסופים מעלה יתרה לעומת התלמודיים. ואף על פי שאפודי עצמו אוהד את לימוד הפילוסופיה, הריהו משתדל להסביר, שגם הרמב"ם התכוון לעליונות התורה.

אם כי האפודי חולק על הדעות של שתי הכתות, אין ספק שהוא קרוב יותר לתלמודיים מאשר לפילוסופים. כאשר נתברר לו, שהתלמוד, ששכחו חז"ל את העיסוק בו, אינו יכול להיות הטכסט של רב אשי, החליף הגדרה בהגדרה ובמקום טכסט הציע שיטת מחקר. אבל בפילוסופיה מזהה האפודי את הפילוסופיה בכלל עם הפילוסופיה האריסטוטלית, ומאחר שהוא מוצא שאחדים מעיקריה מנוגדים לאמונתו, אין הוא פוסל את הטכסטים האריסטוטליים ומגדיר את הפילוסופיה כדרך חקירה, אלא דוחה את הפילוסופיה מכל וכל. הכת השלישית היא כת בעלי הקבלה. לדעתם של אלה כתבי הקודש מלאים רמזים, שאין אדם יכול לעמוד עליהם בלי קבלה נאמנה מרבו. הרמזים עוסקים בסודות הטבע וסודות

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

[תשנה

הקדמת ספר "מעשה אפור" לפרופיאט דוראן

האלהות. מי שמבין את הרמזים מבין יותר מכל הפילוסופים, כי הסודות הרמוזים בתורה אינם מושגים בעזרת החקירה השכלית. על כן לא יכול אריסטו לדעת אפילו שמין מכל הסודות של היקום ושל האלהות. עקרונית נוטה האפודי לדעת זאת. גם הוא מאמין שסודות התורה הם החלק החשוב ביותר של תכנה. אלא שאין הוא יכול להצטרף אל המקובלים, מפני שהוא מסופק באמיתות קבלתם. עצם העובדה, שהמקובלים חלוקים בינם לבין עצמם, ואלו פוסלים את אלו, מוכיחה שאין לסמוך על קבלתם. ומאחר שאין אפשרות של בקורת רציונלית של דבריהם, ואפשר רק להאמין בהם או לדחותם — הוא אינו יכול להצטרף למאמינים.

כך נראות הדעות של בעלי השיטות העיקריות במחשבה היהודית ובחינוך היהודי. האפודי מציג כל שיטה, כפי שהיה מציג אותה אחד מאוהדיה, ולאחר שהציגה הוא מראה את חולשותיה ודוחה אותה. לאחר שדחה את כולן הריהו מציג את שיטתו, אשר במרכזה התנ"ך.

על לימוד התנ"ך

לאחר הצגת תכניות לימודים שהיו מקובלות על שלש הכתות שבישראל ולאחר חשיפת פגמיהן, מציג האפודי את תכניתו, אשר במרכזה לימוד התנ"ך. בדומה לשיטות אחרות שהציג, גם כאן אין האפודי מציג תכנית מעשית מפורטת. אין הוא מציג באיזה גיל להתחיל את לימוד התנ"ך, כמה שנים להקדיש לכל אחד מחלקיו, באיזה שלב ובאיזה גיל ללמד מסורה, דקדוק, מפרשים. האפודי שם יותר לב למבנה של בית הספר מאשר לפסיכולוגיה של הלומד. מתוך חיבורו ניכר, שלא עסק בהוראה, ואפילו בכללי הזכרון, שבהם הוא רוצה לסייע ללומד, אין אתה מוצא כללים המתיחסים לדרך ההוראה.

לאחר שאמר בפשטות, "שתהיה חכמת התורה, היא התורה ההיא בעצמה", כלומר, לימוד תורה כפשוטו — חמשה חומשי תורה, הריהו מסביר את הצעתו ומנמקה.

כפי שכתב האפודי בראשית דבריו, תכנית הלימודים צריכה להיות מכוונת להשגת ההצלחה האחרונה. והנה מצאנו בתורה, בנביאים ובכתובים, שמצות לימוד התורה מכוונת דוקא ללימוד תורה שבכתב. בתורה, בפרשת המלך נאמר "והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו" (דב' י"ז, יט) והכוונה לחמשה חומשי תורה. בנביאים נאמר ליהושע "לא ימוש ספר התורה הזה מפיק" (יהושע א', ח) והרי תורה שבעל פה לא היתה כתובה בספר. ואותם דברים (בהשמטת ספר) נאמרו בראש ספר תהלים.

לדעתו של האפודי, צוהת התורה לא להעלות על הכתב את הדברים שנאמרו למשה בעל-פה, כדי שלא להסיח את דעת הלומדים מלימוד התורה אל לימוד הקבלה שבעל-פה, כפי שאכן קרה כאשר המשנה, ואחריה הגמרא, הועלו על הכתב.

לאחר שהביא ראיות לחובת לימודה, מבסס האפודי בראיות את חשיבות לימודה. כדי לעמוד, ולו גם במקצת, על חשיבותה של התורה יש לתת את הדעת על סגולותיה העל-טבעיות, שמקצתן ידועות היטב ומקצתן טעונות הסבר. ידוע הדבר, שחלק ניכר של התפילה הוא בפרקי התורה וס' תהלים. אמרו חז"ל "ברית כרותה ליו"ג מדות שאינן חוזרות ריקם" (ראש השנה י"ז). הברית, לדעת האפודי היא הסגולה הדבקה במלים עצמן. והוא הדין לפרקי התפילה האחרים, הידועים בשם "פסוקי דזמרא". אכן, פסוקים אלה אינם מן התורה, אולם לדעת האפודי אותה סגולה, המביאה את האדם להצלחה אחרונה, דבקה גם בספרי הנביאים והכתובים, "אך שיתחלפו בזה בפחות ויתר". די בקריאה בלבד של הכתובים כדי לזכות בשפע האלהי, ואפילו פחות מקריאה. עצם הכתב של התורה דבקה בו הסגולה, ועל כן "צוה

להיותם לטוטפות בין העינים, ולקשרם על הידים, ולכתבם על המזוזות". ואכן, מסורות קדומות מלמדות אותנו על כחם של כתובים, כגון החיבור המפורסם בשם "שימוש תהלים". כדי לעמוד על דעתו של האפודי בדבר חשיבותה של התורה יש להבחין בין שלשה מישורי הבנה של התורה: המישור הראשון הוא המישור הגלוי לכל – התורה מדריכה אותנו אל שלמות המדות ואל השלמות השכלית. המישור השני גלוי רק ליודעי ח"ן – מעשה בראשית ומעשה מרכבה. סגולתו של מישור זה, שכל אחד מבין בו לפי הכשרתו הרוחנית. מכיון שפרשת בראשית ופרשת המרכבה כתובות במקרא, יכול גם האדם ההמוני לחשוב שהוא מבין בהן. לא כן המישור השלישי – זה שהוא כולו סוד. רמזיו החיצוניים הם כתרי האותיות, התגין, האותיות הגדולות והזעירות, החסרות והיתרות ועוד מפרטי המסורה, שהם הם גופי סתרי תורה ואין אדם יכול לעמוד עליהם בעצמו. האפודי מודה, שגם הוא אינו יודע את פשרם של סתרי תורה אלה, אולם הוא יודע שחשיבותם רבה מאד. וכשם שתורפה אינה מועילה אם אין מרכיביה ביחס הדרוש בדיוק קפדני מאד, כך גם כוחה המיסטי של התורה אינו מתגלה בספר פגום.

ואם גדול כחו של התנ"ך תמיד, חשיבותו גדולה ביותר כאשר עם ישראל נמצא בגולה ללא בית המקדש. התנ"ך הוא התחליף הגלוי לבית המקדש. בניגוד לתרגום הארמי ולדברי חז"ל (מגילה כ"ט). המפרשים שמקדש מעט (יחזקאל י"א, טז) הוא בית הכנסת, מפרש האפודי שמקדש מעט הוא התנ"ך. הדמיון החיצוני של התנ"ך לבית המקדש הוא בכך, שכל אחד משניהם מרכב משלשה חלקים בעלי דרגות קדושה שונות. הצד השווה השני הוא בכך, שכשם שעבודת הכהנים והלוויים בבית המקדש זיכתה את ישראל בכפרת עוונות, כן גם לימוד התורה מזכה את העם הנמצא בגלות. על הדמיון שבין בית המקדש והתנ"ך אנו למדים מהכתובים עצמם. תפקידו של בית המקדש (על פי דהי"א כ"ב, יט ושם כ"ח, ב) להיות "בית מנוחה לתורה". על כן אין להתפלא על אסף אשר כינה את הצירוף תורה ובית המקדש בשם מקדשי אל (תהלים ע"ג, יז). ואכן גם העם חש בכך, שהתנ"ך ממלא את תפקידו של בית המקדש ונתקבל בציבור הכינוי "מקדש" – י"ה כשם נרדף לתנ"ך⁸. האפודי חש, שדבריו על כחו המיסטי והמאגי – כמעט של התנ"ך לא יתקבלו על דעת כל קוראיו. טענותיו הן חידוש וייתקלו בספקנות. כדי להפיג את הספק הוא סוקר את תולדות האומה מימי עזרא ועד לגזירות קנ"א בספרד. לדעתו, הנצחון על סנבלט בראשית ימי בית שני היה בזכות ההתמסרות ללימוד התנ"ך, והתבוסה מידי הרומאים באה בגלל מריבות פנימיות שהשכיחו את הלימוד. גם בצרפת ובאשכנז לא נרדפו היהודים כל הימים שעסקו בלימוד התנ"ך בהדרגת גדולי המפרשים. רק אחרי מות דורות המפרשים ניתנו עליהם גזרות. דבר דומה רואים גם בספרד. היהודים זנחו את לימוד התנ"ך. רק חבל אראגון לא נפגע. בזכות התמסרותו ללימוד ולפרקי תפילה מהמקרא.

מסקנתו של האפודי היא אפוא ברורה. אמנם אין הוכחה הגיונית לכחו המגן של התנ"ך, אולם בדומה למדעי הטבע, ההוכחה המכרעת היא מהמציאות עצמה.

השלמת תכנית הלימודים

אחרי הפלגת הדברים בשבח לימוד התנ"ך, אפשר היה לצפות שתכנית הלימודים של

8. ראה N. Wieder, "Sanctuary" as a Metaphor for Scripture, Journ. of Jewish Studies, VII (1957) 165-175.

וגם: יצחק בן צבי, "מקדשיה" הירושלמי וכתרי התורה שבכתי הכנסת בקושטא ומצרים, "קריית ספר" ל"ב (תשי"ז) ע' 366-374, וגם "דקדוקי הטעמים" מהד' א. דותן, ע' 171.

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

תשנ"ו

הקדמת ספר "מעשה אפוד" לפרופיאט דוראן

האפודי תשלול לחלוטין כל לימוד אחר, מחוץ למקרא. אולם תכנית כזאת היתה מעוררת שתי טענות – שלילת לימוד התורה שבעל-פה היתה מעוררת חשד של מינות קראית, ושלילת לימוד המדעים והפילוסופיה היתה מעוררת טענה ad hominem: הרי האפודי היה לא רק משכיל במדעים ובפילוסופיה, אלא גם עסק במחקרים.

תכנית הלימודים המלאה של האפודי כוללת הן תורה שבעל-פה והן מגוון של מדעים, והיא שואבת את צידוקה משלשה מקורות:

- א. האפודי מרחיב את הדנוטציה של "תורה" וכולל בה גם תורה שבע"פ.
- ב. האפודי מרחיב את הקונוטציה של "תורה" וכולל בה גם מדעי העזר הנחוצים להבנת "התורה" במובן המצומצם.

ג. כל דבר שהוא אמת או שהוא מסייע לגילוי האמת מותר ללמדו בלי שים לב לאישיות מחבר הספר, אשר ממנו האמת נלמדת.

א. התורה במובן המצומצם כוללת רק את חמשת חומשי תורה, וכמה מן הדברים שאמר האפודי בשבחה של התורה אינם חלים אלא על החומש. כגון הסגולה הדבקה בכתובים שבגללם צוה ה' להניח תפילין ולקבוע מזוזות וכגון המצוה המוטלת על המלך לקרוא בספר התורה כל ימי חייו. האפודי מרחיב את סגולות התורה ומחיל אותן גם על שאר "ט" ספרים. "והענינים האלה אינם לתורה האלהית בלבד, כי אם גם לכל ספרי הקודש, הנביאים וכתובים תדבק הסגולה הזאת (להלן ע' תשעה) ולא עוד אלא שגם המשנה והתלמוד כלולים ב"תורה". שהרי בהיות ישראל בכבל בתקופת התלמוד לא הירבו לעסוק בתורה שבכתב. ואם לא פגעה בהם גזרה רעה הרי זה מפני ש"כשהרבו בעסק הספר הזה המקודש (כלומר – התורה) והשתדלו בחקירה ממנו בתכלית מה שאפשר. כמו שהיה הענין בחיבורי המשנה והתלמוד, אשר הפליגו בדקדוק כל מה שבא בו במשפטי התורה" (להלן ע' תשעט). אולם יחד עם תיאור חשיבות לימוד המשנה "לידיעת משפטי התורה על דרך הכללים והוא הפסק דין עליהם" (להלן ע' תשפא) והתלמוד "להעמיק במשפטים הנעלמים והוצאתם בדרך שלש עשרה מדות... ולהבין המחלוקות ההם אשר נפלו בין חכמי ישראל, לתת אל השכל החידוד והפלפול ועומק החקירה בדרושי התורה" (שם), מזהיר האפודי מפני סכנת הלימוד הבלתי רצוי של התורה שבע"פ, העשוי להרחיק את הלומד מלימוד התורה עצמה. "ואשר הביא אנשים ההתרשלות מהעסק במקרא הוא העיון בחכמת התלמוד הבבלי העמוקה והרחבה, וקיצור דעות האנשים מהשגחה לעמקה וקשייה. ויכלו הימים בעסק בו והניחו המקרא לגמרי והשליכוהו אחרי גוום. והרבה מהם יכונו אל השגת עומק המשא והמתן ולהקשות קושיות ולפרק פירוקים לאלפים ולרבבות, לא להשגת תכלית אחר מהידיעה במשפטי התורה" (להלן ע' תשפ).

ב. הקבוצה השניה של המדעים, שהאפודי ממליץ עליהם, הם המדעים הדרושים להבנת התורה. בראשם עומד הדקדוק, הנושא של "מעשה אפד". להבנת מצב ההשכלה היהודית בספרד בדורו של האפודי ראוי לשים לב, שאין האפודי מאריך בדבר הצורך בידיעת הלשון העברית. בשעה שבדורות הראשונים, בדורותיהם של ר"י אבן ג'נאח ושל הרמב"ם, שפת המשכילים היהודיים היתה ערבית, והיה צורך לעורר את הציבור ללמוד עברית. בדורו של האפודי העברית היא לא רק לשונם של חכמי פרובנס, אלא גם של חכמי ספרד, ואין צורך לזרז למזורזים. לעומת זאת ידיעת הדקדוק היתה כנראה רפויה והאפודי קרוב ליאוש במקצו זה.

כדי להדגיש את חשיבות ידיעת הדקדוק להבנת פשוטו של המקרא, נכנס האפודי

ליוכחים חוזרים ונשנים עם הרד"ק. בכל מקרה של מחלוקת עם רד"ק מצביע האפודי על כך שבעקבות טעותו הדקדוקית טעה רד"ק — לדעת האפודי — בהבנת פשוטו של מקרא. הריהו עוסק בבעיות תחביריות ובאספקטים הסמנטיים של הדקדוק הרבה יותר מאשר בשאלות מורפולוגיות.

למרות חשיבותו של הדקדוק, מזהיר האפודי את הלומד, בדרך שהזהיר ביחס לתלמוד, שלא יעשה מן הטפל עיקר ולא יתמכר לחקירות דקדוקיות לשמן. ולא ללימוד ספרי הדקדוק הגדולים, "נתעוררתי לבקשת קצת סגולות מבני המעלה... לכתוב להם מאמר קצר מספיק" (להלן ע' תשפג).

האפודי ממליץ גם על התעסקות במסורה, וזה בניגוד לדעתו של ר' אברהם אבן עזרא⁹. אכן, גם האפודי מודה שידיעת המסורה אינה מסייעת להבנת המקרא. אולם ע"י המסורה נשמר הנוסח הנכון של המקרא בחסרות ויתרות וכל שאר עניני המסורה. וענינים אלה הם מסודות התורה ומצווים אנו על שמירתם גם אם לא נבינם.

ג. הקבוצה השלישית של מקצועות הלימודים הם המדעים הכלליים. מתימטיקה ("החכמות הלימודיות"), תורת ההגיון, מדעי הטבע, ואחרון אחרון מפוקפק — הפילוסופיה בכלל והתיאולוגיה ("החכמות האלהיות") בפרט. האפודי מניח שהקורא את דבריו בהקדמת "מעשה אפר" יצפה שהאפודי יתנגד לכל לימוד שאינו לימוד התורה. ולכן הוא פותח את דבריו בענין זה במשפט "ולא תחשוב שתהיה כוונתי בכל זה לסתום שער העיון לגמרי בחכמות האחרות המפורסמות" (להלן ע' תשפא). האפודי מביא ארבעה נימוקים להצדקת יחסו החיובי ללימודי חול וכולם נאמרו כבר לפניו. ראשית, המדעים הכלליים מסייעים להבנת עניני התורה, דעה זאת הביע, בין השאר, גם הרמב"ם, והאפודי מביא דברים ממכתבו של הרמב"ם אל ר' יונתן הכהן (להלן ע' תשפב). שנית חכמות אלה אינן חכמות הגויים כי הן היו ידועות תחילה לחכמי ישראל, ומהם עברו אל הנכרים. שלישית, אין למדעים אלה כל אופי "גויי", על כן אין לפסלם ללא בחינת תכנם. ורביעית, כלל אמרו חכמים "קבל האמת ממי שאמרה", ואם דברי חכמי הטבע והלימודיות הם אמת מוכחת. אין כל סבה לדחותם. ולא עוד, אלא שתורת ההגיון, למשל, מסייעת ליהודי המאמין לדחות מעליו את "המטעים החולקים על התורה" (להלן ע' תשפא) על ידי שנדע "לזיין הטעאותיהם". האפודי ממליץ גם על לימוד הרפואה, ולא ברור מדבריו, אם גם מקצוע זה הוא חלק של השכלה כללית, או שהכוונה ללימוד מקצוע המפרנס את בעליו. הוא יודע שהרמב"ן אינו רואה בעין יפה את העיסוק ברפואה, והוא מעמיד כנגד הרמב"ן את דעת הרמב"ם (להלן ע' תשפד). הד דברי הריבות והחרמות נשמע בדבריו של האפודי על לימוד הפילוסופיה והתיאולוגיה. ראשית, הוא מציע לקורא לדחות את לימוד הפילוסופיה עד אשר ימלאו לו שלשים שנה. גם אז אסור לו לעסוק בפילוסופיה על חשבון שלשת רבעי היום שבהם הוא עוסק בתורה. אלא יהיה עיסוקו בפילוסופיה ברבע האחרון של היום, המוקצה לחכמות החיצוניות. וכדי לחסן את הלומד נגד ההשפעות המזיקות של הפילוסופיה היוונית. הריהו מציע לו ללמוד תחילה את ספר הכוזרי, שבו הביא ר' יהודה הלוי טענות חזקות "לקיים שרשי התורה" (להלן ע' תשצה) ואח"כ יעבור אל "מורה נבוכים", זו גולת הכותרת של הפילוסופיה, שאין בעולם דוגמתו (להלן ע' תשצה).

9. האפודי מתייחס ללא ספק לדבריו של ראב"ע ב"סוד מורא".

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

תשנ"ט

הקדמת ספר "מעשה אפור" לפרופיאט דוראן

חכמת הזכירה

שלשה גורמים קבעו את דמותו של הלימוד בישראל החל מימי אנשי הכנסת הגדולה ועד מוצאי ימי הביניים: הגורם הדידקטי, הגורם הערכי והגורם הטכנולוגי. הגורם הדידקטי קבע, שכל לימוד הוא בעיקרו אינטרפרטציה של טכסט, הגורם הערכי קבע שיש אינטרפרטציות כשרות, ויש פסולות. אשרי האיש הדבק באינטרפרטציות כשרות ואוי לו למחליף כשר בפסול. גורם ערכי זה חייב שמירה מעולה על הנוסח הנכון של האינטרפרטציה. בטכנולוגיה מודרנית של שפע ניר ושל דפוס, אין כל קושי בהפצה ברחבים של האינטרפרטציה הנכונה. בהעדר הניר והדפוס, הדרך היחידה לשמירה על הטכסט הסמכותי והאינטרפרטציה המוסמכת היתה על דרך השינון והזכירה בעל-פה. ואכן מעלה יתרה נודעה לבעל הזכרון. הן בקרב חכמי ישראל, אשר נתנו יתרון ל"סיני" לעומת "עוקר ההרים", והן בקרב חכמי האומות, אשר עשו את "הזכרון" לאחד מחלקי הרטוריקה.

חשיבותו של הזכרון עוררה את המחשבה בדבר אפשרות חיזוקו ופיתוחו. נתגבשו בנושא זה שלש גישות יסוד. אחת, הטבעית, היתה מכוונת להכרת דרכי הלמידה המאפשרות קליטה מדויקת של חומר רב ככל אפשר. בין התנאים הטבעיים המשפיעים על הזכרון נמנו: גיל הלומד, שעת היום, שקט, חומר מוכר ומוכן, לימוד ביחידות או בחבורה, בלחש או בקול רם. הדרך השנייה היתה הדרך המלאכותית, והיא כללה שורה של תחבולות מנמוטכניות לחיזוק הזכרון. תחבולות אלה נקראו "סימנים" בפי חז"ל (עירובין נ"ד) והיו מקובלות הן על בעלי התלמוד והן על המסרנים. בניגוד לחכמי ישראל אשר הסתפקו בסימנים פשוטים יחסית, הן בלימוד תורה שבע"פ והן בלימוד מסורת המקרא, הלכו הנוצרים ופיתחו אמנות של זכירה, אשר הגיעה לשיאה במאה ה"ט"¹⁰. שתי דרכים אלה, הטבעית והמלאכותית, לא היו תלויות בנושא הלימוד. אפשר היה ליישם אותן בכל נושא אשר דרש זכירת פריטים רבים בלתי תלויים זה בזה. האפודי הלך בדרך השלישית, העניינית. אף על פי שחלק מהעצות שלו יפות לכל נושא, אין הוא מתכוון אלא ללימוד תורה, ואחדות מן העצות שלו, כגון הקריאה בטעמים, אי אפשר להחיל אלא על דברי תורה, שבכתב ושבע"פ. הדרך הט"ו שמציע האפודי היא דתית – "התפילה אל האלהים והבקשה ממנו להישיר לפנינו דרכו בידעת תורתו". כל י"ד הדרכים האחרות הן דרכים רציונליות המבוססות על הפסיכולוגיה של הלמידה, כגון הדרך העשירי, שהספרים שלומדים מהם תהיה "הכתיבה נוטה" אל הגסות, והעובי... לפי שהכתיבה הגסה ישאר רשמה בחוש המשותף והדמיון".

הרשימה של ט"ו הדרכים לחיזוק הזכרון היא חידוש. הן בישראל והן באומות העולם. הגמרא מזכירה דברים שהם מביאים לשכחה (הוריות י"ג)¹¹. האפודי לא הלך אחרי חז"ל ואף לא אחרי מחברים נכרים¹² אלא סלל דרך משלו, לא של סגולות, ולא של תחבולות, כי אם של אמצעים המשפיעים על נפשו של הלומד.

האפודי מסביר באריכות כל אחת מט"ו הדרכים. אחדים מחכמי ישראל בדורות מאוחרים יותר הביאו את הכללים בלוי הנמקה מקוצרת או בהשמטת כל ההנמקה, בהזכרת שמו של האפודי או בלי להזכירו.

10. Frances A. Yates, The Art of Memory 1966 מתארת את התפתחות "אמנות הזכירה" מימי ציצרו והרטורים עד המאה ה"ז.

11. כל דברי חז"ל בענין שכחה הובאו בקונטרס מיוחד ע"י ש"ח קניבסקי "קונטרס ספר זכרון" (בני ברק, תשל"ד) "בו יבואר כ"ח דברים הטובים לזכרון ול"ז דברים הקשים לשכחה".

12. ר' יהודה אריה ממורידה הלך אחרי המחברים הנכרים בחיבורו הקטן "לב האריה" (ויניציה שע"ב 1612).

חמשה עשר הדרכים לשיפור הזכרון אינם מתייחסים לתורה בלבד, רק בדרך השמיני כותב המחבר "והוא מיוחד יותר אל המקרא" שהרי הוא דן בטעמי המקרא. במדת מה גם הדרך הט', הי"ג והט"ו מכוונים ללמוד התורה. עשרת הדרכים האחרים יפים לכל לומד, ללא הבדל הנושא, ואף על פי שמצד תכנם וענינם יכולים הדברים להאמר על כל לימוד, אין ספק שמקורותיו של האפודי הם בעיקר מחברים יהודיים, בין שהוא מזכיר שמם, כגון רש"י, ריה"ל ורמב"ם, ובין שאינו מזכיר, כגון ר' סעדיה גאון, שהוא המקור ובכמה משפטים – המקור המלולי, של האמור בדרך חז"ל¹³, כל אחת מט"ו הדרכים נשענת, בדרך כלל, על שני עמודים, על הסבר הגיוני-פסיכולוגי ועל מקורות מדברי חז"ל וראשונים. לפעמים ההסבר הוא פיזיולוגי (דרך ז') או חברתי (דרך י"ד). בדרך כלל נשאר האפודי, למרות אריכות הסבריו, במסגרת הנושא, יוצאים מן הכלל הם שני ענינים, באחד הוא הדרכה התנהגותית ללומד, ענין זה לא נדון כלל בהקדמה, וכאן בין דרכי הזכירה מוסיף האפודי דברים שענינם העיקרי – הסתפקות במועט והתמדה בלימוד תורה, דברים אלה מחולקים בין הדרך הי"ג שבה מרחיב האפודי את הדיבור אודות ההשגחה האלהית, ובין דרך י"ד המציגה את ענין ההסתפקות. הנושא השני שבו מאריך האפודי, למרות שעסק בו בהקדמה, הוא ענין שבחי המקרא. בדרך הששי, בדברו על הצורך במקום נאה לשם לימוד המקרא מדבר האפודי על תפארת התנ"ך בדומה לתפארת כבוד ה' ותפארת בית המקדש, ובדרך השמיני הוא מסביר את יתרון טעמי המקרא של התנ"ך על תוי הזמרה של העמים.

הסבירות הפסיכולוגית של דרכי הזכרון יכולה להיות סבה מספקת להתעלמות של האפודי מהדברים הקשים לשכחה, הנזכרים בגמרא (הוריות י"ג), אם אכן זאת הסיבה, יש כאן דוגמה נוספת להבדל שבין קריטריון הסבירות – ההגיון – הרציונליות של האפודי, לעומת אותו קריטריון אצל אדם מודרני.

"מעשה אפוד" נדפס בפעם הראשונה במאה הי"ט, עד אז הועתק הספר בכתב יד עשרות פעמים¹⁴. המקומות שבהם הועתק הספר ותאריכי ההעתקה מעידים על ההתענינות בספר. מבין כתבי היד שמקום כתיבתם ידוע, שמונה הם מספרד, כולם מהמאה הט"ו, 14 – מאיטליה מהמאות ט"ו-ט"ז, ועוד שנים מצפון אפריקה. רק כתב יד אחד הוא בודאות ממוצא אשכנזי. לפי זה, הספר כמעט שלא היה ידוע באשכנז, ואף באיטליה נשתכח אחרי המאה הט"ו. אולם מובאות מתוך הספר מעידות שהיו לו קוראים גם בארצות המזרח ובדורות מאוחרים יותר, יותר מבארצות אחרות מוזכר "מעשה אפוד" בספרי חכמי איטליה¹⁵, גם חכמי אשכנז מסתייעים בדברי האפודי, במיוחד בכללי הזכרון שבסוף ההקדמה.

נראה, שר' ישעיה הורוביץ, בעל השל"ה, היה האשכנזי הראשון אשר כלל בחיבורו את כללי הזכרון של האפודי. בספר השל"ה מובאים כללי הזכרון אחרי משפט – הקדמה "מצאתי, כי ט"ו דרכים צריכים לעסוק בתורה"¹⁶, הניסוח של השל"ה מאלף, השל"ה אינו

13. ד' אמונות ודעות, מאמר י' פרק י"ט (מהר"ר הרב י. קאפח).

14. בידי המכון לצילומי כתבי יד, בספריה הלאומית בירושלים, ישנם צילומים של 43 כתבי-יד של "מעשה אפוד", ביניהם שני כתבי יד של ההקדמה בלבד.

15. נוסף על עזריה מן האדומים, עמנואל בנבנטט, יהודה מוסקאטו, מנחם די לונזאנו, דוד בן יחיא שלמה ידידיה נורצ'י, אהרן ברכיה ממורניה, כולם חכמי איטליה במאות הט"ו-י"ז המזכירים בחיבוריהם את "מעשה אפוד" (ראה מהדורת כהן-פרידלנדר, ע' 14-15 בחלק הלועזי), מזכיר את כללי הזכירה גם ר' יהודה אריה ממורניה בחיבורו "לב האריה".

16. מהדורת אמסטרדם תנ"ח (1698) דף קפ"ג, מהדורה הראשונה היא משנת ת"ג (1653).

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

[תשסא

הקדמת ספר "מעשה אפור" לפרופיאט דוראן

מזכיר בכלל את ענין הזכרון. והוא קושר את הכללים לעיסוק בתורה בשעה שהאפודי כתב על הזכרון בכלל. שני שני בשל"ה לעומת "מעשה אפור" הוא בכלל ח'. בשעה שהאפודי מזכיר ספרי משנה קדומים, שהיו מנוקדים ומצוידים בטעמים, כותב השל"ה "ולזה תמצא ספרי המקרא הקדומים כתובים עם הניקוד והטעמים". אם אין כאן שיבוש מצד המדפיס יש לתמוה על השל"ה. הרי בימיו רוב ספרי המקרא נדפסו בנקודות וטעמים, ולמה לו להסתייע בספרים קדומים?

השל"ה אינו מזכיר את האפודי בשמו וכותב סתמית "מצאתי". ר' יהודה אריה די מודינה בספרו "לב האריה" דייק יותר וכתב בשם האפודי את ט"ו הכללים, אשר "ילמד אדם דעת לעזור הזכרון בכל החכמות". בעקבותיו הלך ר' אליהו הכהן מאיזמיר בעל "מדרש תלפיות"¹⁷. הוא העתיק, כמעט מלה במלה, את ט"ו הכללים מספרו של ר' י"א די מודינה. אמנם הוא ציין בראש הרשימה "זה לשון האפודי ז"ל", אולם אין מכאן ראיה שהוא הכיר את "מעשה אפור". בזמנו התפרסם כבר פירושו של האפודי ל"מורה נבוכים".

כללי הזכרון הובאו גם בחיבור "דרך חיים" של המקובל (הנוטה לשבתאות) חיים ליפשיץ¹⁸. ליפשיץ הכניס כמה שנויים בנוסח הכללים והיקנה להם צביון מיסטי. את כלל ג' הוא מנסח "כל מה שילמוד, ילמדנו לדעת המכוון", כלל י"ג אצלו הוא "יפנה עצמו כל מחשבותיו בעת עסקו בתורה, כאילו הוא בגן עדן ואינו בעולם הזה". והוא מוסיף משלו כלל נוסף "על כל דבר שלא יבינהו ירבה עליו בבכיה"^{18א}.

כל המחברים הנ"ל מסתפקים ברשימה קצרה של הכללים. היחיד שהביא גם את תמצית דברי ההסבר של האפודי היה ר' מנחם די לונזאנו (אמצע המאה הט"ז) — הרבע הראשון של המאה הי"ז) מאיטליה. בספרו המקיף ענינים הרבה "שתי ידות"¹⁹ בחלק "דרך חיים" הוא מביא תמצית רחבה של דברי האפודי.

גם במאה הי"ח והי"ט הובאו דבריו של האפודי מכללי הזכרון. ר' משה חגיז הירושלמי שנדר כשד"ר בארצות רבות וגם לאיטליה הגיע, ראה את "לב האריה" ואת הקטע מתוך "מעשה אפור". על הראשון הוא כותב "תחבולות לזכרון ללא תועלת", ועל האפודי הוא כותב: "התלמידים או החברים שלא הגיעו להוראה יתמידו בדרך העיון ויעמידו כח הזכרון בלימודים ע"פ ט"ו הערות שכתב בעל האפודי והביאם בעל הספר הנזכר ("לב האריה")²⁰. גם בספרו החינוכי של ר' שלמה בכור חוצין "תלמוד קטן"²¹ נשמעים הדי הכללים של האפודי: "הרגילו עצמכם ללמוד בספרים נאים ומהודרים, נדפסו באותיות יפות ומזהירות למען יהיה לכם רוחב לב ותשכילו במה שתלמדו. ואם הורגלתם בספר דפוס זה, אל תשנו לדפוס אחר, כי השנוי גורם לערוב השכל והרעת".

17. איזמיר תצ"ו (1736). המחבר חי במחצית השניה של המאה הט"ז ונפטר בשנת תפ"ט (1729).

18. יצא לאור בזולצבאך תס"ב (1702) או תס"ג. בדף ל"ה כתוב על "סדר שתיקן... נתן הנביא מעזה".

18א. שם, סי' ל"ח.

19. ויניציאה שע"ח.

20. אלה המצוות, דפוס ונדסבק תפ"ז (1727) דף קנ"ו.

21. ליוורנו תרל"ז. חלק א' דף ד'.

הקדמת ספר "מעשה אפד"

לר' יצחק בן משה המכונה פרופיאט (פריפוט) דוראן. האפודי

תורת ה' תמימה משיבת נפש... (תהלים י"ט, ח) — משרשי התורה השלמה אשר היא תורת ה' ואין זולתה, כי לאדם — וישראל קרויים אדם — מציאות יותר שלם מזה המציאות, והוא הצלחתו האחרונה הנצחית, אשר לא תשוער איכותה לאחד ממנו באלה החיים, לגדלתה ולמעלתה. וכמו שאמרו¹ על אמרו עין לא ראתה אלקים זולתך יעשה למחכה לו (ישעיה ס"ד, ג). והדרך אל השגתה² והמביא אליה הוא שמירת התורה האלהית ועשיית מצוותיה. והוא שאמר כי לא דבר רק הוא מכס, כי הוא חייכם³ ובדבר הזה תאריכו ימים על האדמה (דברים ל"ב, מז). אמר, כי בשמירת התורה יושגו החיים הנצחיים אשר הם חיים במוחלט (=לצמיתות) ואריכות הימים על האדמה. ואמר במקום אחר ויצונו ה' לעשות את כל החקים האלה ליראה את ה' אלקינו לטוב לנו כל הימים לחיותנו כהיום הזה (דברים ו', כד). אמרו לטוב לנו כל הימים. ירצה — להגיע אל עולם שכולו ארוך והיא העמידה (=הקיום) המתמדת. ולחיותנו כיום הזה ירצה — העמידה הגשמית. וכמו שכתב הרב ז"ל (=הרמב"ם) במאמרו הנכבד. ולהיות תכלית התורה האלהית התכלית הזה, אמר נעים זמירות ישראל תורת ה'... וזה, כי אחר שסיפר כי השמים בתנועתם סבה למציאות אלה ההיום הנפסדים (=שאינם נצחיים). וכמו שאמר בכל הארץ יצא קום (תהלים י"ט, ה), יזכור פעולות השמש אשר הוא הפועל הגדול לאלה הנמצאות ההוות הנפסדות (נ"א : והנפסדות). וכמו שאמר ואין נסתר מחמתו (שם, ז). ירצה — שכל הנמצאות, ובייחוד הבעלי-חיים אשר עמידתם בחוס הטבעי הנה הוא אמנם קנוי להם מחוס השמש. הנה אחר שזכר זה, ואין כאחד מאלה מה

1. אמר ר' חייא בר אבא: כל הנביאים כולן לא נתנבאו אלא לימות המשיח. אבל לעולם הבא — עין לא ראתה אלהים זולתך. (ברכות ל"ד).
2. של ההצלחה הנצחית.
3. בעוה"ב, חיים נצחיים, תאריכו ימים — בעוה"ז, על האדמה. לשון הרמב"ם (בתרגום קאפח): אמר יתעלה ויצונו ה' לעשות את כל החוקים האלה ליראה את ה' אלהינו לטוב לנו כל הימים לחיותנו כהיום הזה (דב' ו', כד) והקדים כאן השלמות האחרונה כפי חשיבותה, כמו שבארנו שהיא התכלית הסופית. והוא אמרו לטוב לנו כל הימים. וכבר ידעת אמרם ז"ל בפירוש אמרו יתעלה למען ייטב לך והארכת ימים (דב' כ"ב, ז). אמרו — "למען ייטב לך בעולם שכולו טוב, והארכת ימים לעולם שכולו ארוך" (קידושין ל"ט). כך אמרו כאן לטוב לנו כל הימים, הכוונה אותו ענין עצמו, כלומר, השגת העולם שכולו טוב וארוך והוא הקיום הנצחי. (מו"נ ג', כז).

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

[נתשסג]

הקדמת ספר "מעשה אפור" לפרופיאט דוראן

שיהיה בידו (נ"א בו די) להקנות השארות ותמידות לאדם והצלחה אחרונה לו, זכר התכלית לתורה אלהית. וכי היא יותר שלמה בענין זה מהם, והוא אמרו תורת ה' תמימה משיבת נפש. ירצה — שהתורה כבר תכלול מהשלמות עד שהיא תתן מנוחה והשקט לנפש האנושית, בבית מנוחתה. ויהיה לפי זה אמרו משיבת נפש נגזר ממאמרו בשובה ונחת תושעון (ישעיה ל', טז). ואפשר שנאמר⁴, והוא היותר נכון, שירצה בו שתשוב (נ"א: שתשיבה) אל שרשה והמקור אשר ממנו חוצבה, והוא העולם העליון, ושובה אל בית אביה. ואחר שזכר התורה השלימה בדרך כלל והודיע תכליתה, זכר החלקים, אשר תחלק אליהם אחד לאחד ובמה שיוחד בו כל אחד מהם. ואמר עדות ה' נאמנה... (תהלים י"ט, ח) רצה בעדות (במלה "עדות") החלק האגדי אשר בא בתורה מהעבר והעתיד. בעבר, כמו הענין בסיפור החידוש לעולם (נ"א: הסיפור בחידוש העולם) וסיפור האבות. ובעתיד, כמו מה שבא מהגדת העתיד והיעודים על קיום התורה וזולת זה. ואמר, שהחלק הזה הוא עדות ה', הנה הוא אמת בעצמו ולא יתערב בו שקר, כמו הענין בסיפורי שאר התורות הבדויות. ולזה יתן חכמה מזה הצד לפתאים במה שיקנו משלמות (= את שלמות) העיון והמדות מסיפורי (= סיפורי) התורה השלמה. ואמר פקודי ה' ישרים... (שם, ט) קרא "פקודים" — החוקים. והם המצוות אשר אמרו החכמים ז"ל, שיצר הרע ואומות העולם מקטרגין עליהם (ילקוט שמעוני, פ' חקת) ואשר לא נתבארו לנו סבותם, כמו הענין בקרבנות ובמקדש והעבודות הנעשות בו וזולתם. ולפי שלא להחוקים סודות נעלמים והערות (=רמזים) נפלאות בהודעת סודות המציאה וימשכו מהם השפעות אלהיות, ישלם בכל זה השכל האנושי, וישמח במה ששיג מזה תכלית השמחה וישיגהו תכלית הערכות כמו שאמר בחקתיך אשתעשע (תהלים קי"ט, טז), לזה אמר שהם ישרים משמחי לב. והיושר בהם, שהם המישרים⁵ והמדריכים האדם אל דרך הישר להגיע אל תכליתו האחרון. ולהיות הסבה בפקודים נעלמת, ואולי יביא זה אל ההקל (=הזלזול) בהם, לזה אמר במקום אחר אתה צוית פקודיך לשמור מאד (שם שם ד). ולהעלים סבתם אמר גם כן דרך פקודיך הביניני (שם שם כז). ואמר מצות ה' ברה (שם י"ט, ט) — קרא "מצוה" החלק מהתורה מהמצוות עשה, שהם מיוחדות לתקן מדות האדם ודעותיו ולהשלימו בשניהם. ואמר, שהמצוה הזאת ברה וזכה ומאירת עינים. כי שלמות המדות ממה שיקנה זהר והוד לאדם ושלמות החכמה גם כן, וכמו שאמר חכמת אדם תאיר פניו (קהלת ח', א). ואמר יראת ה' טהורה (תהלים י"ט, י) — מהחלק מהתורה הכולל האזהרות. כי היראה תפול ביחוד על ההזהרה מעשות הנמנע עשותו, כמו שהאבה תפול על שמירת וקיום המצוות עשה. ולפי שזה החלק מהתורה אמנם כולו או רובו ישוב (נ"א: יסוב) על הרחקת התאוות ולבזו להם ולמעטם, ועל ההזהרה מהטומאות והדברים הכעורים והמגונים, לזה אמר יראת ה' טהורה עומדת לעד. אמנם תאר זה החלק בעמידה לעד, מפני שהוא חלק מניעה⁶ ויכלול כל הזמן, מה שאין כן בעשה, כי לא יכלול כי אם זמן המעשה. ואמר משפטי ה' אמת צדקו יחדיו (תהלים י"ט, י) מהחלק מהתורה הכולל מצות אשר באו בתיקון הקיבוץ המדיני בהרחקת העול והחמס בעסקים אשר בין בני אדם, במקח והממכר, בהלוואות והפקדונות וזולת זה בעסקיהם. ואמר, שאלה כולם בתורת ה' צודקים יחד⁷ ומסכימים למה שגזור אותו השכל,

4. פירוש שני, והוא עדיף על הראשון. כי הראשון עוסק בכוה"ז, והשני — במקור הנשמות.

5. המכוונים.

6. שלא כמצוות עשה שיש בהן מעשה, שאדם מצווה לעשותו רק בעת מסוימת, מצוות לא תעשה קיומן תמיד, שהרי תמיד אסור לעבור עברה.

7. גישה רציונליסטית מובהקת: הם מסכימים למה שגזור השכל. אע"פ שאינם מתחייבים מהשכל, שהרי חלק מהם הם חוקים. ומלבד מה שכל אחד מהם אינו נוגד את השכל, אין הם סותרים זה את זה.

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

פרופ' דוב רפל

[תשסד]

מהם לא יחלוק קצתם על קצתם. ולפי שהמיוחדים להעמיד הצדק והיושר באלה המשפטים התוריים הם השופטים והשוטרים. וכמו שאמר שופטים ושוטרים תתן לך... (דברים ט"ז, יח), ואולי אולי (נ"א: אלה) יטו הדין לאהבתם הממון כי השחד יעור עיני חכמים (שם שם יט), והשוחד יהיה אם בכסף וכזהב או בדבר מהמאכל והמשתה במנחות ובדורות וזולת זה. לזה אמר, כי אלה המשפטים נכספים ונחמדים⁸ יותר מזהב ומפז רב ומתוקים מדבש ונופת צופים או אמר זה על צד המשל. ולפי שהמלך, שהוא (נ"א: הוא) הראש בהעמדת וקיום אלה המשפטים, ואפשר לו מצד הכח והיכולת המלכית (=המלכותי) להחליפם ולשנותם באופן — מה, וכמו שאמרו "דינא דמלכותא דינא" (בבא בתרא נ"ה), וכי הוא דבר שבממון, והמתנה בו על מה שכתוב בתורה תנאו קיים (כתובות פ"ג) לזה אמר נעים זמירות על עצמו גם עבדך נזהר בהם (תהלים י"ט, יב). ירצה בו, כי לא היה מסכים בשום צד לחלוק במשפטיו על משפטי התורה השלמה. ונתן סבה לזה כשאמר בשמרים עקב רב (שם שם שם), ושם הכניו בלשמרים (נ"א: בבשמרים) לכל חלקי התורה שזכר. ואמר, כי בשמירתם יושג שכר גדול שאין יותר גדול ממנו, ולזה יתואר כשהוא רב. כי אלו היה שכר יותר גדול ממנו, לא היה זה רב במחלט⁹, והיה אפשר שיתואר כשהוא מעט בצירוף (=בהשוואה) אל אשר הוא גדול ממנו. וכן הוא על דרך האמת¹⁰, כי השכר והגמול המחויב משמירת התורה האלהית היא ההצלחה הבלתי נערכת לכל הצלחה זולתה. הנה שכבר ביאר הסבה התכליתית¹¹ לתורה האלהית בכלל, וכי הוא קוטב (=עיקר) (נ"א: קנין) ההצלחה האחרונה אשר היא ההשגחה והתמידות הנצחית (נ"א: הנצחית) לאדם והוא התכלית האחרון לתורה.

וכבר היה לתורה תכלית אחר, ראשון, והוא השגת ההצלחה בענינים העולמיים הזמניים בשמירתם ועשייתם (נ"א: בשמירתה ועשיית) המצוות. וכמו שכתוב זה¹² בתורה במקומות רבים. אבל אין זה התכלית אשר נכוין (נ"א: יכוון) אליה, כי הוא (=כי אם) התכלית האחרון הנצחי, אשר יושג בשמירתה, כמו שהתבאר. אמנם, אופן השגת זה מצד התורה אינו מבואר (=מובן מאליו) בתחילת המחשבה¹³, ונפל בו מחלוקת בין האנשים. מהם מי שיחשוב¹⁴ שזה אמנם יושג בקיום המעשה לכד (=כלכד), המצווה והמוזכר (נ"א: והמוזהר) בתורה, וכי מדרגות האנשים מתהלפות בהצלחה הזאת לפי התחלף מעשיהם בכמות ובאיכות. ואמרו, שזה הענין הוא בטבע אלה המעשים התוריים וסגולה¹⁵ דבקה בהם. ולזה אמר בעבורם והייתם לי סגולה מכל העמים (שמות י"ט, ה). ואמר וה' האמירך היום להיות לו לעם סגולה (דברים כ"ו, יח). וכמו שנתן, יתברך, סגולות וכחות לנמצאות בהתמדת בריאות גוף האדם ולהחזירה בסורה (=בסור הבריאות), כן נתן למצותיו, יתברך, סגולות וכחות ישמור במ בריאות הנפש וירפאו חלייה, ויהיו סבת השארותה והתמדתה. וכמו שנתעלם מאתנו איכות פעולות הסגולות לסמי הרפואה, כן הענין באיכות התחייב זה ההשגחה משמירת התורה¹⁶. אבל נאמין אמונה מחלטת לרופא האמתי המסדר הרפואות האלה, וכמו שהבטיח

8. "נחמדים" לא במובן של יפה וטוב, אלא במובן של פועל בבנין נפעל, דבר שחומדים אותו, כוספים אליו, הוא "נחמד".

9. אחרת היה צריך לציין: רב בהשוואה ל...

10. ואכן, דבר זה הוא נכון. שהרי איכות שכר המצוות, הן בעוה"ז והן בעוה"ב היא נעלה על כל הנאה אחרת. המחויב — המתחייב, הנובע בוודאות.

11. בהתאם למיון הפילוסופי (ור' מלות הגיון לרמב"ם, פרק ט').

12. ההצלחה בענינים העולמיים הזמניים.

13. ללא צורך בהנחות והיקשים. מבואר בתחילת המחשבה = מבואר נגלה = evident.

14. שיטתו של ר' יהודה הלוי. 15. תכונה טבעית. שאין לה הסבר טבעי.

16. איך מתחייבת השארות הנפש ונצחיותה משמירת מצוות התורה.

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

תשס"ה

הקדמת ספר "מעשה אפוד" לפרופיאט דוראן

זה כפי שהתבאר מן הכתובים הקודמים. וכבר ייראה אמות הסברא הזאת מכח הכתובים. והוא, כי בהרבה מהם תראה האזהרה על המעשים לא זולת¹⁷. אמר הנסתרות לה' אלהינו ... ער אמרו לעשות את כל דברי התורה הזאת (דברים כ"ט, כח) ואמר ויצונו ה' לעשות ... (שם ו', כד). וכאלה רבים בכתוב שיראה מהם, כי המעשה הוא העיקר אשר בו יושג (נ"א: יושגו) תכלית התורה. והנה שמעתי מקצת בעלי הדעת הזאת¹⁸, כי המעשה (נ"א: במעשה) מוחלט, מזולת (= בלי) שיכון בו השלמת רצון המצוה והישרת המחשבה הזכה אליו, יושגו התכליות האלה. וחשבו לאמת זה במשל הרפואה. כי אין מהכרחיותה כונת שומר הבריאות או החולה, וכי מפני הענין הזה אמרו "חסידי אומות העולם יש להם חלק לעולם הבא" (תוספתא, סנהדרין פ' י"ג). מפני מה שיעשו מקצת מעשה (נ"א: מעשי) התורה, וגם כי לא יכוננו להשלמת רצונו, יתברך. והמחשבה הזאת בטלה, כי המעשה המשולל מהכונה בתורה הוא פועל ההבל, ואין הכרח (הערת המהדיר: צ"ל = "כח") בלימוד השירי וההמשלי¹⁹ לאמת היוצא באלה הדרושים (=היקשים). וגם כי אין הנדון דומה לראיה בכאן, כי הסמים הרפואיים פעולתם טבעית, והמעשים התוריים הם מפעלי שכל ומחשבה. וחסידי אומות העולם שיש להם חלק לעולם הבא הם האנשים, אשר יקיימו המעשים מהשבע מצות אשר לבני נח, ויכוננו בס' השלמת רצונו, יתברך, ומצותיו אשר צוה עליהם בסיני. וכמו שכתב הרב ז"ל בס' שופטים בהלכות מלכים פרק ח'. "כל המקבל שבע מצות ונזהר לעשותם, הרי זה מחסידי אומות העולם ויש לו חלק לעולם הבא. והוא, שיקבל אותן ויעשה אותן מפני שצוה בהן (נ"א: עליהן) הקדוש ברוך הוא בתורה והודיענו על ידי משה רבנו מקדם, שבני נח נצטוו עליהם. אבל אם עשאן מפני הכרע הדעת אין זה גר תושב ואינו מחסידי אומות העולם אלא מחכמיהם" (הלכות מלכים, פרק ח').

הנה אם כן הוא מבואר שמעשה המצות המשולל מהכונה אין לו מבוא (=השפעה) בהשלמת השגת התכליות אשר לתורה, וביחוד – התכלית האחרון. וחכמי האמת ז"ל במקומות רבים בתלמוד ובמדרשים יבארו הכרח הכונה במעשים התוריים. ומה לנו לכל זה וכבר אמר הנביא בביאור (=פירוש), מאשים (=האשים) האנשים אשר יעשו המעשים התוריים בזולת כונה: ותהי יראתם אותי מצות אנשים מלומדה (ישעיה כ"ט, י"ג).

ומהם מי שיראה, כי להיות תכליות התורה שתי תכליות, ראשון ואחרון. כמו שהונח, הנה השגתם נמשכת מהתורה משני צדדין, שהם החכמה והמעשה. ויושג הראשון וחלקמה מהשני – מהמעשה, והשני וחלק מה מהראשון – מהחכמה²¹. והיה זה כן, כי האדם מורכב משני חלקים, שהם הגוף והנפש. והיה התכלית הראשון לגוף – במעשה, והאחרון לנפש – בחכמה. והוא הגמול לשיני חלקי האדם, אשר בס' ישלם המעשה והחכמה. ובמהדיר על העבודה לשם יתברך, בשני אלה החלקים, אמר: תמים תהיה עם ה' אלהיך (דברים י"ח, ג), ירצה, שתהיה שלם בעבודתו בשני חלקיך, שהם הגוף והנפש. ולאמת הדעת הזה ימצאו כתובים רבים בכתוב, לפי שהוא מזהיר תמיד על הלימוד, ועשה מהלימוד והמעשה שני

17. התורה צוהת עלינו להיות זהירים בקיום המצוות ולא צוהת על דבר אחר. סימן, שקיום המצוות לבדו מקנה את כל הגמול.

18. אין הכוונה לריה"ל המחייב גם כוונה (כוזרי ב, נ"ו).

19. אין הוכחה משירים וממשלים. כגון משל הרופא והתרופות, שהם בתחום הרטוריקה ולא ההגיון.

20. מהמשתתפים במחלוקת על הדרך אל התכלית האחרונה. ר' לעיל הערה 14.

21. צ"י מעשים ... צ"י חכמה. הכוונה, כפי שמתבאר בהמשך, שדרושה חכמה כדי לקיים את מעשה המצוות, כי ישנן מצוות שכל קיומן הוא במחשבה.

חלקים. אמר: ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם (דברים ה', א) ואשמיעם את דברי אשר ילמדון ליראה אותי (שם ד', ו), ולמדתם אותם את בניכם (שם י"א, יט), ושננתם לבניך (שם ו', ז), ואזהרת השמירה והזכירה מכלל זה. אמר ושמרת את מצות ה' אלהיך (שם ח', ו), ושמרתם את בריתי (שמות י"ט, ה), וירצה בזה — התורה. זכרו תורת משה עבדי (מלאכי ג', כב), וזכרתם את כל מצותי (במדבר ט"ו, לט), והיו הדברים האלה על לבבך (דברים ו', ז). כל אלו הכתובים יורו, כי הנרצה מהתורה זולת המעשה הוא החכמה בה, והוא החלק היותר שלם מהתורה²² עם שהמעשה ימשך ממנו יותר שלם ובנפש יותר זכה. וזאת היא דעת החכמים ז"ל, שנמנו וגמרו שהתלמוד גדול מפני שהוא מביא לידי מעשה²³, ולא שיחשבו שיהיה המעשה תכלית ללימוד, שאלו כן היה המעשה יותר גדול, כי התכלית יותר נכבד ממה שלפניו, ולא ידמה משכיל חילוף זה²⁴. אבל אמרו שעם שלמות ומעלת התלמוד מצד עצמו, וכי הוא הנרצה והתכלית הנכבד, הנה ימשך ממנו גם שלמות המעשה בכונה נרצית. ולזה אמרו "מביא אל המעשה" ולא אמרו שהוא מפני המעשה, כי היה זה מורה שהוא התכלית לבד, ואין הענין כן. והנה הדעת הזו היא היותר נראה וקרוב אל הדעת שהעבודה האלהית לנפש היא ההשתדלות בחכמה והעסק בה²⁵. אבל שמקום העיון הוא: מה נרצה (נ"א: מהנרצה) ב"חכמה" בכאן²⁶ ומה היא חכמת התורה, אשר בה יושג התכלית האחרון הנזכר, אשר הוא — הצלחת האדם האחרונה²⁷.

ונחלקו בני אדם בזה לשלש כתות.

הכת האחת — בעלי חכמת התלמוד. רצוני, החכמים²⁸ בחיבור הזה המפורסם, אשר חיברו רב אשי, והוא המבאר חיבור המשנה אשר לרבנו הקדוש ומוציא לאור תעלומותיה²⁹ על דרך החקירה והמשא והמתן בין חכמי ישראל המפורסמים. כי בא בו מן העומק, מה שהוא המפורסם אצל מי שזכה לשוט במי חכמתו. וההתחכמות הזו והחקירה הזאת, לפי דעתם, מביא האדם אל הצלחתו האחרונה, וזוכה בה למעלת החכמים בגן עדן, כפי שיעור מה שיגע בחכמה ופלפל בה. ועליה הוא נשאל מאת השופט האמתי ויאמר לו: "פלפלת בחכמה?" (שבת ל"א), ועליו אמרו: "העוסקים במקרא — מדה, במשנה — מדה ונוטלים עליה שכר, בתלמוד — אין לך מדה גדולה מזו" (בבא מציעא ל"ג). ועניין ה"מדה" הוא התואר³⁰ החשוב והכח אשר הוא קנין לנפש, אשר הוא התחלה³¹, וממנו יצאו הפעולות

22. דעתו של האפודי היא כדעה שניה, שהתורה מחייבת מצוות של מחשבה ("חובות הלבבות") נוסף על הכוונה בקיום מצוות מעשיות. לדעתו, החלק המחשבתי הוא החשוב ביותר בתורה. שתי הגישות מגיעות למסקנות שונות בדבר תכנית הלימודים. הגישה הראשונה מסתפקת בהלכה, השניה מחייבת לימוד החלק הסיפורי וההגותי.

23. לפי האפודי פירוש המאמר הוא: תלמוד גדול, כי מלבד זה שהוא מצוה בפני עצמו כי הוא מקנה את חכמת ידיעת ה', הרי יש לו חשיבות נוספת, כי הוא מביא לידי כך שהמעשה הרצוי נעשה בכוונה הרצויה. ולא יעלה על דעת אדם משכיל לומר את ההפך.

24. הגוף עובר את ה' ע"י מצוות מעשיות, והנפש — ע"י לימוד מאומץ.

25. גם אם אין ספק שהעיון נחוץ, יש מקום לעיין בשאלה, לאיזו חכמה הכוונה במשפט דלעיל.

26. וכן יש לשאול, איזה ענף מענפי התורה הוא המביא אל התכלית הסופית. ומובנה המעשי של השאלה הוא: "מה רצוי ללמוד?"

28. בקיאים ומומחים.

29. אין הכוונה לסודות. האפודי נמשך אחריו לשון הכתוב איוב כ"ח, י"א. 30. סגולה.

31. הסבה, ור' רמב"ם, מורה נבוכים חלק ב' פרק ל'. לדעת האפודי לימוד התלמוד אינו מטרה לעצמו, כי אם אמצעי לדעת מה הן הפעולות הנכונות. ועל ידי המעשים הנכונים מתקרב האדם אל ההצלחה האחרונה.

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

[תשסז]

הקדמת ספר "מעשה אפור" לפרופיאט דוראן

החשובות והטובות. ועליו אמרו: "אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו" (פסחים נ'), כאילו הוא הסבה העצמית³² להשגת ההצלחה ההיא, הבלתי נערכת³³ לכל הצלחה זולתה. וטענו על זה במאמרים רבים זולת אלה, נזכרו בחיבור התלמוד הנזכר ובמדרשי החכמים ז"ל, מסכימים לאלה.

ובראיה שכלית³⁴ לפי שרשי התורה. והיא, כי אחר שהיו אלו המצוות אשר באו בתורה מאתו, יתברך, והוא צוה בהם להנחיל אוהביו יש ולהיות לו סגולה מכל העמים. הנה כבר יחוייב שהחקירה בהם תתן מעלה גדולה ושכר בלתי נערך לחוקר ומתחכם³⁵ לדעת משפטיהם בתכלית החקירה והחיפוש. כי זה אות מיוחד על הפלגת אהבת³⁶ המצוה כשיפליגו בדקדוק וחקירות על מצוותיו. והוא מה שאמר ואהבת את ה' אלהיך (דברים ו', ה'), "לאהבה את ה'" (שם י"א, י"ג), ויחוייב שיימשך מזה השגת אהבתו ית', כמו שאמר: אני אוהבי אוהב (משלי ח', י"ז). והמאמינים באמונה שלמה בקודם מזאת הראיה, יחוייב אצלם בלא ספק קיום הנמשך³⁷, רצוני – השקידה על חכמת התלמוד. ועוד, כי הבדל האדם המיוחד³⁸ הוא הכח השכלי אשר לו, ובו יובדל מבעלי החיים, וההשארות הנצחית והצלחתו האחרונה הוא מחוייב שיהיו בזה החלק, אשר הוא בו אדם. וכל מה שיצא הכח הזה אל הפועל ויוסיף אור וזוהר בהשגתו, הוא יותר מוכן אל קיבול ההשארות הזה, אם היה שיישיגהו מצד שלמות השכל³⁹. אבל (=אכן) החקירה התלמודית לעמקה וקושי השגתה תוסיף אור וזוהר אל השכל ויוציאהו מחושך ואפלת הסכלות במה שתתן לו מן החדוד והפולפול בעומק החקירה יותר מכל שאר החכמות, כמו שהוא מבואר⁴⁰ אצל מי שחקר בחכמת התלמוד ובזולתה מן החכמות. הנה כבר יחוייב מזה הצד, שתהיה החכמה התלמודית הסבה המיוחדת בהשגת זאת ההצלחה הנצחית. כי ההצלחה ההיא, הנה היא אל הנפש מצד הכח השכלי אשר לה, כי מהצד ההוא היא נבדלת⁴¹ ולא תעשה פעולתה בכלי גשמי, על כן לא תאבד באבדו. והיא, במיצוע החכמה הזאת, תנחל העולם ההוא העליון, אשר הוא כולו שכלי.

והנה הטענות האלה, בחי (נ"א: כפי) האמת, חזקות מאד בקיום הדעת הזה אצל כל מאמין אמונה שלמה ואמתית בתורת ה'. וקצת בעלי הדעת הזה סוברים מפני זה, כי כל המשתדל וחוקר בידיעה אחרת, זולתי בחקירה והחכמה הזאת, שהיא חכמה באמת⁴² לפי השורש התורני, הוא יגע לריק ויולד לבהלה, ומכלה הימים במה שאין בו מועיל הולך אחר ההבל ויהבל. אם יכוון בידיעות ההם השגת ההצלחה האחרונה. ועל כל חוקר ומעיין בחכמות וידיעות אחרות להשגת התכלית הזו, בהניחו החכמה הזאת התורנית, אמר הנביא: הובישו חכמים חתו וילכדו. הנה בדבר ה' מאסו וחכמת מה להם (ירמיה ח', ט'). וכבר

32. יש להבחין בין סבה עצמית לסבה מקרית. הכח הטמון בפטיש יכול להיות סבה להרס הבית וגם חדירת המסמר לקיר; הוא סבה מקרית. אולם סוסייתה של הסוסה גורמת, שוולדה הוא סוס, ואין וולדה יכול להיות משהו אחר; על כן הסוסיית היא סבה עצמית.

33. שאין להשוותה. 34. וגם טענו טענות שכליות, נוסף על הראיות שבגמרא ובמדרשים.

35. מתאמץ לקנות חכמה. 36. אהבה מופלגת. 37. קודם ... נמשך – הנחה ומסקנה.

38. התכונה המיוחדת לאדם, ולכן מבדילה בינו לשאר המציאות.

39. אם איכות השאריות הנפש תלויה במדת השלמות של השכל בחייו של האדם. (דעת הרמב"ם, הל' תשובה פרק ה').

40. אינו מוטל בספק.

41. הנפש האנושית זוכה בהצלחה הנצחית הודות לכח השכלי, בו היא נבדלת משאר בעלי חיים.

42. ראויה להלמד. אמיתותה של החכמה מציינת גם את חשיבותה ולא רק העדר השקר.

הפליגו לגנות כל חכמה זולתה, עד שאומרים, שכל העוסק בזולתה נוחל גיהנם⁴³ וגורם לעצמו האבדן (נ"א: האבדון) והצער הנצחי, כמו העניין בחכמות הטבעיות מהאלהיות (נ"א: והאלהיות) המפורסמות (=הידועות) ליוונים, במה שבא בשתייהן מהדעות החולקות על דעות התורה האמתית.

ושמעתי לקצתם שאומרים על צד הדרש אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים (תהלים א', א) — אלה הם בעלי חכמת הטבע ליוונים. וקרא אותם "רשעים" להיות הטבע לפי דעתם התחלת התנועה. כי הרשע כבר יאמר על התנועה והוא ישיקט ומי ירשע (איוב ל"ד, כ"ט) שם רשעים חדלו רוגז (שם ג', י"ז). ובדרך חטאים לא עמד (תהלים א', א) — אלה הם בעלי החכמה האלהית⁴⁴ ליוונים, ואלה הם חטאים לה' בדיעותיהם הרעות המגוננות. כמו שהוא העניין לפי סברתם בידיעת ה' יתברך הפרטים ובהשגחתו עליהם⁴⁵. ובמושג לצים לא ישב (תהלים, שם) — בעלי ההלצה וההטעה (נ"א: וההטעמה) והשיר⁴⁶. ולפי הדרש הזה אמר ברשעים "הלך", ובחטאים "עמד", כי ההליכה תצדק על המתנועע והעמידה — על הבלתי מתנועע. כי אם בתורת ה' חפצו (שם, שם, ב') — היא תורה שבכתב, ובתורתו יהגה (שם) — היא תורה שבעל פה. ובמוכיח (נ"א: וכמוכיח) ומזהיר מהשתדל וחקור בחכמה אחרת זולתי בחכמת התורה, אמר החכם כמשליו ולמה תשגה בני זורה ותחבק חיק נכריה (משלי ה', כ). אילת אהבים ויעלת חן... (שם, שם, י"ט). הזרה והנכריה לבני ישראל הם הטבעיות והאלהיות ליוונים, ואילת אהבים ויעלת חן הן התורה שבכתב ותורה שבעל-פה, שהיא החכמה התלמודית הנזכרת.

וכבר נשאל לאחד מן החכמים, אם מותר ללמוד חכמה יונית⁴⁷. והשיב⁴⁸, כי הוא מותר, אך שיהיה זמן הלימוד שעה שאינה מן היום ולא מן הלילה, משום דכתיב והגית בו יומם ולילה (יהושע א', ח'). ובתורתו יהגה יומם ולילה (תהלים א', ב') וכבר הפליגו עוד קצתם עד שאמרו שגם העסק במקרא הוא איבוד זמן. וירצו בו — העסק בכל הכתוב, תורה נביאים וכתובים, כי הוא נקרא "מקרא" סתם. ויטענו (=וישענו) במאמר האומר, לפי קצת נוסחאות "העוסקים במקרא — מדה ואינה מדה"⁴⁹. ועל מה שאמרו "מנעו בניכם מן ההגיון" (ברכות כ"ח) פירש בו רש"י ז"ל: "לא תרגילום במקרא יותר מדי, משום דמשכא". אבל שזה בטל⁵⁰ לפי שכבר אמרו חכמים ז"ל במקום אחר "לעולם ישלש אדם שנותיו, שליש במקרא, שליש במשנה, שליש בתלמוד" (קידושין ל). וכוונת רש"י ז"ל ב"יותר מדי" — יותר מהשליש. וחלילה שיחשוב אחד מחכמי התלמוד, שיהיה העסק במקרא דבר בטל. ואמרו חסידי הכת הזאת, שהתכלית הנזכר מההצלחה הזאת האחרונה לאדם, אמנם יושג וישלם בחכמת התלמוד, בתנאי שתהיה הכוונה רצויה, והוא, שיכוון בה שלמות הנפש והתקרב אל האלהים בעבודתו⁵¹. והשלמת רצונו יתברך, ואהבת תורתו. ושתהיה מחשבתו זכה ומשוללת מכל כוונה זולתה. רצוני, שלא יכוון בתלמוד הזה אל (=לכך) שיקרא רב ולבקשת השררה והרשות והטיל (נ"א: ולהטיל) אימתו היתרה על אנשי זמנו, ולהתגבר על העשירים מהם

43. כל הפורש מדברי תורה נופל בגיהנם (כבא בתרא ע"ט).

44. התיאולוגיה.

45. לפי התיאולוגיה של אריסטו יש לאל השגחה על המין האנושי כולו, אבל אינו מכיר ואינו משגיח על אנשים בודדים. ור' "מורה נבוכים" חלק ג פרק יז.

46. המוכיחים את טענותיהם בעזרת ההגיון — צורקים, והמבקשים להוכיח דעתם בעזרת תכסיסי הרטוריקה והדיאלקטיקה אינם מוכיחים דבר. ור' לעיל בדברי האפודי על משל הדפואות.

47. כלומר, כל חכמה שאינה חכמת התורה. 48. ר' מנחות צ"ט.

49. בנוסחאות אחרות: "מדה שאינה מדה". 50. אינו נכון. 51. בקיום המצוות.

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

[תשס"ט]

הקדמת ספר "מעשה אפור" לפרופיאט דוראן

(=שבהם) ולנדותם ולהחרימם ולשמתם בכחם הגדול ובזרועם הנטויה. נשיכתם נשיכת נחש ועקיצתם עקיצת עקרב, להשיג ממונם ונכסיהם באיזה פנים שהזדמנו (נ"א: שיוזמנו). ויתדמה בזה לנביאים, אשר מתנאיהם, כמו שאמר הרב ז"ל (=הרמב"ם): "הבטל מחשבתם ותשוקתם לראשיות ולשררות שאינם אמתיות" (פירוש המשנה, אבות, פרק ד'). רצונו לומר בקשת הניצוח⁵² ולהגדיל העם לו והמשיך כבודם אליו⁵³. ולא יבקש היותו ראש ופרנס ע"י הציבור ולפקח בעסקיהם העולמיים (=החילוניים). ויזכור מאמר האומר: אדוני משה כלאם (במדבר י"א, כ"ח) — "הטל עליהם צרכי ציבור והן כלין מאיליהן" (סנהדרין י"ז), אם לא, כאשר אי אפשר זולת זה, להעדר המשתדלים ורבי הפעלים⁵⁴. ושיכוין בזה הישרה העם. לא הרדיפה אחר הכבוד. ולא יכוון אל השגת ההסתפקות ביותר מכדי בטלתו כמו שהיה מנהג החסידים בעלי חכמת התלמוד. ולא ישים תכלית החכמה הזאת היקרה קנין הממונות וההשקע בהתגונות (אולי: התענוגות), ולא יפנה אל הרבים ובקשת התענוגים הגופניים, מאכל ומשתה וזולת זה, אבל יבזם וימאסם, שזאת היא תחילת מדרגת אנשי החכמה. והוא מאמר רבי צדוק "אל תעשם עטרה להתגדל בהם ולא קרדום לאכול מהם", וכן היה הלל אומר: "ודאשתמש בתגא — חלף, הא כל הנאות מדברי תורה נוטל חייו מן העולם" (אבות, פרק ד').

הנה החכמה הזאת, עם התנאים הנזכרים מהכוונה הרצויה תהיה הסבה המיוחדת והעצמית אל השגת ההצלחה הנצחית האחרונה, ביותר שלם שאפשר לחכמים מבני ישראל, וגרי הצדק הנספחים עליהם, לפי סברת הכת הזאת.

ולאומר שיאמר, כי הוא בלתי אפשרי שיתייחד הציבור הזה התלמודי בהקנאת ההצלחה האחרונה לאדם, לפי שהציבור הזה כולל עניינים רבים שאי אפשר שיתחייב מהם ההצלחה לאדם כמו שהוא הענין בהרבה מההגדרות הנכללות בו וקצת מעשיות. וגם כי הציבור הזה כולל המחלוקות הגדולות, אשר נפלו בין חכמי ישראל במשפטי התורה אשר האחד מחלקי הסותר לבד הוא הצודק⁵⁵ וזולתו בטל, ואי אפשר שתתחייב הצלחה נצחית מהבטל. וכבר אמרו על דבר המחלוקות האלה "משרבו תלמידי שמאי והלל שלא שמשו כל צרכן, רבו מחלוקות בישראל ונעשית תורה כשתי תורות" (סוטה מ"ז). והציבור הנזכר מלא כולו מהמחלוקות האלה והדומים להם. ותשובת זה, כי המכוון ב"חכמת התלמוד" אינו כל מה שבא בחיבור הזה. שאלו היה העניין כן, כמה זכו דוד ושלמה וכל חכמי ישראל שהיו קודם חתימת החיבור הזה? התחשוב שתהיה חכמת שלמה השגת ידיעת החיבור הזה שחובר אחריו ביותר מאלף ושלוש מאות שנה? וכבר אמרו על רבן יוחנן בן זכאי, שהיה קודם החורבן, שלא הניח מקרא ומשנה, תלמוד, הלכות ... (סוכה כ"ח). והחיבור הזה (=הגמרא) חובר ביותר מארבע מאות שנה אחרי החורבן. והתלמוד — זכרו אותו בהרבה מאד מקומות החכמים שהיו קודם החיבור הזה בכמה שנים.

הנה אם כן, המכוון בתלמוד הוא זולת זה, והוא החקירה האמתית במשפטי המצוות האלהיות מכח השכל. להוציא דבר מתוך דבר ולהבין בשלש עשרה מדות שהתורה נדרשת בהן. וההקפה (=ההבנה) כמה שמקובל ממש רבנו ע"ה מסיני מקצת משפטים התוריים שלא נזכרו בתורה האלהית, או שנזכרו אבל ברמז. וכבר כתב הרב מה שיוכן ממנו זה בהלכות תלמוד תורה פרק א.

52. לנצח בויכוח. 53. שהיו העם חולקים להם גדולה וכבוד.

54. מותר ליטול שורה כאשר אין מי שידאג לצרכי ציבור.

55. כשנאמרות שתי טענות הסותרות זו את זו, רק אחת יכולה להיות נכונה. נמצא, שבכל מחלוקת יש גם דיעה לא נכונה. לימוד דעה זו ונימוקיה בודאי לא יקרב את האדם להצלחה האחרונה.

וכתב רבינו שרירא בתשובתו לקהל קירואן שנת ד' אלפים תשמ"ח, זו לשנו: "ותלמיד נמי, דשאלתון עלוה, אפילו ראשוני ראשונים הוה להון תלמוד, דהא אמרינן דהו להון הלכתא דגרסי... והו עקרין דלהון קלות וחמורות וגזרות שוות ופנים של מדרשות דמנהון י"ג מדות דר' ישמעאל. ומנהון נמי דברים אחרים, כגון סרוס מקרא, יתור מקרא, רבויין ומעוטיין, משמעות דורשין, דרישת סמוכין, וכו'. עד אמרו "ודיו לבא מן הדין להיות כנדון". ודברים רבים כאלה "כד הו אמרין הנך ראשונים הלכותיהן, כל חד וחד כדגרס. ואלין מלין הויין תלמודהון לגלוי טעמי תורה. וכדאמר ר' אבהו, אמר ר' יוחנן: תלמיד אחד היה לו לר' מאיר וסומכוס שמו, שהיה אומר על כל דבר ודבר של טומאה ארבעים ושמונה טעמי טומאה, ועל כל דבר ודבר של טהרה ארבעים ושמונה טעמי טהרה" (עד כאן לשונו)⁵⁵. הנה כבר התבאר, מהו הנרצה בחכמת התלמוד אשר יכונוו אליו בעלי הכת הזאת. ומפני החלק הזה אשר בא בחיבור התלמוד דרב אשי, נקרא בשם זה, לא מפני מה שבא בו ממחלוקת הקבלה, והויות אביו ורבה והדומה לזה. שזה דבר קטן הוא אצלם, וכמו שאמר: "דבר קטן — הויות דאביו ורבה" (סוכה כ"ח). וחלילה שיכונוו בזה אל מה שנזכר מחכמת התלמוד על דרך שהתבאר. הנה זה הוא מה שתאמינהו הכת האחת מחכמת התורה.

והכת השנית הם בעלי התורה המתפלספים, ההולכים אחרי עקבות הפילוסופים כאריסטוטליס והנמשכים אחריו. והם עם זה מהנמשכים אחר תורת משה רבנו לפי סברתם, ורוצים לקבץ⁵⁶ בין שני אלה ההפכים. וסוברים, כי למעשה מבוא (נ"א: המעשה מביא) במקרה בקנין ההצלחה האחרונה⁵⁷ מצד שהוא שלמות מדותיי לנפש. ותהיה מפני זה מוכנת לשלמותה המיוחד אשר הוא שלמות החכמות ההגיוניות, לימודיות⁵⁸, טבעיות ואלהיות⁵⁹, ועל הדרך שהניחו אותם חכמי יון בספריהם. ואלה הם סודות התורה לפי סברתם. והטבעיות מהם נקראו בתורה "מעשה בראשית", והאלהיות — "מעשה מרכבה", והם סודות התורה אשר יזהירו החכמים מחקור עליהם, כי אם בתנאים ידועים⁶⁰. וידעת כל זה היא סבת ההשאות הנצחי לנפש בצאתה מן הכח אל הפועל בקנין מושכלי אלו הדברים. והשכל המשיג המושכלות האלה ומתעצם בהם, יקראו "השכל אשר בקנין". ויטענו על זה בשיאמרו כי אין בנמצא זולת האל ומעשיו. הנה אם כן כבר יחוייב שיהיה שלמות הנפש מצד הידיעה בו יתברך ובמעשיו. והידיעה בו היא ידיעת תאריז ועל איזה אופן ייוחסו אליו, וידעת אחדותו, ואופן התחייב המציאות ממנו, ובריאתו והנהגתו הנמצאות, והשגחתו, וידעתו בקצתם, וכל מה שידמה לזה מהחקירות האלהיות. והידיעה במעשיו היא הידיעה הנתלית בכל נמצא זולתו, יתברך, הידיעה בחומר ובצורה, והידיעה בשמים וביסודות, ומה שהורכב מהם מהדומם והצומח והחי והמדבר, וסבותיהם הפועליות (נ"א: הפועלות) והחמריות, והצוריות והתכליתיות, הקרובות מאלה והרחוקות.

והידיעה בתועלת אברי בעלי החיים, וכל מה שנזכר בספר "תועלת האברים"⁶¹ וזולת זה מהידיעה בחלקי הנמצאות. ואמנם היו אלו סבה אל קנין ההצלחה האחרונה. לפי שמשלמות הפעולה יודע שלמות הפועל ויביא זה אל החשק אליו ואהבתו יתברך אשר הוא עיקר

55. ר' אגרת ר' שרירא גאון, מהד' ב"מ לוי' תרפ"א ע' 48-49. 56. ליישב הסתירה.

57. בניגוד לכת הראשונה, חכמי התלמוד, הסבורים שהשלמות נקנית על ידי מעשים — קיום המצוות, סבורים אנשי הכת השניה, שהמעשה משפיע רק באקראי על השלמות, כי השלמות היא כמותה רוחנית.

58. מתימטיקה. 59. תיאולוגיה ומטפיזיקה בכלל. 60. אם יתקיימו תנאים מסויימים.

61. מאת גאלינוס. תורגם לעברית (ר' M. Steinschneider, Heb. Uebersetzungen ע' 113). ספק אם גם לעברית (ר' ז. מונטנר ב"פרקי משה ברפואה" לרמב"ם ע' 417) והוזכר רבות בספרות יה"ב.

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

[תשעא]

הקדמת ספר "מעשה אפור" לפרופיאט דוראן

התורה, וכמו שאמר ואהבת את ה' אלוהיך (דברים ו', ה') זאת היא סברתם. וכבר אימתו אותה בקצת מאמרים לחכמי ישראל. מהם, מה שבא בתלמוד ממעשה מרכבה, שאמרו בו שהוא "דבר גדול" (סוכה כ"ח). ואמרו זה מפני שהוא סבה להשארות הנזכר. וחשבו שמעשה מרכבה הוא מה שכתבו אריסטוטליס ב"מה שאחר הטבע" מהחכמה האלהית. והחכם ר' בחיי שאמר בספר "חובות הלבבות" זה לשונו: "לא יוכל לעבוד עילת העילות ותחילת התחילות כי אם נביא הרור בטבעו, והפילוסוף המובהק במה שקנה מהחכמה אבל זולתם עוברים זולתו, מפני שאין מבינים נמצא אלא מורכב"⁶². והרב אמר ב"מורה": "אבל מי שיחשוב בשם וירבה לזכרו מבלי חכמה, אבל הוא נמשך אחר קצת דמיון לבר, או נמשך אחר אמונה שמסרה לו זולתו — הוא אצלי, עם היותו חוץ לבית ורחוק ממנו, בלתי זוכר השם באמת ולא חושב בו"⁶³. והיותר חזק ממה שיטענו בו לפי דעתם, הוא מה שכתבו הרב במשל שהביא פרק נ"א חלק שלישי, מהמלך שהוא בהיכלו וכו'. שם נאמר, כי המגיעים אל הבית ההולכים סביבו הם התלמודיים, אשר הם מאמינים דעות האמתיות מדרך קבלה ולומדים מעשה העבודות, ולא התעסקו בעיון שרשי התורה. שם נאמר: "ודע בני, שאתה, כל עוד שתתעסק בחכמות הלימודיות ובמלאכת ההגיון, אתה מכת המתהלכים סביב הבית לבקש השער. כמו שאמרו ז"ל על צה המשל: "עדיין בן זומא מבחוש" (חגיגה ט"ו). וכשתבין העניינים הטבעיים כבר נכנסת בבית ואתה הולך לפרוודור. וכשתשלים הטבעיות ותבין האלהיות, כבר נכנסת עם המלך אל החצר הפנימית ואתה עמו בבית אחד. וזאת היא מדרגת החכמים והם חלוקי השלמות". וכבר נתן במאמרו זה, לפי דעת אלו, מדרגת התלמודיים למטה ממדרגת הלימודיים וההגיוניים, ואף כי למטה מהטבעיים והאלהיים. בתלמודיים אמר, שהם מגיעים אל הבית והולכים סביבו לבר, ובלימודיים ובהגיוניים אמר, שמתהלכים סביב הבית לבקש השער. ואלה האנשים, מצד שהם נמנים אנשי התורה וזרע אברהם, יאמינו או יאמרו שיאמינו, כי לחכמת התלמוד מכוא (=השפעה) גם כן במקרה בהשגת ההצלחה האחרונה, מצד שתיישיר אל המעשה הטוב והוא תכליתו, לפי דעתם, והוא במדרגת חכמת המדות לפילוסופים⁶⁴. ולא יתנו לו⁶⁵ מעלה יותר גדולה מזו, אבל שיאמרו זה בחשאי. מי יתן והיה לבכם שלם עם התורה האלהית, ולא יאמרו כזה בה. וכבר הגיע מסכלות קצתם עד שיאמרו בקצת סיפורי התורה ובקצת מצוות, שהם משל ודמיון לאלה העניינים הפילוסופיים⁶⁶. ועל כיוצא באלה נאמר והפכתם את דברי אלהים חיים (ירמיה כ"ג, ל"ו). ויטענו עוד כמה שאמר הרב "ואמנם שאר הדעות האמתיות בכל זה המציאות אשר הם החכמות העיוניות, כולם כפי רוב מיניהם אשר בהם, יתאמתו הדעות ההם, אשר הם התכלית האחרון, ואף על פי שלא צוותה התורה עליהם בפירוש, כמו שצוה על הראשונות, אבל צוה עליהם בכלל, והוא אמרו לאהבה את ה' (דברים י"א, י"ג)⁶⁷. וזה ממה שיורה, כי החכמות העיוניות, והם המפורסמות ליוונים, הם העיקר בהשגת ההצלחה האחרונה לאדם, לפי דעתם.

ולפי שאלה האנשים לא יטענו בזה במאמר כתוב⁶⁸, וכי אין שם (נ"א: שום) פסוק

62. חובות הלבבות, שער א, פרק ז. 63. מורה נבוכים חלק ג פרק נ"א.

64. חכמת המדות, היינו תורת המוסר, היא תורמת להשגת ההצלחה האחרונה, אבל רק בעקיפי עקיפין. כי ראשית, המעשה המוסרי עצמו אינו אלא אמצעי להצלחה הנצחית ע"י כך שהוא יוצר תנאים חברתיים הנוחים לפעילות העיונית. אבל ידיעת המוסר אינה מבטיחה פעילות מוסרית. על כן ידיעת המוסר אינה מבטיחה התקדמות לקראת השלמות האישית.

65. לתלמוד. 66. כגון, שאברהם ושרה אינם אלא הצורה והחומר. ור' שו"ת הרשב"א חלק א, סי' ט.

67. מורה נבוכים חלק ג פרק נ"א. 68. אין דעתם מתבססת על מקור מוסמך.

במאמרי התורה והנבואה שישענו עליו, והיה להם הרב בדעתם זה לאבן נגף ולצור מכשול ושב (=והיה) מטרה לחיצי סכלותם, אני רוצה להעריך על הבנת דברי הרב ז"ל ולהצילו מחרבות לשונם. וכבר ראיתי ושמעתי לגדולי חכמי ישראל⁶⁹, מגמגמים להאשים הרב על מאמריו אלה. וקרה להם זה למיעוט חקרם בשלמות (נ"א: שקדם בלימוד) מאמריו ודקדוק כל חלק שבא בהם. כי הרב בדיבור הזה עשה מהתלמודיים שלש כתות. כת המתחילים התלמוד והלומדים בו מעשה העבודות לבד, ולא התעסקו בעיון שרשי התורה. אבל יאמינו אמונה סתם בקצת דעות אמתיות. ולא⁷⁰ אלא אמר במשלו, שהם המגיעים אל הבית ההולכים סביבו. וכת שנית מהם, במדרגה למעלה מהנזכרת, שהם עם חכמתם התלמודית הכניסו עצמם לעיין בעיקרי הדת, ולא⁷¹ אלא אמר שנכנסו בפרוודור, וכי הם חלוקי המדרגות⁷¹. וכת שלישית, יותר עליונה, שהם עם חכמתם התלמודית הגיעו לדעת מופת כל מה שנמצא עליו מופת וכו'. ולא⁷² אלא אמר, שכבר הגיעו עם המלך בתוך הבית, ואמנם היו שלשת אלה הכתות לבעלי חכמת התלמוד. כי בחכמה ההיא ובמדרשים הנפלאים⁷² ובתעלומות מאמריהם, עם השכל הישר והחקירה הגדולה, והמדות שההגדה (נ"א: שהתורה) נדרשת בהן — יגלו סודות התורה והנבואה באלו העניינים, אשר הם החכמות הטבעיות והאלהיות האמתיות, אשר יביאו אל ההצלחה בתכלית השלמות. אחרי כן עשה מבעלי החכמות שלש כתות גם כן. הכת האחת המתעסקים בחכמות הלימודיות ומלאכת ההגיון. ולא⁷³ אלא אמר, שהם המתהלכים סביב הבית לבקש השער. ירצה, שיבקשו ההליכה סביב הבית, לא שיהיו הולכים בפועל, כי המתהלך, זולתי ההולך, לפי שימוש ההתפעל. כאמרם והתמכרתם שם לאויבך (דברים כ"ח, ס"ח) ירצה בו בקשת ההמכר, לא ההמכר בפועל, שכבר אמר ואין קונה (שם)... והנה לא אמר בכת הזאת, שהם מגיעים אל הבית והולכים סביבו, כמו שאמר בכת הראשונה מן התלמודיים. ואם כן מדרגתם⁷³ למעלה ממדרגת אלה⁷⁴, בחילוף ממה שהניחו אלו האנשים. והכת השנית מבעלי החכמות, הם אשר הבינו העניינים הטבעיים. ואמר, שנכנסו בבית, והם הולכים לפרוודור, לא שנכנסו לפרוודור בפועל. ובכת השנית מהתלמודיים אמר, שכבר נכנסו לפרוודור. ובזה היתה אצלו מדרגת הכת הזאת השנית מהתלמודיים יותר גדולה ממדרגת הכת השנית מבעלי החכמות. והכת השלישית מהם, הם אשר השלימו הטבעיות והבינו האלהיות מצד החקירה. ולא⁷⁵ אלא אמר שנכנסו עם המלך אל החצר הפנימית והם עמו בבית אחד. ובכת השלישית מהתלמודיים אמר, שכבר הגיעו עם המלך בתוך הבית, זולתי ההכנס עמו אל החצר הפנימית (נ"א: והיות) והם עמו בבית אחד. ולא אמר באחד מאלה, שהם בבית המלך, אבל שהם עמו בבית אחד. כי הבית המיוחד למלך, והוא אשר בעבורו נאמר הביאני המלך חדריו (שיר השירים א, ד), ייחד אותו הרב למדרגה היותר עליונה מכל אלה והיא מדרגת הנבואה. ועליה נאמר "אבל מי שישים כל מחשבתו אחר שלמותו באלהיות ... הם אשר באו אל בית המלך"⁷⁵. ולא תחשוב, כי מה שאמר הרב ממדרגת אנשי החכמה, בידיעתם הטבעיות והאלהיות, שיכוון בזה מה שכתבו בזה חכמי יוון כאריסטוטליס והנמשכים אחריו בספריהם, ממה שהוא סברה להם או מחשבה גוברת, אבל למה שנודע מהם על דרך אמתית, היה (=בין) שיימצא בספרי חכמי יוון או בזולתם⁷⁶. ואם היה ממה

69. ר' גם פירושו של שם טוב במורה נבוכים, שם.

70. אודות אלה. 71. ויש בכת הזאת עצמה מדרגות שונות כמבואר בהמשך.

72. הבלתי מוכנים. 73. של התלמודיים מהכת הראשונה.

74. בעלי החכמות הלימודיות וההגיון. 75. מורה נבוכים, שם.

76. "אנשי החכמה" שאליהם נתכוון הרמב"ם, אינם אלה הנמשכים ללא בקורת אחרי דעות היוונים, שהרכב יש בדעות האלה שאינו אלא סברה בלתי מבוססת או רעיון שצף ועלה, רק מי שמקבל דעות מוכחות הוא איש חכמה, בין שהרעות מהיוונים או מאחרים.

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

[תשעג

הקדמת ספר "מעשה אפור" לפרופיאט דוראן

שהתבאר מופתו באין ספק, כמו שהוא הענין בהגיוניות והלימודיות, אינו ממה שיוחס לחכמי יוון, עם כי כל מה שנמצא אצלם מהאמת באלה החכמות העיוניות לקחוהו כלו מבני ישראל בזמן הגלות⁷⁷ וכמו שכתוב ב"אגרת בעלי חיים" (שער ג', פרק ז') לחכמי ישמעאל, כי כאשר התפאר החכם היווני באומתו, ושהיא היותר שלמה שבאומות בשלמות החכמות, השיגו בעל ההשבעה והלהבת⁷⁸ שאין לו להתפאר מזה, לפי שהחכמות אצלם בגנבה, שלקחו אותן מבני ישראל בזמן גלותם, ולא הכחיש זה החכם היווני, אבל אמר, כי בצאת ישראל ממצרים לקחו אותן הם גם כן משם. גם החכם בן רשד העיד בספרו "הפלת ההפלה" על מציאות החכמות העיוניות בבני ישראל מקדם⁷⁹. ואיך יאמר אומר שיכוין הרב בזה למה שכתבו ממנו חכמי יוון, והוא כבר כתב בדרושים היותר גדולים באלהיות, בידיעתו יתברך והשגחתו, שהפילוסופים דברו בהם סרה גדולה, וכשלו במ כשלון אין תקומה להם ממנו, ולא למי שנמשך אחריהם בזה. ואמר, שהוא ישמיע הספקות והשיבושים אשר הביאום לדבר סרה בענין הזה, וישמיע עוד דעת תורתנו, ואיך תחלוק עליהם בדעותם הרעות המגונות⁸⁰. וגלה בספרו קיצור⁸¹ אריסטו בידיעת כל מה שלמעלה מגלגל הירח, תמצא זה בפרק הכ"ב והכ"ד מחלק שני מספרו הנכבד⁸². ואיך יאמר הרב עם זה, שחכמתו זאת תגדיל ההצלחה הנצחית? וכן בחכמתו הטבעית, שידיעת ההיולי הראשון והזמן והתנועה עם חולשת מציאותם⁸³, יקנו התענוג ההוא הקיים. וגם מה שכתב מהראייה על מציאות המניע הראשון הנבדל, שכלל מהספק מה שבאורו האחרונים. וכבר אמר הרב, כי הדעות אשר לאריסטו, בסיבות תנועות הגלגלים, אשר מהם הוציא מציאות השכלים הנפרדים, לא עמד עליהם מופת⁸⁴. ואיך אפשר שידמה משכיל שהרב יאמר על כיוצא באלה הידיעות, שתהייה סבה אל קנין ההצלחה האחרונה הנצחית לאדם, ושהם יותר גדולות במעלה מהחכמה אשר יסודתה בזוררי הקודש, הוא הדיבור האלהי. במצוותיו התוריות, אשר בא עליהם הגדתו הצודקת, שהן חיינו ואורך ימינו. ועל קיומם ושמירתם אמר: ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב (דברים ל', ט"ו), וירצה בו — החיים המוחלטים והטוב המוחלט⁸⁵, ולזה באו בה"א הדעת. וכבר הארכתי בזה למה שראיתי מהמתפלספים מבני ישראל הרוצים ליחנק ולהתלות באילן גדול⁸⁶ וגם מה ששמעתיו וראיתי מקצת המשתדלים בעיון חכמת התלמוד, להתפאר ולהתנגד ולמיקם כולי עלמא מקמייהו, אשר במעט המושג להם ממנה, יבקשו להשתרר על עם ה'. ויפטירו בשפה על האיתנים מוסדי ארץ וצדיקים יסוד עולם, וייטב בעיניהם. כמו שאמר הרב, ששימו שלמות זולתם וחכמתם — חסרון ויציאה מן הדת⁸⁷. העירותיך על זה, שלא תתפתה לדברי המהבילים בשתהיה חושד בכשרים. כי הרב

77. ר' כוזרי א. ס"ג והערת ר' דוד קאסעל במהדורת "הכוזרי" שלו, ע' 47.

78. "אגרת בעלי החיים", חיבור מחוג "אחי הטהרה", נתחבר כנראה במאה ה'. תורגם לעברית ע"י ר' קלונימוס ב"ר מאיר בשנת 1316. "בעל ההשבעה והלהבת" — אחת מהדמויות הויכות שב"אגרת בעלי החיים", "אחד מחכמי השדים ... והוא לא היה נושא פני איש" (מהד' י. טופורובסקי, ירושלים תש"ט, ע' פ"ז).

79. ר' שם. 80. כגון מורה נבוכים חלק ב פרקים י"ג-ט"ו, שם חלק ג פרק י"ז.

81. מיעוט ידיעה. 82. מורה נבוכים.

83. החומר ההיולי, הזמן והתנועה הם ישים חלושי מציאות, כי אין מציאותם נודעת אלא בעקיפין, ע"י עצמים חמריים בעלי צורה.

84. ר' מורה נבוכים חלק ב', פרק ד. (ר' מונק, כרך ב' ע' 53 הערה 3).

85. שאין לו תחילה ולא סוף. ור' מו"ח ח"ב פ' י"ד: "התנועה לא הווה ולא נפסדת רצוני לאמר — מחלטת". אולם ראה פירושו של ר"י אבן שמואל שם, ור' הל' תשובה לרמב"ם, פרק ח', הל' א'.

86. ר' פסחים קי"ב. 87. חושבים את החכמים והמושלמים לכופרים.

ז"ל הוא אשר הסיר את אריסטו את ראיותיו ואת סברותיו בכל מה שכתבו חולק על הדעות התוריות האמיתיות. ואם תתחכם בדקדוק מאמרו תבין כל זה. הנה כבר התבאר דעת הכת השנית וסברתם בחכמת התורה.

והכת השלישית היא כת בעלי חכמת הקבלה. ואלו יאמינו, כי חכמת התורה היא חכמה מקובלת מהאבות וממשה וכל הנביאים, וכל חכמי ישראל אחריהם זה אחר זה. והיא חכמה כוללת סודות האלוהות והמלאכים, וענינים נפלאים באלהיות והטבעיות, ממה שהשגתו נמנעת בדרך החקירה. אבל היא חכמה ידועה בקבלה. גלה ה' סודו בה אל עבדיו הנביאים, וייחד בה בני ישראל, וקראם עמו וסגולתו, והשגתה היא התכלית האחרון וההצלחה האחרונה לאדם, ובה ידבק בשם יתברך והמלאכים, ויהיה לו מהלכים בין העומדים ההם, ובה נבדלו ישראל כהבדל מיוחד מגויי הארצות. ולא יכלו הפילוסופים עם רוב חקירתם להשגתה, כי אין חלק לאריסטו ולסיעתו באלהי ישראל. והתורה כולה וספרי הנביאים מלאים ברמזים נעלמים מאלה הסודות, וחיבור התלמוד במקומות רבים והמדרשים גם כן. ויאמרו, כי השלמים בחכמה הזאת ידעו לשנות טבעי הנמצאות ולחדש אותות ומופתים בשמות הבורא והמלאכים הקדושים, אשר התורה כולה מלאה בהם כרמז. ודעתם, כי המעשים התוריים⁸⁸ הם לתכלית המשכת השפע מהשם יתברך, ומהנמצאות ההן הקדושות, והמלאכים הטהורים. וכי כוונת המעשים התוריים וקיום המצוות ראוי ומחוייב שהתיישב (=שתתכוון) אליהם אם יבקש מהם השגת התכלית, וכזולת זה תקרא מצוות אנשים מלומדה. וייראה, שהעבודה השלמה בקיום המצוות ראוי שתהיה בארץ ישראל. כי המצוות – משפט אלהי הארץ הן. אמנם החיוב עליהן בכל מקום מפני חובת הגוף, וכמו שכתב הרמב"ן ז"ל⁸⁹. ובעלי הדעת הזה לא יאמתוהו במופת וראיה, כי החכמה הזאת גדולה משתושג במחקר האדם, אבל היא ידועה להם בקבלה לבד, כאמור. והאמת, כי התורה וספרי הנבואה ומאמרי החכמים ז"ל מסכימים מאד עם דעת בעלי הכת הזאת⁹⁰, יותר מהסכמתם עם דעות חכמי המחקר, כי גבהה דרכם מדרכיהם. וכל שכן, אם יהיה מה שייאמר משנותם טבעי הנמצאות בחידוש האותות – אמת. אבל מה נעשה, וכבר נשתבשו הדעות גם כן בחכמה זו, ונפל המחלקת והבלבול בין יודעיה, ונעדרה ההסכמה מהם בהרבה מדרשויה היותר גדולים, וכמו שנפל במשפטי המעשה (=במצוות המעשיות) והקבלה עליו. והסכנה יותר גדולה בחכמה זו אם יאמן בה בחילוף (=נ"א: חילוף) האמת, מאשר הוא במעשה אם יפול בו השגיאה, בנטות אחר דעת אחת שלא כמשפט. וגם כי בחלק זה נתנו כללים בתלמוד, יודעו מהם הדעת הנכון מהבלתי נכון. מה שאין כן בחכמה זו.

הנה שכבר התבארו דעות האנשים בחכמת התורה.

ואשר אראהו אני יותר טוב (נ"א: נכון) מכל מה שנאמר, שתהיה חכמת התורה, היא התורה ההיא בעצמה, וכי העסק בה תמיד ושמירתה בלכבות, וההקפה (=וההבנה) בה והעלוות לזכרון ושלא תפנה המחשבה ממנה לדבר זולתה בעתות העסק בה, כל זה ממה שיישיר האדם אל הצלחתו האחרונה הנצחית ויביאהו אליה. ולא יהיה זה סבה להצלחתו הנצחית לבד, כי גם בהצלחה המדומית⁹¹ יתיישרו ענייניו וישיג דרושו⁹² ממנה בהשגחת השם עליו, אשר תמשך מעסק התורה על דרך הנזכר בסגולה דבקה⁹³ בזאת התורה

88. קיום המצוות. 89. ר' פירוש רמב"ן לויקרא י"ח, כ"ה.

90. מתמיה, שהאופדי אשר הביא שפע של ראיות מן הכתובים לביסוס דעות התלמודיים והפילוסופים. לא הביא כל ראיה מן המקרא ומאמרי חכמים להצדקתה העקרונית של שיטת המקובלים.

91. החמרות. 92. הדרוש לו.

93. סגולה היא תכונה של עצם, שאינה נגזרת מתכונות אחרות ואינה מתחייבת ע"י ההגיון. אם התכונה

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

[תשעה

הקדמת ספר "מעשה אפור" לפרופיאט דוראן]

האלהית⁹⁴. ומפני זה אמר על זה לא ימוש ספר התורה הזה מפיו והגית בו יומם ולילה למען תשמור לעשות ככל הכתוב בו, כי אז תצליח את דרכיך ואז תשכיל (יהושע א', ח'). יאמר, כי אם יהיה בתורה תמיד ולא ימוש ספרה מפיו, ויקיים המעשה ממנה — יצליחו דרכיו אז, וירצה בזה — הצלחתו בעולם הזה, ואז ישכיל, וירצה בזה — השגת ההצלחה הנצחית שהיא כולה שכלית.

והפלא שאמר והגית בו, כי ההגיה לבד, והיא הקריאה בה ממה (נ"א: בדממה) שתביא אל זה בסגולה. וכל שכן אם יהיה עם זה טוב ההבנה בנרצה ממנה והשגת תעלומותיה וסודותיה. ובזה אמר נעים זמירות ובתורתו יהיה יומם ולילה (תהלים א', ב')... ואדון הנביאים כבר אמר ענין זה בעצמו: והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו (דברים י"ז, י"ט). וצוה המלך על הקריאה תמיד בתורה. ולכלל ישראל אמר ושמתם את דברי אלה על לבכם (שם, י"א, י"ח) ואמר ולמדתם אותם את בניכם (שם ו', ז'). ולהמשיך השפע האלהי ושתדבק ההשגחה האלהית באומה, בסגולה דבקה במאמרי התורה, צוה להיותם לטוטפות בין העינים, ולקשרם על הידים, ולכתבם על המזוזות. וכל זה על הכתוב בתורה נאמר, לא על מה שנמסר בקבלה והיא תורה שבעל פה. ומיראתו שלא יתמעט העסק בתורה שבכתב מפני עיון המקובל (=התורה שבעל פה), לא רצה שיעלה על ספר דבר ממנו, וכמו שאמרו: "דברים שבעל-פה אי אתה רשאי לאמרן בכתב" (גיטין ס'), כי חשש שלא (=שמא) יהיה זה סבה להסתעפות הדעות והסברות והרבות המחלוקות בין האנשים, וימשך מזה קושי העמידה על המשפטים במעשי התורה ויתחייב מפני זה שיתמעט ויחלש העסק בה. ומפני זה אמרו: "במחשכים הושיבני (איכה ג', ו') — זה תלמוד בבלי" (סנהדרין כ"ד). ואם הוא אמת מה שאמרו במעשה השמות וכי התורה כולה מלאה מהם, הנה הוא ממה שיאמת הסברא הזאת. והתפילה גם כן בנפש זכה ממה שיישיר בהשגת שתי אלה ההצלחות לאדם. ובייחוד כשתהיה בלשון התורה והכתובים שכאו בה מבקשת הרחמים. והתפילה מפני הסגולה הזאת הדבקה בכתובי התורה. וכמו שאמרו ש"ברית כרותה ל"ג מדות" וכו' (ראש השנה י"ז). והוא העניין המפורסם באומה מקצת כתובים וקראו אותם "פסוקי דרחמי" וענין הברית היא סגולה הדבקה בהם.

והעניינים האלה אינם לתורה האלהית בלבד, כי גם לכל ספרי הקודש, נביאים וכתובים, תדבק הסגולה הזאת, אך שיתחלפו בזה לפחות ויתר. והיא, כשלא תשתנה צורתם ללשון אחר, אך שיהיו בלשון המיוחד להם, והוא לשון הקודש, ומפני זה ספר תורה הכתוב בלשון אחר פסול. ובכלל, כל ספרי הקודש הכתובים בלשון אחר טעונים גניזה לפי דעת קצת החכמים⁹⁵. ומפני זאת הסגולה הדבקה בהם צריכים שמירה וקדושה וטהרה, ונאסר הדיבור בדבר מהם במקום בלתי טהור. ולקודמים (=ולקדמונים) בספר תהלות ענינים נפלאים מסיפור הסגולות הנפלאות אשר לכל מזמור ומזמור ומהתמדת ההשגחה האלהית על כל מי שירבה בקריאתם בכוונה רצויה, והמתפלל בהם ערב ובקר וצהרים. והיתה הידיעה הזאת מפורסמת אצלם קראוה שימוש תהלים⁹⁶, ובחירת שימוש הע"ב פסוקים המפורסמים. והמזמורים וכל הפסוקים אשר ממנהג ישראל להתפלל בהם בכל יום ולברך לפנייהם ולאחריהם, הם הנקראים פסוקי דזמרה, אולי ייוחדו לסבה זו, והוא מפורסם מהרמב"ן ז"ל.

מאפינת את העצם תמיד, ולא רק בתנאים מסויימים. הריהי "דבקה".

94. כגון משלי ג ט"ז. 95. ר' שבת קט"ו.

96. לא ברור מתי נתחבר החיבור "שימוש תהלים". הוא נזכר בתשובות הרשב"א (סי' תי"ז): "ושמוש תהלים שמוסכם ביד גדולי ישראל כולן מסכימין שצריכין עונה ידועה". ישנם חיבורים אחרים בשם זה. מהם בעל אופי קבלי ומהם בעלי אופי מאגי.

שגלה הסוד הזה בקצת פסוקים בסגולות מיוחדות⁹⁷. כי בחר ה' בעמו וכבר גזרה חכמתו גלותם לכלה הפשע ולהתם חטאת. הקדים רפואה למכתם, הגדיל להם תורה והאדיר בספר הזה הכולל עשרים וארבעה ספרים מפורסמים, אשר הוא כולו דברי אלהים חיים. באו בהם מגילוי הסודות האלהיים במעשה בראשית ומעשה מרכבה, וכולל מהתועלות להשלים האדם בשני מיני השלמות, מדותיי (=מוסרי) ושכלי, מה שילאה כל פה לספרו, וכמו שהוא ידוע ומפורסם למשתדלים והחוקרים בו מחקר ראוי.

ולו גם כן תכלית אחר נפלא, והוא המשכת השפע האלהי והשגחתו על האומה בהרבותה העסק וההשתדלות בו והוא, רצוני – הספר הזה הגדול והקדוש – הסבה הקרובה לקיום והישארות האומה בזמן הגלות הארוך הזה בסגולה דבקה בו. ובספר הזה אנחנו דורשים את ה' בגלות הזה ועליו נאמר אם תדרשנו ימצא לך (דברי הימים א', כ"ח, ט), וכל עוזב העסק בספר הזה מכת מי שנאמר עליו ועוזבי ה' יכלו (ישעיה א', כ"ח), ואמר גם כן ואם תעזבונו יזניח לעד (דברי הימים א', כ"ח, ט). ואמר ואהי להם למקדש מעט בארצות אשר באו שם (יחזקאל י"א, ט"ז), כי כמו שהיה המקדש סבה להתמדת השכינה בתוך בני ישראל (וכמו שאמר ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם) (שמות כ"ה, ח'), ואמר ונתתי משכני בתוכם... והתהלכתי בתוכם (ויקרא כ"ו, י"א)) כן הספר הזה המקודש הוא אשר בעבורו היתה ההשגחה האלהית באומה בהרבות הקריאה בו בכוונה רצויה, והחקירה בפניני מאמריו, והוא סבת קיומה והשארותה והצלחתה. ועל זה יעד (=הבטיח) לכל דורש ה' בעסק הספר הזה והיה כעץ שתול על פלגי מים אשר פריו יתן בעתו (תהלים א' ג'), ועליו אמר שלמה בחכמתו בני תורתי אל תשכח ומצותי יצור לבך (משלי ג' א'), יזהיר על הזכירה תמיד והשמירה בלב לתורת ה', והספר הזה כולו תורת ה', והבטיח עם זה כי אורך ימים ושנות חיים ושלוש יוסיפו לך (שם, שם ב') וכל מה שבא בפרשה ההיא. והכתובים רבים על האזהרה בעסק התורה ושמירתה וזכירתה בלבבות, ומאמרי החכמים גם כן.

וכמו שהמקדש בעבודות ההן הגדולות הנעשות בו הוא הסיבה אל שיכפר השם עוונות האומה בעברה על מצוותיו, יתברך, כן העסק בספר המקודש, בכוונה רצויה, וזכירתו ושמירתו בלבבות הוא הסבה אל שישלח השם לעוונות האומה וחטאיה. וכמו שיעד כי זאת הברית אשר אכרת את בני ישראל בימים ההם, נאום ה', נתתי את תורתי בקרבם ועל לבם אכתבנה (ירמיה ל"א, ל"ג) וכו'. עד אמרו כי אסלח לעונם ולחטאתם לא אזכר עוד (שם, שם, ל"ד).

ומפני שהספר הזה המקודש משתווה בסגולותיו למקדש, היה (=התחייב) שנחלק בחלוקה הראשונה לשלשה חלקים כמו שהיה הענין במקדש. כי היה בו קדש הקדשים והוא מקום הארון עם ספר תורה, והקודש – והוא מקום השלחן והמנורה ומזבח הזהב, והעזרה או החצר, והיה בו מזבח העולה. והיה זה כולו משל ודמיון לשלשת חלקי הנמצא, אשר הם: עולם השכל לאלהי ישראל והמלאכים הקדושים, ועולם השמים והגשמים ההם הטהורים, והעולם הזה, התחתון, עולם ההווה וההפסד. וכן הענין בספר הקדוש הזה. הנה בו התורה האלהית, אשר היא תורת ה' מושפעת למשה רבינו, עליו השלום, ארון הנביאים, אשר נבדלה נבואתו מנבואת כל נביא זולתו, בשידבר (=בכך, שדירב) אתו ה' פנים אל פנים.

והחלק השני – ספרי הנבואה, אשר עם היותם מאת ה', הנה זה במיצוע המלאך המושפע ממניעי השמים, וכמו שאמר הרב ז"ל⁹⁸.

97. פסוקי רמב"ן, אולי הכוונה לאלה שנדפסו בסידור "עבודת ישראל" ע' 562.

98. ר' מורה נבוכים חלק ב', פרק ל"ו.

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

הקדמת ספר "מעשה אפור" לפרופיאט דוראן

[תשעז]

והחלק השלישי הם הכתובים, הנאמרים ברוח הקודש, לפי שמדרגה זו למטה ממדרגת הנבואה⁹⁹... ולזה ההגדלה לאלה החלקים ראוייה ומחוייבת לפי מדרגתם במעלה, ואין ראוי לשנות הסדר כם בהקדם המאוחר ואחר המוקדם, לא בלימוד ולא בהנחת המתאחר על הקודם, כמו שצו החכמים ז"ל¹⁰⁰, ומפני הענינים האלה כולם הטיב מי שקרא שם הספר הזה "מקדש יה"¹⁰¹, כי הוא באמת מקדש ה' כוננו ידיו והלוחות מעשה אלהים המה והמכתב מכתב אלהים הוא וכו' (שמות ל"א, ט"ז). ועל צד הדרש אני אומר: הלוחות — רמז לתורה, והמכתב — לספרי הנבואה, וכתובים — כמשמעו. ואמנם קראו "מקדש יה" ולא "מקדש ה'" בשם בן ארבע, לפי שהוא מקדש בגלות הזה אשר כביכול אין השם שלם ואין הכסא שלם, ואין לא יהיה הספר הזה מקדש ה', ואחד מתכליות המקדש היה היות בית מנוחה לתורה אשר היא חלק מזה הספר המקודש. וכמו שאמר אני עם לכבי לבנות בית מנוחה לארון ברית ה' (דהי"א כ"ח, ב'), ואמר וכנו את מקדש ה' האלהים להביא את ארון ברית ה' (שם כ"ב, י"ט). ולפי שהיו שני אלה המקדשים סבה להתקרב אל האלהים, אשר הוא סבת הצלחת האדם האחרונה והנצחית, והוא החיים והטוב המוחלטים, השיב אסף על מבוכת צדיק ורע לו ורשע וטוב לו, ואמר, שהטוב והרע אם יובנו מהעניינים הגשמיים המדומים, הנה יהיה היתר המבוכה הזאת קשה מאד. וכמעט שהיתר זה נמנע, לפי שהמוחש יעיד על זה, אמנם על דרך האמת, הטובות והרעות ראוי שיוכנו בהם למה שיהיה מהם לאדם מצד שהוא אדם, והם הטובות והרעות הנפשיות, אשר הם סבת השארותו בתענוג נצחי או לא השארותו. ואלה, הנה הצדיק יגיעו מהטובות כפי שיעור צדקו, והרשע מהרעות לפי שיעור רשעו. ולזה אמר ואחשבה לדעת זאת עמל היא בעיני (תהלים ע"ג, טז). ירצה, שהיתר זה הענין כפי העיון קשה מאד. עד אבוא אל מקדשי אל אבינה לאחריתם (שם שם, יז). ירצה, כי כשיעיון בתכלית למקדשי אל, אשר הם שני המקדשים הנזכרים, רצוני — התורה ובית המקדש. והתכלית לאלה אמנם הוא השגת הטוב הנפשי הנצחי אשר הוא לאדם מצד שהוא אדם, הנה עם זה הותר אצלו הספק הגדול הזה, כי הצדיק יגיעו הטוב הזה, ותכלית הרשע — האכזר, והוא אמרו אך בחלקות תשית למו הפלחם למשואות (שם, שם, יח). או ישוב הכנוי בלאחריתם שב לרשעים, והמכוון אחד.

ודע, כי לפי שהיה ענין הספרים האלה הקדושים הענין הזה, רצוני — ההדבק בהם הסגולות הנזכרות, היתה ההקפדה בכתיבתם וקריאתם על הדקדוק וההשמר בהם בזה, ראוייה ומחוייבת, ולזה היו הראשונים משתדלים בזה מאד וכתבו צורת הכתיבה במלא וחסר והאותיות הגדולות והקטנות והפרשיות הסתומות והפתוחות, וזולת זה ממה שבא בספרים המחוברים לזה. ובייחוד הקפידו בזה בצורת כתיבת התורה למעלתה, עד שבכתרי האותיות, יקראו להם "תאגין"¹⁰² היו מקפידים. וכתוב "בספר התגין": "הדין ספר תאגי דאסיק עלי הכהן משתים עשרה אבנים שהקים יהושע בגלגל ומסרו לשמואל, ושמואל לפלטי בן ליש ... עד עזרא וממנו עד רבי נחום הלבלר שמסרו לרבינו הקדוש". ועל אלה אמרו: "כשעלה משה

99. ר' שם, פרק מ"ה. 100. מס' מגילה דף כ"ז. 101. ר' במבוא הערה 8.

102. כתרים (בארמית). על ספר התגין ראה רמב"ן בפתיחתו לס' בראשית. ובמחזור ויטרי (מהד' הורוביץ — ברלינר) הלשון היא "והדין ספר תאגי דאסיק עלי הכהן ... ופלטי בן ליש מסרן לאחיטופל, ואחיטופל לאחיה השילוני, ואחיה לאליהו, ואליהו לאלישע, ואלישע ליהוידע הכהן ויהוידע לנביאים. וקברוהו באסקופת בית מקדשא. וכד עקרו אסקופת בית מקדשא בשני יהויכין מלך יהודה אשכחיה יחזקאל ואחיה לבבל. ובשניה כורש מלך פרס כד אסיק עזרא עשרה יוחסין מכלל, אשכחיה עזרא להדין ספר ואסקיה לירושלם והגיע אצל מנחם. ומנחם מסרו לר' נחניה בן הקנה ור' נחניה לר' אלעזר בן ערך. ור' אלעזר בן ערך לר' יהושע ור' יהושע לר' עקיבא, ור' עקיבא לר' יהודה, ור' יהודה לר' מיישא ור' מיישא לר' נחום הלבלר, ור' נחום הלבלר מסרו לר'".

למרום מצאו לקב"ה שהיה כותר כתרם לאותיות" (שבת פ"ט). והיו הראשונים מקפידים בזה תכלית ההקפדה, כי רצו שיהיו הספרים האלה על האופן שנאמרו ונכתבו בו כנבואה, בלא שנוי כלל, מיראתם שלא (אולי: שמא) תשתנה צורתם, ותבטל או תחלש הסגולה הדבקה בהם הנמשכת אחר הצורה. וכמו שלא ירצו האחרונים מהרופאים לשנות דבר ברפואות המורכבות לראשונים¹⁰³, לא בכמותם ולא באיכותם מיראתם שלא תשתנה צורת המורכב והסגולה הדבקה בו ורוב החכמים שראיתי, ושמעתי מפחיתים ומהבילים ומגנים החקירה הזאת המיוחסת לסופרים¹⁰⁴, והאבן עזרא המשילם למי שמונה העלים והדפין לספרי הרפואה¹⁰⁵, כי לא יגהה מכל זה מזור. ולא השקיף (=שם לב) לכוונה זו והנביא מאשים המהבילים האלה. אמר: איכה תאמרו חכמים אנחנו ותורת ה' אתנו? אכן הנה לשקר עשה, עט שקר סופרים (ירמיה ח', ח). הנה לפי מה שזכר, התכלית האחרון כולו בעצם הוא בעסק וההשתדלות בספר זה המקודש. ומפני זה אמר הרב בהישרתו להגיע אל התכלית האנושית והודיעו איך תהיה ההשגחה בו בעולם הזה עד שיעתק אל צרור החיים. אמר, זה לשונו: "ומכאן אתחיל להישיר אל תכונת ההרגל והלימוד, עד שתגיע לזאת התכלית הגדולה. תחילת מה שתתחיל לעשות, שתפנה מחשבתך מכל דבר כשתקרא קריאת שמע ותתפלל. ולא יספיק לך מן הכוונה בקריאת שמע בפסוק ראשון, ובתפילה — בברכה הראשונה. וכשתוכל על זה ויתחזק בדרך שנים רבות, תתחיל אחר כך כל אשר תקרא בתורה או תשמענה, שתשים כל לבך וכל מחשבתך להבין מה שתקרא או מה שתשמע. וכשיתחזק זה בידך גם כן זמן אחר, הרגל עצמך להיות מחשבתך לעולם פנויה בכל מה שתקראהו משאר דברי הנביאים" (מורה נבוכים, חלק ג', פרק נ"א). הנה שכבר הניח שהתכלית כולו הוא בספר בזה המקודש, וכלל הכתובים כנביאים לפי שרשיו, ששם במדרגות הנבואה הדיבור ברוח הקודש, ואמר, שכבר יקרא המדבר בו לפעמים "נביא" לקצת כללות, להיותו קרוב לנביאים מאד. אמנם התנה בכל זה הישרת הכוונה ופנות המחשבה שזה הוא העבודה האמתית הראויה לאלהים וכמו שאמר ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך (דברים ו', ה). אלא שאני אומר, שגם העסק וההגייה והקריאה בהם לבד הוא חלק מה מהעבודה וממה שיעזור להמשיך ההשפעה האלהית וההשגחה בסגולה דבקה בהם לפי שזה הוא גם כן מרצון האלהים. וכמו שהסמים הרפואיים, מהם מי שיפעל בלקיחה במאכל והמשתה ומהם מי שיפעל במישוש, ומהם מי שיפעל בריח והבטה כמו הענין במראה הציניית¹⁰⁶ למעוטי הראות, כן הענין בספר זה המקודש, כי לפני הפעולות הנמשכות מסגולתו מתחלף, וגם הוא פועל בהבטה באופן מה והקריאה וההגייה בו, וכמו שבאו הכתובים על זה. אבל (=כי) לאומר שיאמר, שכל זה הוא סכרא לבד ומחשבה גוברת, והוא טוב למאמינים אשר באמונתם יחיו ולא יבקשו ראייה עליה, ואלה כולם דברים נאמרים לבד, מבלתי שתהיה להם מציאות חוץ לנפש, והוא חלק מחכמת הדברים אשר לא תביט אל הסכמת המוחש למה שיצויר בנפש, אבל תמשיך המציאות אחר הדעות עם פרסום חילופו, והוא פועל המטעים (=סופיסטים), לפי שכל זה לא יגזרוהו היקש, ולא הוא ממה שיטה ויכנע אליו השכל בטבעו¹⁰⁷. ובתשובת זה אני אומר, כי כחות הנמצאות וסגולותיהם גם כן לא הושגו בהיקש וסברא ואין בהם דבר שיגזור אותו השכל. אבל אמנם נודע כל מה שנודע מהם — בנסיון

103. לפי המרשמים של הרופאים הראשונים הקדמונים. 104. ר' קידושין ל'.

105. בפתחת הספר "יסוד מורא". 106. לא ברור למה הכוונה.

107. האפודי מודע לעובדה שדעתו, על כחו של הלימוד התנ"ך לקיים את האומה, היא חידוש גמור. ודאי יקומו עליו עוררין ויטענו, שאין כל ראייה לדבריו, ושהוא מנסה להפוך את הרגשתו הסובייקטיבית לאמת מוכחת.

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

[תשעט

הקדמת ספר "מעשה אפור" לפרופיאט דוראן]

והחוש, ואז אפשר שתנתן אליהם סבה. לפי שהם ענינים הנמשכים אחר כלל הצורה אשר לא תושג, כי לא יוכלו הפילוסופים עם רוב חקירתם להשיג צורת הקטן שבצמחים וזולתם מהנמצאות¹⁰⁸. וכן הענין בזה הספר המקודש. הושג מה שהושג ממנו מהסגולה הנזכרת לבני ישראל בנסיון ובחוש והספורים האמתיים מזה. וזה, כי כאשר התעסקו בספר הזה המקודש בגלות ככל, בהם עזרא הסופר אשר היה ראש לסופרים, כמו שאמר עליו הכתוב כי עזרא הכין לבבו לדרוש את תורת ה' (עזרא ז' ח') וקרא בספר תורת האלהים ... מפורש ושום שכל (נחמיה ח' ח') ודקדק בכל הכתוב במה שהיה מונה המלא והחסר, והזר והנהוג המנהג וזולת זה מהדקדוקים האלה, ולזה נקרא סופר, וכמו שאמר עליו סופר דברי מצוות ה' וחקיו על ישראל (עזרא ז' י"א) — היה מענינים¹⁰⁹ ודבקות ההשגחה האלהית בהם שעלה מהגולה ברשיון כורש מלך פרס, הוא וכל הרוצה לעלות עמו. וכמו שאמר: מי בכם מכל עמו ה' אלהיו עמו ויעל (דברי הימים ב' ל"ו כ"ג), ועלה והביא אתו הכלים הקדושים ועשו והצליחו בבנין המקדש. והעיר¹¹⁰ כי אלהיו הטובה עליו. ולא יכלו אויביהם למחות בידם; כטוביה וסנבלט וזולתם עם תכלית השתדלותם לבטל הבנין ושוכרים עליהם יועצים להפר עצתם, כמו שכתוב ונמשך הענין הזה מהצלחתם והשארם בארץ בקיום המקדש כל זמן מציאות הסופרים. וחיברו אז ספרי המסורה¹¹¹, אשר הם כלם בדקדוק הספר הזה המקודש, ונתנית הכללים בידיעת כל מה שאפשר שתוודע בו אמתתו, וענינים רבים נאים, ממה שיורה על תכלית שלמותם בידיעת הכתוב והקפדתם על השמירה שלא תפול בו טעות ושגיאה. ואחר זה, בנטותם ופנותם לענינים אחרים והתעצלם בידיעה והעסק בספר הזה, נתחדשו — למיעוט בקיאותם בו — כיחות בישראל ופרחה צרעת המינות בהם, היה מה שהיה מצדוק ובייתוס וזולתם מהטועים, אשר חלקו על הסופרים והפרושים למיעוט בקיאותם, ונמשך מזה מהעונש חורבן העיר והמקדש וגלות ישראל מעל אדמתו.

ואחר כך בהיותם בתוך גויי הארצות בגלות, הנה כשהירבו בעסק הספר הזה המקודש והשתדלו בחקירה ממנו בתכלית מה שאפשר, כמו שהיה הענין בחיבורי המשנה והתלמוד, אשר הפליגו בדקדוק כל מה שבא בו במשפטי התורה וזולת זה, כמו שהוא מבואר מאד למי שעייין בזה הנה היתה השגחת האל עליהם לתת להם מחיה בגלותם ואחרית ותקוה ולהצילם ברעב ממות ובמלחמה מידי חרב, ולתת חנם בעיני העמים ולבטל כל גזירות קשות ורעות. והתמיד זה כיותר מאלף ומאתים שנה, לפי שהיו נזהרים בעיון הספר הזה המקודש.

ונראה זה גם כן מחיבורי הגאונים ז"ל שהיו במזרח ובמערב¹¹² ופירושיהם על המקרא, ומחיבורי כל החכמים אשר היו בספרד וצרפת ואשכנז שכתבו על המקרא. ואחרי כן בצרפת ובאשכנז, כאשר התעצלו מעסק המקרא והספיק להם ממנו שעה אחת מהשבוע לקרוא הפרשה שנים מקרא ואחד תרגום, ועדיין אולי¹¹³, היה מה שהיה מסור ההשגחה מהם

108. כחלק הראשון של תשובתו טוען האפורי שכדי לדחות את טענת מבקריו אין הוא זקוק להוכחות הגיוניות אפרוריות הבנויות על טבע המציאות. שהרי גם במדעי הטבע הכשרים בעיני הפילוסופים, ההוכחות הן אמפיריות בלבד.

109. גורלם.

110. לא ברור עם צריך לקרא "והעיר" כלומר — ירושלם, או "והעיר" (ע"פ עזרא א, א וד' שם ז, ו ט).

111. ספרי מסורה לא הגיעו אלינו מימי בית שני, אולם רשימות מסרניות נתחברו כבר אז, כמובח מספרות התנאים.

112. כרמב"ם בהקדמתו ל"משנה תורה", מכנה גם האפורי בתואר "גאונים" את כל גדולי התורה, ולא רק את גאוני בבל וא"י.

113. המשפט אינו נהיר, ואולי הכוונה במילים "ועדיין אולי" — וגם זה, כלומר קריאת שנים מקרא ואחד תרגום, גם זה בגדר אולי, ספק.

והסתרת הפנים, והיו הגירושין והגזרות והשמדים המפורסמים. ועתה בזמננו נתפשט החולי בספרד לסבה שנוכרה גם כן. וכמו שחרב המקדש וגלה העם סמוך לביטול העבודות ההן הגדולות, להסתלק השכינה, מלא שמירתם תורת העולה והקרבנות, וכמו שאמר גם סגור דלתות האולם ויכבו את הנרות וקטורת לא הקטירו ועולה לא העלו בקודש לאלהי ישראל (דברי הימים ב' כ"ט, ז'), הנה כן זה הגלות לסגירת¹¹⁴ דלתות הספר הזה המקודש אשר הוא מקדש יה כוננו ידי, ולכבות הנרות, להתעצל מהעיון בו¹¹⁵, חרה אף ה' ונתן למשיסה יעקב וישראל וכי חטאו בתורת ה' ובדברי הנבואה שנמשלו למים, שפך עליהם כמים עברתו. ומי יודע אם הצלת קהילות אראגון אשר הם העיקר שנמלט מגלות ספרד היתה לרוב שקידתם על התפילה ולקום בלילי אשמורת להתחנן לה' בתחנונים ידברו, יסודותם על מאמרי הכתוב והמזמורים אשר בספר תהלות, אשר מסגולתם — כאמור — להמשיך השפע וההשגחה על העם ולזה אמר קדמו עיני אשמורות לשיח באמרתך (תהלים קי"ט קמ"ח)¹¹⁶.

הנה באמת אני חושב זה סבה מיוחדת להצלחם. וכבר הסכימו החכמים על שזה סגולה לספר הזה המקודש במה שאמרו שהעולם מתקיים "בהבל פיהם של תינוקות של בית רבן" (שבת קי"ט), ומאמרם "בהבל פיהם" יורה, שההגייה במקרא לבד ממה שהוא סבה לקיום העולם. ואמרו ש"אין מבטלין תינוקות של בית רבן אפילו לבנין בית המקדש", ו"כל עיר שמבטלין בה תינוקות של בית רבן, מחריבין אותה, ואמרי לה — מחרימין אותה" (שם)¹¹⁷ וכל זה יורה, שלדעתם ההגייה במקרא סגולה לקיום העולם, וכל שכן אם תצורף אל זה החקירה השלמה והכוונה הרצויה, ובזה ישלם ההתקרב אל האלהים, והוא¹¹⁸ רצונו יתברך ממנו, רצוני — ההתמדה על המקרא והעסק בו תמיד.

והפלא, כי גם האומות האחרות אשר הועתקו אליהם ספרי קדשנו, זאת היא אמונתם. תמצא חכם גדול לרומיים ומחסידי האומה, יספר כי כאשר התחיל לעיין ולחקור בספרי הפילוסופים נראה אליו איש בחלומו מכה אותו אכזרית. ושאל אותו למה יכהו המכה הזאת על לא חסם עשה ולא מרמה בפיו. והשיבו, שהוא מצווה על זה מהבורא להכותו ולהלקותו על כי נתעצל מהעסק בספרי הקודש והולך אחר עיון ספרי הפילוסופים, וצוהו להשמר ולשמור נפשו שלא יפנה מחשבתו לעיון אחר, רק לחקור תמיד על ספרי הקודש שזהו רצון האל, עד באן דבורו. והוא אשר יסד לרומיים התמדת קריאת ספר תהלים בתפילותיהם ותחנוניהם ועשה מהספר ההוא יסוד גדול על זה. ושמעתי, כי בעל דת הישמעאלים צוה להתמיד הקריאה על ספרו וכל מי שידעהו ויקראהו אלף פעמים, יהיה שכרו אתו לעולם הבא בלתי נערך. ואם אלה, בהגיותיהם ובשיחתם הבטלה יאמינו ויאמרו ככה, הסתכל וראה מה הוא הראוי והמחויב שתאמינהו אתה בתורה שלמה שלנו¹¹⁹ ובספרי הנבואה.

ואשר הביא האנשים אל ההתרשלות מהעסק במקרא הוא העיון בחכמת התלמוד הבבלי העמוקה והרחבה, וקיצור דעות האנשים מהשגתה לעמקה וקשייה ויכלו הימים בעסק בו והניחו המקרא לגמרי והשליכוהו אחרי גוום. והרבה מהם יכוונו אל השגת עומק המשא והמתן ולהקשות קושיות ולפרק פירוקים לאלפים ולרכבות, לא להשגת תכלית אחר

114. בגלל סגירת.

115. העצלה בעיון בתנ"ך מקבילה לכיבוי הנרות בבית המקדש.

116. האפודי הוא, עד כמה שידוע, היחיד מחכמי ישראל הרואה ביחס ללימוד המקרא את המפתח להבנת תולדות ישראל.

117. מדברי האפודי נראה שפשיטא לו, שתנוקות של בית רבן עוסקין בתורה שבכתב. אולי מפני שבית לימודם נקרא "בית הספר" ואין בה"ה הידיעה אלא ספר התורה.

118. ההתקרבות. 119. ר' בבא בתרא קט"ז.

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

[תשפא

הקדמת ספר "מעשה אפור" לפרופיאט דוראן

מהידיעה במשפטי התורה והעולה מהסוגיות, אבל להתגדר ולהתפאר זה על זה¹²⁰. ואולי שיחשבו זה תכלית אחרון והכוונה הרצויה, אבל בהניחם המקרא אין להם המלט מהטעות וההשגיה. ומפני שהיה העסק בתלמוד הבבלי לעומקו מטריד, כפי האמור מהכתוב¹²¹. אמרו: "ר' זירא יתיב מאה תעניתא דלשכתח מניה תלמודא דבבל, כי היכי דלא נטרדיה" (בבא מציעא נ"ח). והעולה מכל מה שנאמר, שהעבודה האמתית לאלהים הוא העסק בתורה ובספרי הנביאים ולשקוד על דלתי החקירה והעיון בהם, ובו נתקרב אל האלהים, אבל לפי שהיה העסק במשנה ובתלמוד הכרחי, לפי שבס יחקור על משפטי התורה הנעלמים, הנה מזה הצד החקירה בהם מחוייבת לדעת מה יעשה ישראל, ובעסק בס יהיה האדם זוכה ומזכה. ועל זה אמרו חכמים ז"ל: "...לעולם ישליש אדם שנותיו. שליש במקרא, שליש במשנה ושליש בתלמוד" (קידושין ל). ורוצים בזה, כמו שאמרו, חלוקת היום לאלה השלושה חלקים. ושליש במקרא הוא להתקרב אל האלהים בעבודה זו, ושליש במשנה לידיעת משפטי התורה על דרך הכללים, והוא הפסק-דין עליהם משולל מהמחלוקת, כי מעט הוא שנפל במשנה מן המחלוקת, ושליש בתלמוד הוא להעמיק במשפטים הנעלמים והוצאתם בדרך השלש עשרה מדות וזולת זה, כמו שהתבאר, ולהבין המחלוקת ההם, אשר נפלו בין חכמי ישראל לתת אל השכל החידוד והפלפול ועומק החקירה בדרושי התורה ולהוציא מזה המשפט הנעלם בפרטים הבולטים מגיעים לתכלית, (= שאין להם סוף) וכמו שאמר: לכל תכלה ראיתי קץ רחבה מצותך מאד (תהלים קי"ט צו) וזהו הדרך הישר לכל דורש ה' ורוצה להגיע אל הצלחתו האחרונה. ואין צורך אליו בהשגת התכלית הזו לדבר אחר ולעיון חכמה אחרת זולת חכמת התורה על הדרך שהתבאר. ומפני זה אמר: מה אהבתי תורתך. כל היום היא שיחתי" (שם, צ"ז) ואמר מה נמלצו לחכי אמרתך מדבש לפי (שם, קג), ואמר צרופה אמרתך מאד ועבדך אהבה (שם, קמ). נחלתי עדותיך לעולם כי ששון לבי המה (שם, קיא) וזולת זה הרבה. ועל המתעצלים מהמקרא ומתרגילים מהחקירה בו אמר בדבר ה' מאסו וחכמת מה להם" (ירמיה ח' ט'). והנה הגיע מסכלות קצתם שיאמרו כי העיון במקרא דבר בטל ויגנו ויפחתו מעלת המסתללים(?) בו ועליהם קצתם אמר הכתוב: היה להם דבר ה' לחרפה, לא יחפצו בו (שם ו', י'). וכל זה ממה שיוורה, כי העסק בתורה ובספרי הנבואה על הדרך הנזכר הוא הנרצה אל האלהים וההתקרב אליו יתברך.

וכבר גלה הענין הזה כולו מי שנאמר עליו ויחכם מכל האדם (מל"א ה', י"א), אחר שהפליג בחקירה ובדרישה מכל חלקי הסותר הנופלים בזאת השאלה, בדיבור האחרון בספר שעשה בזקנתו ומלך על העם הנאמר עליו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה (דברים ד', ו), ובעוד החכמה והנבואה על ישראל בירושלם. אמר: סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא ואת מצוותיו שמור כי זה כל האדם (סוף קהלת). כלל בשמירת המצוות העסק בתורה שכבר נאמר. ולזה אמר שמור ולא אמר "עשה", שיכלול הזכירה והשמירה בלבבות. ולא תחשוב שתהיה כוונתי בכל זה לסתום שער העיון לגמרי בחכמות האחרות המפורסמות. כי מה שהיה בהם אמתי בעצמו ומופתי, כמו שהוא ענין בחכמות הלימודיות (=מתימטיקה), הנה העיון בס מותר ומחויב בצד אשר להם מבוא במשפטי התורה וכמו שהתבאר בזולת זה המקום¹²². וההגיונית גם כן מזה החלק, כי בו נעמוד מנגד למטעים החולקים על התורה, בזיוף

120. הטענה שהעוסקים בתלמוד בדרך הפלפול אינם מתכוונים לליבון הסוגיא כי אם להבלט כוחם האינטלקטואלי ולהשפלת חבריהם, נשמעה באשכנז כבר במאה ה"ג. ר' ספר חסידים, מהדורת י'. ויסטינסקי, סי' תרמ"ח. ורברים דומים על המצב בספרד כתב ר' יוסף יעבץ ב"חיבורו "אור החיים" (מהדורת אמסטרדם, דף ב').

121. "במחשכים הושיבני" (איכה ג' ו') — זה תלמוד בבלי (סנהדרין כ"ד). 122. ראה לעיל ע' תשנ"ח-תשנ"ה.

הטעאותיהם וכמו שכתב המעתיק לחכמה הזאת בפתיחתו¹²³ וכן נראה שהעיון בטבעיות ובאלהיות מותר גם כן עם ההזהר בתכלית מנטות אחר מה שבא בספרי חכמי יוון מהם, חולק על שרשי התורה, ושלא תונה נפשך בזה. ואין ספק שחכמי ישראל היו בקיאים בכלן, וכמו שנראה ממה שכתבו מחכמת התכונה. וידיעתם בטבעי בעלי החיים מבוארת ממה שכתבו בטרפיות וזולת זה. וכן באלהיות — במה שכתבו מזה ברמז במדרשיהם, וכמו שכתב על זה החכם ר' יהודה ב"כוזרי" בארוכה, ומזה יראה שהיה העסק בהם מותר אצלם¹²⁴. ואמנם ראוי ומחוייב שתהיה הכוונה בהם לתכלית התורה. וזאת היתה כוונת הרב (=הרמב"ם) ותכליתו בלימוד החכמות, וכמו שכתב כאגרת שלחה לר' יהונתן הכהן, וזה לשונו: "ואף על פי שבטרם אוצר בבטן התורה ידעתי, ובטרם אצא מרחם לתלמודה הקדישתני, ולהפיץ מעינותיה חוצה נתנתני, והיא אילת אהבי ואשת נעורי, אשר באהבתה שגיתי מבחורי. ואף גם זאת הרבה [נשים נכריות]¹²⁵ נעשו לה צרות, (נשים) מואביות, עמוניות, [צידוניות] חתיות, וה' יודע (שלא) [כי לא] נלקחו מתחילה (אלא) [כי אם] להיותן לה לרקחות ולטבחות ולאופות". וכבר הורה בזה, כי לימודו החכמות ההן היה לתכלית התורה. והיה זה אשר הניעו על חיבור ספרו הנכבד, בנה אותו חומה סביב התורה, למנוע אבן כל משליך אליה מהפילוסופים החולקים על קצת שרשיה ועיקריה האמתיים, ולהסיר הספק בהם מלב כל חכם — לב הנמשך אחר התורה האלהית. והכוונה הזאת ראויה ומחוייבת לכל משכיל דורש אלהים, הרוצה לעלות בסולם החכמות.

אמנם קצת חכמי ישראל יראו שהעיון בחכמות הטבעיות והאלהיות לפילוסופים — אסור. ואמנם אמרו זה מיראתם שלא יימשך האדם אחר דעותיהם המגונות, החולקות על התורה. והחכם רבי יונה כתב על זה בספרו "הרקמה"¹²⁶ על מה שאמר החכם ויותר מהמה בני הזהר, עשות ספרים הרבה אין קץ" (קהלת י"ב, י"ב) שפירש אותו בחסרון מ"ם כמו ושמך על ראשך אל יחסר (שם ט', ח'). הרצון בו (=הכוונה) — מעשות. ואמר זה לשונו¹²⁷: "ולא מנע החכם במאמר הזה הרבות מהחכמות התוריות המקרבות אל האלהים, ולא מזולתם מן החכמות המועילות והמושגות באמת. אבל מנע בו מהתעסק בספרים המביאים על דעת העוסקים בהם, אל ידיעת ההתחלות (=העקרונות) והיסודות החוקרים בהם"¹²⁸. על היות וברירת העולם העליון והעולם התחתון, כי הוא דבר שאין עומדים ממנו על האמת ולא יגיעו בו אל התכלית עם שהוא מפסיד התורה ומאבד האמונה ומיגע הנפש בלא תועלת ובלא הנאה, כאשר אמר ולהג הרבה יגיע בשר (שם, י"ב, י"א) ואמר¹²⁹: כל הדברים יגיעים לא יוכל איש לדבר (שם, א', ח'), כלומר, שהם דברים מיגיעים בלתי מושגים. והיה הנכון אצל החכם להמסר לאלהים ולהמשך אחר מה שצותה בו התורה ולהדבק באמונה". הנה שכבר גלה סיבת מניעת הלימוד באלה, שהוא לחולשת חקירת הפילוסופים כם ולסכנה אשר בחקירתה, שלא יחלישו האמונה. ואמנם החיר העסק במועילות ורמז אל הלימודיות. ומאמר החכמים

123. הכוונה כנראה לתרגום העברי של פירוש אבן רושד ל"אזיגוגה" (המבוא לתורת ההגיון האריסטוטלית) של פורפרידס. התרגום בוצע ע"י יעקב אנאטולי (בראשית המאה הי"ג) אשר הקדים גם פתיחה לספר.

124. ד' העדה 77 לעיל.

125. המילים שבאדיחים [] ע"פ הנוסח שב"תשובות הרמב"ם" מהר"א.ח. פריימן, ירושלם תרצ"ד ע' L.X ור' ציון המקורות שם ע' LII-LI. המלים בחצאי עגולים () נמצאות בנוסח שלפנינו ואינן אצל פריימן.

126. שער כ"ה.

127. קיימים שנויי נוסח בלתי משמעותיים בין הנוסח של האפודי הניתן כאן ובין נוסח "ספר הדיקמה" כפי שההדירו מ. וילנסקי (האקדמיה ללשון העברית, ירושלם תשכ"ד).

128. אשר בהם, בהתחלות וביסודות חוקרים. 129. מהר" וילנסקי; ואל זה רמז החכם כאמר:

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

[חשפג

הקדמת ספר "מעשה אפור" לפרופיאט דוראן

ז"ל "במפלא ממך אל תדרוש. ובמכוסה ממך אל תחקור" (חגיגה י"ג)¹²⁹, "יראה מסכים לסברא זו בתחילת הדעת. אמנם לרב ב"מורה"¹³⁰ יראה דעת אחרת, והתיר הספק ממאמר החכמים אשר יראה חולק על זה. ועליך לבחור אחת הדעות ובלבד שתהיה כוונתך רצויה להתקרב אל האלהים ולהפליג החקירה והעיון תמיד בספריו הקדושים, כי הם חייך ואורך ימך. וכמה בעלי תורה ראיתי ארוכי החיים, כילו בטוב ימיהם ושניהם בנעימים, וכמה מתפלספים קצרי יד וימים ושבעי רוגז.

ולפי שהיתה ההצלחה האחרונה כמו שהתבאר אמנם תושג מהעסק בתורה והפלגת החקירה והדרישה בה ובספרי הנבואה, והיתה ההתחלה והסיבה להבנתם, היא הכנת אמתת הלשון העברי אשר הוא לשון הקודש, וידעת אופני התחלפות שמושי הפעלים והשמות ומלות הטעם, כי הספרים האלה הקדושים נאמרו כלשון הזה וכו' דבר ה' יתברך לנביאיו ונתן תורתו הקדושה. וכבר נשתבשו האנשים בהבנת סודות הלשון הזה ודרכי שמושו עד שלא ראיתי מעודי לא תלמיד ולא רב שעמד על סודו, וביחוד בהבנת הנפעל וההתפעל והמקור, וצדדי ההתחלפות שמוש הפעלים וזולת זה. וקרה להם זה למיעוט ערך חכמת הלשון בעיניהם. וכמעט שהיא בעיני הרוב מהחכמים, רצוני — המפורסמים בחכמה, מותר ודבר שאין צורך לו. ולא כן היתה אצל חכמי ישראל האמתיים. וכמו שכתב החכם ר' יונה בארוכה בפתיחתו ל"ספר הרקמה", והביא הראיות על זה (יבוקש מספרו).

ואין מן הפלא אם אלה טעו בכל זה והשתבשו בו, כי גם קצת מהאחרונים מהמדקקים נפלו ברשת הטעות מזה גם כן, וטעו והטעו זולתם בהבנת מה שנאמר, כמו שיבוא על זה הביאור. הנה מפני זה התעוררתי לבקש (צ"ל: לבקשת) קצת סגולות מבני המעלה, התלמידים שהם קרויים "בנים", אשר הפצירו כי על זה, לכתוב מאמר קצר מספיק בגילוי זה, ולהעיר על המקומות אשר טעו בהם אלה האחרונים בחכמה זו. ויהיה מה שאומר אותו כמפתח לפתוח שערי הבנת דרכי הלשון העברי וספרי הקודש שנסגרו זה כמה שנים מעת שנתפרסמו ספריהם בהמון ונטו אחריהם בעלי המקרא¹³⁰ ולא נשמרו ממארכי שבושיהם וטעויותיהם. ומה שאומר, הנה באין ספק כבר השיגו אותו הראשונים כולו או רובו, והם שהתחכמו מאד בחכמה זו, כהחכם ראש המדקקים ר' יהודה בן דוד פאסי¹³¹ והרופא המדקק השלם, אביר המדקקים ר' יונה בן ג'נאח, והחכם הנכבד רבי אברהם אבן עזרא. ומאלה האחרונים, החכם הנעלה הנותן אמרי שפר ר' שמואל בן בנשת¹³² ז"ל, ויהיה מה שאומר לקוח מדבריהם בקיצור והעברה, מבלי שאחטיא דבר במכוון לפי מחשבתי. לפי שהם עשו בכל זה חיבורים ארוכים, יצטרך בחקירתם זמן ארוך. והרבות העסק בחכמה זו, ולכלות בה הימים הוא דבר שאין בו מועיל אחר ידיעת שרשיה ועיקריה העוזרים בהבנת ספרי הקודש, אשר בהבנתם מן העומק שעור רב והפירושים עליהם נעדרו מאתנו. כי מה שכתבו הגאונים עליהם כמעט שאבד בשלוט האומות הסכלות עלינו, ואבדו חכמותינו וחיבורינו. ולא נמצא בידינו זולת המעט שכתב עליהם הרב הגדול רש"י ז"ל, והוא רובו לקוח ממדרשי החכמים על דרך הדרש. והמעט שכתבו בס' קצת האחרונים הוא רב הפסולת ומעט הסולת, מלבד מה שכתב עטרת תפארת בעלי התורה הרב הגדול ר' משה בן נחמן ז"ל בחידושיו לתורה, אשר הוא כולו קב ונקי.

והנה בקצת מקומות אתן הסבה לקצת מה שבא בחכמה זו, וזה אמנם כפי טבע הנושא

129. א. ע"פ בן סירה ג'. 130. מורה נבוכים חלק א פרק ל"ב. 130. הקראים.

131. ידוע גם בשם רבי יהודה אבן חיוג' ובכנויו "המדקק הראשון". חי בספרד במאה ה'.

132. רבי שמואל בן בנבנשת. הכוונה כנראה לרופא ובלשן, אשר חי בסרגוסה בסוף המאה ה' וה' והארץ ימים עד לאחר שנת 1356.

אשר בו החקירה, והוא דבר שלא השגיוחו עליו הראשונים כי אם מעט. וכבר נתייאשתי ונתעצלתי מהעסק בחכמה זו להועיל בה זולתי (=לאחרים), כי ראיתי המון המעיניים קצה נפשם בחכמה זו ולא יחפצו בה. אבל שגם ראיתי הבחורים המשכילים שתילי המשרה לקצת בני המעלה הרמים והנישאים, ישמרם צורם וינטרם, כבר התחילו בלימוד החכמה הזאת. ומאשר יקרו בעיני יראתי פן ישתכשו בלימודה גם הם ככל המון הלומדים והמלמדים בזמן הזה, הנה מפני זה נדרשתי לאשר לא שאלוני וגם נמצאתי לאשר בקשוני, סגולות תלמידי הנכונים, הלוויים לבני חסדאי, ישמרם צורם וינטרם, ואכתוב בזה מה שנראה טוב ונאות לפי הכוונה. וראשונה אני מזרזם ומזהירם ומשביעם באלהים לשקוד על דלתות התורה ושלא יתיאשו מן המקרא, ולהם יאתה להדמות לצורים חוצבו מהם¹³³ אשר מכלל מעלותיהם – צחות הדיבור ושלמות המליצה כלשון זה המקודש, אשר יסודתו ושרשו עליו(?) , ואבותיהם הטהורים זכו להם במעלה זו כבשאר. והחכמים ז"ל כבר הזהירו, כאמור, לשלש הזמן במקרא והמשנה והתלמוד, והוא הראוי והמחוייב לכל מבקש ה' והבאים לדרשו. ואם, באולי, אחר שהגיעו לכלל שנים שנשלמו במדות ויראת שמים ירצו לרבע הזמן ולתת הרביעית ממנו אל החכמות הלימודיות וההגיוניות, אם יהיו מוכנים (=מוכשרים) אליהם – הנה מה טוב, אך שתהיה הכוונה הרצויה כפי האמור. וכן גם כן לחכמת הרפואות, לפי שלהן גם כן מבוא בשלמות האנושי, וכמו שכתב הרב בפרק החמשי בפתיחתו לפירוש מסכת אבות¹³⁴. אמר: "ועל זה ההיקש יש למלאכת הרפואות מבוא גדול במעלות ובידיעת השם ובהגיע אל ההצלחה האמתית, ויהיה לימודה ובקשתה עבודה מן העבודות¹³⁵, ולא תהיה אז כאריגה והנגרות, כי בה (=ברפואה) נשער פעולותינו וישיכו פעולות אנושיות¹³⁶ מביאות אל המעלות". [נ"לפי דרך זו יהיה למלאכת הרפואה ענין רב מאד במעלות ובידיעת ה' ובהשגת האושר האמתי. ויהיה לימודה וההתעסקות בה עבודה, מהגדולות שבעבודות. ולא תהיה אז כמו האריגה והנגרות, לפי שבה נכוון את פעולותינו, פעולות אנושיות מביאות אל המעלות¹³⁷]. ועם שלפי סברת הרמב"ן הדרישה ברופאים אסורה, וכמו שהוכיח ממאמר הכתוב שהאשים אסא: וגם בחליו לא דרש את ה' כי ברופאים (דהיי"ב ט"ז, י"ב). שאילו היתה דרישת הרופאים מותרת ולא היה חטאו זולת לא דרישתו ה', מה זה שאמר כי ברופאים, וזה יורה כי החטא גם כן היה דרישת הרופאים. הנה כבר אמר הרב שזה החטא היה אמנם לדורשים ולא לרופאים, וכמו שאמר ורפא ירפא (שמות כ"א, י"ט) – מכאן שניתנה רשות לרופאים לרפאות (ברכות ס), ומפני זה יהיה לפי סברתו העסק בה מותר¹³⁸. ואחר, בהגיעם לכלל שני ההעמדה (=שנות העמידה) יהיה גם כן מותר להם העסק באלהיות (=התיאולוגיה) ברביעית מהזמן, לא בשני הגידול אשר הם עד קרוב משלשים שנה. וכבר הרחיק הרב לימודה לבחורים ואמר, שאי אפשר להם לקבלה לרתיחת טבעיהם¹³⁹ וטרדת דעותיהם בשלהבת הגידול. ולא כמו שיעשו קצת אנשים אשר יגדלו את בניהם, טרם צאתם לאויר העולם, על לימוד הפילוסופיאה, כי עזה להם כמות אהבתה, רשפיה רשפי אש, לא שלהבת יה.

והעסק במקרא ראוי שיהיה שמור בלבבות, כשתהיה ידיעתו בזולת ספר ועל פה, כמו

133. ע"פ ישעיה נ"א א-ב הכוונה כנראה לר' אברהם בן חסדאי. מברצלונה, מתרגם מערבית לעברית ומשורר. מנכבדי קהלתו.

134. "שמונה פרקים". 135. עבודת ה'. 136. הראויות לאדם.

137. הדברים שבאריחים הם תרגום דברי הרמב"ם בפרק ה' ב"שמונה פרקים". המתרגם – הרב י. קפאח.

138. ר' רמב"ן פירוש התורה ויקרא כ"ו י"א.

139. בתרגום ר"י קפאח: מחמת המית טבעיהם. ור' מורה נבוכים חלק א פרק ל"ד.

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

[תשפה

הקדמת ספר "מעשה אפור" לפרופיאט דוראן

שאמר ושמעתם את דברי אלה על לכבכם (דברים י"א, י"ח). ואמר והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך (דברים ו, ו). ובדברי הנבואה ודברי אשר שמתו בפיו לא ימושו מפיו (ישעיה נ"ט, כ"א).

וכן ראוי שיהיה במה שידע מן המשנה לפי שהיא כולה כללים על משפטי התורה והקבלה (=תורה שבעל פה) וזה מה שהשתבח בו רבי חייא לרבי חנינא. אמר: "בהדי דידי קא מינצת, דעבדי תורה דלא משתכחא מישראל. מה עבידנא? אזילנא ושיירנא כיתנא וגדילנא נישבי וציינא טביי ועבידנא מגילתא וכתובנא חמשה חומשי תורה. וסליקנא למתא ומקרינא חמשה חומשי תורה לחמשה ינוקי, ומתנינא שתא סדרי משנה לשנת ינוקי. ואמרנא להו: "עד דהדרנא ואתינא אקרו אהדדי ואתנו אהדדי". ועבדי לתורה דלא תשתכח מישראל" (כתובות ק"ג).

והידיעה הרחוקה מן השכחה יותר מזולתה היא הידיעה על פה לפי שבעסק הזה יבוא מן ההכפל מה שישאיר הידוע בכח הזכור¹⁴⁰. ואמנם התלמוד לפי שההקפה עליו בלתי אפשרית כי אם לשרידים אשר ה' קורא¹⁴¹, אשר מציאותם רחוק בזמן הזה, יספיק ממנו שמירת כללים – מה ולימוד דרכי המשא והמתן בקושיות ותירוצין, וזה אמנם אי אפשר שיושג, אם לא בלימוד עם תלמידי החכמים בשיבות הרבנים כפי הנמצא בכל דור. ולזה היה הענין הזה גדול מאד אצל החכמים, כי בזה הצד יושג עומק החקירה התלמודית והוא נקרא "שימוש תלמידי חכמים" ועליו אמרו: "גדולה שימושה יותר מלימודה" (ברכות ז), לפי שהוא ענין יקנה (נ"א: אל) השכל החידוד והפלפול בהוצאת המשפטים הנעלמים מהכללים השמורים¹⁴², כפי האמור. והשגת זה בלתי אפשרית אם לא עם השימוש הנזכר, וגם שזה ממה שיקנה טוב הזכרון. והנה גם אצל הפילוסופים לא יחשב לחכם מי שלא תהיה חכמתו שמורה בלבו ויבטח על עורות הבהמות המתות (=הקלף). ולזה נאמר "כל חכמה שלא תכנס עם בעליה למרחץ – אינה חכמה"¹⁴³, ולא כמו שיעשו רוב העוסקים בתורה היום, די להם ויותר מדי בידיעתה עם הספר. ואחר, עם הגפת דלתותיו והעלמו מראות עיניהם, טח מהשכיל לבותם.

וראוי שתהיה הקריאה והעסק, ובייחוד במקרא, (נ"א: ובאור המקרא) בספר מדויק ומוגה כפי שאפשר, באופן שלא יפול טעות ושגיאה בידיעת ספרי האלהים עד שתפסד בעבור זה הכוונה והתכלית. וכבר אמרו לסבה זו על המחזיק בספר מוטעה (נ"א: אינו מוגה) שעובר משום אל תשכן באהליך עולה (איוב י"א, י"ד)¹⁴⁴. ולפי שהעיון התורני ראוי שיהיה כמו שהתבאר, באופן שיהיה מה שידוע ממנה שמור בלבבות והכח הזוכר. והוא מה שהתפאר בו דוד באמרו בחוקותיך אשתעשע לא אשכח דבריך (תהילים קי"ט, ט"ז). ואמר זכרתי משפטיך מעולם (שם שם, נ"ב). ואמר פלאות עדותיך על כן נצרתם נפשי (שם שם, קכ"ט) וזולת אלה הרבה כתובים שיעידו על כי הנרצה מהלימוד תורה הוא שיהיה הנודע ממנה שמור בלבבות. והוא ממה שיוורה על אהבת השם, כי האוהב לא ישכח דבר ממה שצווה. הנה מפני זה ראיתי להעיר על דרכי העיון והעסק בתורה אשר מהם ימשך טוב הזכרון במה שיוודע ויחקור ממנה.

140. הידוע על פה ידיעתו כפולה מידעתו של מי שזוכר את הענין, אולם לא למדו על פה.

141. ליחיד סגולה.

142. הכוונה אולי לחיבורים שעסקו בכללי הגמרא, ואשר נפוצו בספרד ופרובנס, כגון "כללי התלמוד" לר"ש הנגיד, "הליכות עולם" לר' ישועה הלוי, "דרכי הגמרא" לר"י קנפטון, ור' קונטרס הכללים לר"א ילינק.

143. לא ידוע מקורו של פתגם זה. לפני האפודי הביאו ר' ש"ט אבן פליקרא במאה ה"ג בספרו "המבקש" עמוד ע"ב במהד' תקל"ח.

144. ר' כתובות י"ט.

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

[תשפו]

פרופ' דוב רפל

הדרך הראשון שיהיה הלימוד והעסק בתורה עם חכם חשוב ומופלא וחברת החברים החשובים. באופן שירבה המשא ומתן ביניהם וישאלו זה לזה ויענו ויקשו וישיבו ותשלם החקירה. כי זה מה שיקנה טוב המחקר בחריפות והפלפול ויוציא השכל מן הכח אל הפועל. וכמו שכתב הרש"י על אמרו ואיש יחד פני רעהו (משלי כ"ז, י"ז) — תלמידי החכמים מחדדים זה לזה בהלכה. הנה הוא עם זה ממה שיטיב הזכרון מאד בדבר שבו המשא והמתן. וזה ממה שלא יכחישו אחר, לפי שבוה האופן יקרה ההישנות במאמרים והתעוררות החום הטבעי אשר נושא הרוח והתחזקו מפני זה כחות הנפש כולם, אשר הוא במדרגת הנושא להם, אשר מכללם הזוכר והשומר. ומפני זה גינו החכמים ז"ל "כל העוסק בתורה יחידיו" (ברכות ס"ג), ועל צד הדרוש הטוב אמרו (שם): **חרב על הבדים ונאלו (ירמיה נ', ל"ו) —** אלו תלמידי חכמים העוסקים בתורה בד בבד.

הדרך השני שיהיה העיון בספרים אשר חיברו אותם חכמי ישראל המפורסמים בשלמות המאמרים. רצוני, אשר דבריהם רבי הכללות עם הקיצור. לפי שזה הוא דרך המלמד החשוב. וכמו שאמרו ז"ל: "לעולם ישנה אדם לתלמידיו דרך קצרה" (פסחים ג'). ולא יושגח אל חיבורי (נ"א: חיבור) מי שיהיה מהם בעל דברים, כאילן רב העלים ומעט הפרי. כי עשות ספרים הרבה אין קץ והעיון בספרים כאלה מטריד המחשבה ומבלבל השכל ומחליש כח הזוכר. וקיצור המאמר עם הכללות ייטיב הזכרון ויקנה אל השכל החידוד והפלפול. לפי שברוב (=על פי רוב) מאמרים כאלה הם עמוקי המליצה ויצטרך בהם לעומק החקירה ועיון, ויהיו מפני זה גם כן נשמרים בלבבות. והספרים האלה הם פירושי הרש"י ז"ל על התורה והתלמוד, וחדושי הרמב"ן ז"ל עליהם בגליל הזה, או התוספות לרבני צרפת ואשכנז בגלילות ההם, או בשאר ספרי חכמי ישראל הדומים לאלה ואם הם מעט. ובספרי הפסק אל הלכות הרב הגדול רבי יצחק אלפאסי, ופירושיהם לרבני קטלונה ז"ל ובספר הגדול "משנה תורה" לתפארת הרבנים אשר לא קדם כמותו ולא התאחר עד היום הר"ם במז"ל.

הדרך השלישי שיכוון האדם בכל מה שיקרא וישנה לידיעת הפירושין והמכוון במאמרים, כי בזולת זה לא יסאר בכח הזוכר. ומה שיוודע על פה מזולת (=כלי) הבנת המכוון בו מהיר ההסרה מהזוכר. וגם שבקריאה (נ"א: שהקריאה) כזאת הוא כצפוף העופות בצד — מה. ואולי שזאת היא כוונת החכמים ז"ל באמדם "מנעו בניכם מן ההגיון" (ברכות כ"ח), לפי שהבנים ברוב (=על פי רוב) לא יכוונו להבנת מה שיקראו. כי ההגיון הוא שם משותף, יאמר על מה שיקראו בלא כוונה כמו המצפצפים והמהגים (ישעיה ח, י"ט).

הדרך הרביעי שיכוון תמיד המעיין לעשות סימנים למה שיקרא וישנה או ילמד, לפי שזה גם כן ממה שייטיב הזכרון מאד. ומפני זה שיבחו החכמים ז"ל "העושה סימנים לתורה" (עירובין נ"ד): וצוה על זה. וכבר הורגלו בעלי התלמוד בעשייתם, ובמקרא — בעלי המסורה והסופרים שהפליגו בזה לסבה זו. וגם כי עם זה יוודעו ספרי האלהים על הדקדוק ולא יטעה בהם, תמצא זה מסימניהם הנאים במסורה ובספרים המחוברים כס.

הדרך החמשי שיהיה העיון תמיד בספר אחד. רצוני — בקובץ אחד, ולא יעתק המעיין מקובץ אל קובץ, כשיעיין היום באחד ומחר בזולתו בעיון האחד בעצמו. אבל יהיה לו בכל מה שיעיין קובץ מיוחד, לפי שזה ממה שייטיב הזכרון במה שיעיין. וזה, כי הצורות

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

[תשפז

הקדמת ספר "מעשה אפור" לפרופיאט דוראן

הדמיוניות אשר מהם ילקחו המושכלות יתבלבלו ויוסר רישומם מהכח המדמה או החוש המשותף בהעתק מספר אל ספר, ויחלש מפני זה הכח הזוכר.

הדרך הששי שיהיה העיון תמיד בספרים היפים והנאים מנוי ויופי הכתיבה והקלפים, והמהודרים בזיוניהם¹⁴⁵ ובכסוייהם, ושיהיו מקומות העיון, רצוני — בתי המדרש, יפי הבנין ונאין, לפי שזה, עם שיוסיף באהבת העיון והחפץ בו, הנה הוא ממה שיטיב הזכרון גם כן, לפי שההבטה והעיון בצורות הנאות והפיתוחים והציורים היפים, ממה שידחיק הנפש ויזרו אותה ויחזק כחותיה. וכבר הסכימו על זה הרופאים. וכתב הרב¹⁴⁶ בשזה מותר כשתהיה הכוונה בו להרחיב הנפש עד שתהיה בהירה זכה לקבל החכמות. והוא אמרם "דירה נאה, אשה נאה ומטה מוצעת לתלמיד חכם"¹⁴⁷ ואמרו: "שלשה דברים מאריכין ימיו של אדם: אשה נאה, כלים נאים, דירה נאה"¹⁴⁸, ובעלי גימטריא עשו להם סימן "ארך ואכר"¹⁴⁹. ומזה הצד הוא מותר לעשות הפיתוחים והציורים בבנינים והכלים והבגדים, כי הנפש תלאה ותעבר (אולי: ותעכר) המחשבה בה, תמיד (נ"א: בהתמיד) לעיין בדברים הכעורים. כמו שילאה הגוף מעשות המלאכות הכבדות עד שירוח וינפש, ואז ישוב למזגו השווה, כן צריכה הנפש להתעסק במנוחת החושים בעיון לפיתוחים והענינים הנאים עד שיסור ממנה הליאות כמו שאמרו ז"ל "כי חלשי רבנן מסיגרסא..." (ר' רמב"ם, שמונה פרקים, פרק ה') והענין הזה גם כן ראוי ומחוייב רצוני — להדר ספרי האלהים ולכוין אל היופי וההדר והנוי בהם. כי כמו שרצה יתברך, לפאר מקום מקדשו¹⁵⁰ בזהב וכסף ובאבן יקרה ובחמודות, כן ראוי שיהיה הענין בספריו הקדושים, וביחוד בספר הזה המקודש, אשר הוא מקדש ייחודי כוננו ידיו, באופן למה שהם גשמים¹⁵¹ אל היותר נכבד שבגשמי הנמצא, והוא גשם השמים, אשר כלל מן הפאר והיופי מה שכלל. ואלה השלשה¹⁵² הם כסא השם על דרך ההשאלה, כהוראת הכסא על בעלי הגדולה והעוצם כמלכים¹⁵³. אמר השמים כסאי (ישעיה ס"ו, א) ואמר כסא הכבוד מרום מראשון מקום מקדשנו (ירמיה י"ז, י"ב). ודאוי שיהיה יופי הכסא והדרו כפי מעלת מי שהוא לו הכסא, מחובר למה שדרשו על אמרו זה אלי ואנוהו (שמות ט"ו, ב')¹⁵⁴. והנה מצד הדרך הזה והקודם לו היה העושר מעלה גדולה ליודעים, כי בו השגת הספרים היפים אפשרית והעיון בספר מיוחד, ולא יצטרך אל השאלה מהזולת, ויהיה¹⁵⁵ עיונו פעם בספר זה ופעם בזולתו. וכבר היה משלמות האומה כי תמיד חשובי עשיריה ככל דור ישתדלו בכתיבת הקבצים היפים, ועשות ספרים הרבה, ואם הרוב די להם מהם¹⁵⁶ ההתפארות בקנינם והיותם נתונים באוצרותיהם, ויראו זה שוה לקיומם ברעיוניהם. אלא שעם כל זה יש שכר לפעולתם, כי הם הסיבה בצד מה להגדיל תורה ולהאדירה. ואם לא יזכו אליה ישאירו ברכה לבניהם ולבאים אחריהם. ולזה אמרו: "עשירים שבבבל כמה הם זוכים? שמכבדים את התורה" (שבת קי"ט).

הדרך השביעי שיהיה העסק בתורה בקול והדיבור המוחש. רצוני — שישמיע מה שיוציא

145. הכוונה לאחר משני דברים נוי כתיבת האותיות או נוי העטיפה. עדי (שמות ל"ג ד) בארמית: תיקון זינא.

146. הרמב"ם בשמונה פרקים פרק ה. 147. ראה שבת כ"ה. 148. ר' ברכות נ"ז.

149. ר' בראשית י. והכוונה — ארך — אורך ימים בא ע"י (אשה), (כלי), (דירה).

150. ר' ישעיה ס"ו י"ג. 151. מצד שהם כלי קיבול חמריים.

152. השמים, התנ"ך ובית המקדש. 153. ר' מורה נבוכים חלק א פרק ט'.

154. ר' מכילתא בשלח לפסוק הנזל. 155. כלומר, ולא יצטרך לעיין בספרים שונים.

156. הערה אירונית. רוב העשירים בעלי הספרים יפים אינם קוראים בהם, ומחזיקים אותם לתפארת בלבד.

מפיו, ואל יהיה העסק בה בחשאי ובקול נמוך כאוב מארץ, אבל (=אלא) בהנעת כלי הדיבור כולם וכל כחות הגוף. וכמו שאמר בכל לבי דרשתיך (תהלים קי"ט, י'), ירצה — בכל כוחותי אשר הלב מקורם והתחלתם. וכשיהיה העסק בה בזה האופן יתעורר החוש הטבעי ויתחזקו הכחות כולם עמו. וכתב הרב, כי ברית כרותה לכל המשמיע קולו בשעת תלמודו, שתלמודו מתקיים, ולכל הקורא בלחש במהרה (בדפוס: במקרה) הוא שוכח¹⁵⁷. וכבר כתבו קצת אנשים, שלזאת הסיבה יתנועעו לומדי התורה והעוסקים בה, רצוני — להעיר החוש (נ"א: החוש) הטבעי ושישאר מפני זה הידוע ממנה בכח הזוכר. אמנם החכם בעל "הכוזר" נתן סבת זה ההרגל והמנהג, למה (=מפני) שהיה מהמנהג הקדום לקרוא רבים בספר אחד, והיה מן ההכרח לכל אחד שיטה בכל עת לעיין התיבה וישוב, והוא נוטה ושב תמיד, ושב (=והפך) זה מנהג¹⁵⁸. ואולי נרמז כל זה באמרו וכל העם רואים את הקולות ... וירא העם ויניעו (שמות כ, ט"ו-י"ח) להורות, כי העסק בתורה הוא יותר שלם בקול והתנועה. ואחשוב, שלזאת הסבה נקרא הספר הזה המקודש אצל החכמים "מקרא". וכאילו יכארו בשם הזה, שהעסק בו ראוי שיהיה בקול מוחש. והקריאה — כמו וקרא עליה את הקריאה (יונה ג', ב'), קרא בגרון (ישעיה נ"ח, א). והוא שם נאמר בכלל ויחוד. כי ההמון כבר יקראו בשם זה ספרי הנבואה, לפי שהנביאים ברוב (=על פי רוב) אמרו מה שאמרו בקריאה, הלוח וקראת (ירמיה ב, ב'), וקראת שם (שם ד', ב').

הדרך השמיני והוא מיוחד יותר אל המקרא, שיהיה הלימוד והעסק בו בשיר ולחנים. כי זה — עם שהוא ממה שיוסיף תשוקה וחפץ אל העוסק בו לערבות השיר והתעורר הכחות בו והתחזקם — הנה הוא גם כן ממה שייטיב הכח הזוכר. וזה למה שבא במאמר המשורר מאריכות זמן התנועות הקוליות והמנוחות וההעמדות הנכנסות בו. ועם זה גם כן תשלם ההבנה (נ"א: ההכנה) והכוונה במאמר לאורך הזמן אשר ישורר בו. וזאת היא הסיבה להתפלל בבתי כנסיות בנעימות הקולות וערבותם באופן שתשלם הכוונה בתפילה. והיה העניין הזה על השלמות נמצא המקדש, המשוררים (נ"א: במשוררים) והכלים. והיה זה חכמה גדולה אצלם, והוא ראוי שיתדמה אליו כפי האפשר הספר המקודש הזה, מקדש יה כוננו ידיו, עם שאמתת החכמה הזאת נעדרה מאתנו היום. וכבר יאמרו הפילוסופים, כי לחכמה הזאת, אשר הוא החלק המעשי מחכמת המוסיק"א, פועל (=השפעה) בהנעת (נ"א: בהנחת) הכחות והשוואת (=הבראת) מזג האדם עד שכבר ישיבוהו אל בריאותו בסורו (נ"א: בסורה), והוא גם ממה שיביא האדם אל השמחה והאבל, וזולת זה ממקרי (=ממצבי) הנפש¹⁵⁹. ואחשוב, שלזאת הסבה כתוב במקצת מזמורי תהלים "למנצח", לפי שהיה השיר המיוחד למזמור ההוא ממה שינצח כח או כחות־מה מהנפש להשיבם אל היושר והתיקון. וכבר היה דוד מהשלמים בחכמה זו מאד והכלים המיוחדים מהעוזרים הגדולים אל זה. וכשאמר לשאול יבקשו איש יודע מנגן והיה בהיות עליך רוח אלהים רעה ונגן בידו וטוב לך (ש"מ"א ט"ז, ט"ז), ענה אחד הנערים הנה ראיתי בן לישי בית הלחמי יודע נגן (שם שם, י"ח). הנה היה מסגולתו גם כן לעורר הכח הנבואי והוא אמרו ועתה קחו לי מנגן... (מל"ב ג, ט"ד). והשיר הזה אשר אלה סגולותיו הוא הנקרא "שיר ה'". ועליו אמרו איך נשיר את שיר ה' על אדמת נכר (תהלים קל"ז, ד) והשיר הזה המיוחד לספר הזה המקודש, ואשר נשורר אנחנו בו

157. רמב"ם, הלכות תלמוד תורה פרק ג, הל' י"ב. 158. ר' כוזרי מאמר ב' סי' ע"ט — פ'.

159. הפילוסופים הערביים ביה"ב עסקו הרבה בענין השפעת המוסיקה על הנפש. בין חכמי ישראל אשר קדמו לאפודי עסק בנושא זה ר' סעדיה גאון, במאמר י' של "אמונות ודעות". כל המקורות העבריים לנושא זה רוכזו ופורסמו ע"י פרופ' י. אדלר בספר Hebrew Writing Concerning Music.

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

[תשפט

הקדמת ספר "מעשה אפוד" לפרופיאט דוראן

מאמריו, עם שאינו ממין השיר הנזכר במעלת הסגולות ההן, הנה לו יתרון ומעלה על כל שיר זולתו ממה שישוררו בו שאר האומות מאמריהם ותפילותיהם, כי הוא כמעט שיתן הבנה למכוון במאמרים. וביאור זה כמו שאמר החכם בעל "הכוזר", כי המכוון במאמרים הוא להורות על מה שיש בנפש המדבר, ושיצוייר זה בנפש שומעו, וזה ממה שאי אפשר שישלם אלא בדיבור פנים בפנים, ולו בזה יתרון על הדיבור בכתב. וכאשר אמרו "מפי סופרים ולא מפי ספרים" מפני שנעזרים בדברים שבעל־פה, והוא הדיבור החי, בהעמדה במקום הראוי, ובהמשך הדיבור בחזקו ורפיונו במקום הראוי וברמיות וקריצות והתימה והשאלה, והצווי וזולת זה ממה שקצרה בו יד הדיבור בכתב, והוא הדיבור המת¹⁶⁰. והדיבור בפה אפשר שייעזר המדבר בתנועות עיניו וידי וראשו להבין הכעס והרצון וזולת זה. והנה המציא עזרא הסופר עם אנשי כנסת הגדולה הטעמים ללשון הספר הזה המקודש, שישלים כס כפי שאפשר מה שחסר מזה הדיבור בכתב מהדיבור על פה ויבוא הדיבור על זה. והשיר באלה הטעמים הוא מיוחד לספר הזה. וכבר הגיע משלמות זה שהנה תמצא מאה אנשים יקראו בכתוב כאילו הוא (נ"א: הם) איש אחד, פוסקים בעת אחת ומחברים קריאתם כאחד¹⁶¹. וכתב החבר על זה: והועילה זאת המעלה [ו]החריצות על הקריאה, והקל בעבודה הזכרון והכנס העיניים בנפש¹⁶². (עד כאן). והוא מה שרצינו. ואם תשמע בקול השירים לשאר האומות, תמצא ענינם בחילוף זה (נ"א: מתחלף לזה), עד שהם כמעט יפסידו צורת המאמרים, וכמעט שלא יובן מהם כי אם קול והברה לכד. לפי שהם לא כוונו בזה כי אם לערבות חוש השמע, בהתחלף יחסי הקולות בדקות ועובי וזולת זה.

והנה בקצת פיוטים ומאמרים שקולים נהגו ישראל המנהג הזה, כי התערבו בגוים וילמדו מעשיהם, והם מפסידים (=מקלקלים) בנעימות והלחנים צורת המאמרים. אבל כבר הטיבו, כי בימי התשובה ימים ההם הקדושים נהגו בנעימות והלחנים העוזרים לכוונה הנרצית, והמעוררים הלבבות אל התשובה, ולא יפנו אל ערכות השיר המפסיד צורת המאמרים. ודע, כי בדרך הזה מהשיר בטעמים הנזכרים, עם שהוא מיוחד למקרא, כבר נהגו בו הקודמים גם כן במשנה, והיו קוראים אותה בקיבוצים הנבחרים בטעמים ועל דרך קריאת המקרא. לפי שהיא כולה או רובה כללים על תורה שבעל־פה. ולזה בחרו בה בקריאה העוזרת על השמירה בלבבות. ולזה תמצא כל ספרי המשנה הקודמים כתובים עם ניקוד והטעמים¹⁶².

הדרך התשיעי שיהיה העיון במקרא ובגמרא בספר כתוב בכתב אשורי המאושר באותיותיו והוא שבו ניתנה התורה האלהית על דעת רבנו הקדוש והוא האמת, וכמו שהביא על זה הראיה החכם אבן עזרא בספר "צחות" ובפירוש התורה פרשת "ואלה שמות". והכתב הזה הוא אשר יקראו אותו ההמון "כתיבה מרובעת", כי הכתב הזה להדרו ויפיו יישאר רשומו בחוש המשותף והדמיון. ויהיה מפני זה מה שיחקו שמור בלבבות והכח הזוכר ומפני זה היה ממנהג הקודמים והמתאחרים לכתוב הספרים האלה, רצוני — ספרי הפסוק¹⁶³ והגמרות, בכתב הזה המפואר, וכבר יחד אותו הכורא בנתינת תורתו. ולא חששו מזולתם מהספרים, כי עם טוב השמירה לאלה תקל מה שבא עליהם מהבאורים. וכבר שמעתי מרבתי נ"ע, כי לכתב הזה המפואר סגולה בהיטב הכח הזוכר, ושהם קיבלו זה מהקודמים וחשבתיו.

160. כוזרי מאמר ב' סי' ע"ב. 161. כוזרי שם, סי' ע"ה. 162. שם שם ע"ח.

162א. על הטעמים למשנה כתב גם ר' שמעון בן צמח ב"מגן אבות": "הצורות שאנו משתמשים בהן בכתבי הקודש וכן במשניות הקדומות והמנוקדות שמצינו שהן מנוגגות כמו כתבי הקודש".

163. התנ"ך.

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

[תשצ]

פרופ' דוב רפל

שזה מהם הפלגה או גוזמא, אלא שזה ניסיתי בעיוני ומצאתיו אמתי, ושיערתני בזה (נ"א : בו) הסיבה שכבר קדמה.

הדרך העשירי שיהיה העיון בספרים שתטה הכתיבה בהם אל הגסות והעובי מאשר תטה אל הדקות, לפי שהכתיבה הגסה יישאר רשמה בחוש המשותף והדמיון גם כן יותר מהדקה. וגם כי בעת הזקנה יחשכו הרואות, ולא יצטרך להעתק מספר אל ספר, ולזה היה ממנהג הראשונים כולם לכתוב הספרים האלה בכתיבה הגסה. והחבר ב"כוזר" נתן לזה סבה אחרת. והוא, מפני שהיו רבים על ספר אחד, והיו מפני זה הספרים גדולים¹⁶⁴. והיה זה אמיתי בזמנים ההם, שהיו עוסקים בתורה לאלפים ולרכבות, עד שבעלי מלאכה בעתות הפנאי לא היה להם עסק בזולתה. אבל עתה שרבו הספרים על הסופרים, ובעלי המלאכות בעתות הפנאי והבטלנים ילכו אחרי ההבל ויהבלו לצחוק (=לשחק) בקוביא והנדרשיר¹⁶⁵ והדומה להם, בטלה סבה זו, אבל נשאר המסובב להרגל ומנהג הקודמים.

הדרך האחד עשר הלימוד (=ההוראה) אל הזולת, כי כשילמד אל זולתו מה שהשיג וידע, יקרה במאמרים ההשנות והוצאת מה שבכח אל הפועל מהידוע, ויכנסו הענינים בנפש ויחזק רשמם, ותתחזק מפני זה השמירה בלכבות, והוא עם זה מה שייטיב הכח המחשבי ויחדד השכל. וכמו שאמר "הרכבה למדתי מרבתי, ומחברי יותר מרבתי, ומתלמידי יותר מכולם" (תענית ז') והוא מאמר ר' נהוראי "הוי גולה למקום תורה. ואל תאמר שהיא תבוא אחרין ושחברין יקיימוה בידך ואל בינתך אל תשען" (אבות, פרק ד'). וכתב הרב (הרמב"ם) בפירוש זה ואמר: "בקש מקום קריאת התלמוד [הקריאה והלימוד] כי עם זולתך תתכן הקריאה ותתקיים. ולא תשען אל בינתך [ואל תשען על תבונתך] ותאמר שאינך צריך לחברים ותלמידים שיעוררון". וראוי שלא יובט בלימוד הזה אל תועלת הממון והשכר. וכמו שדרשו "מה אני בחנם, אף אתם בחנם" (נדרים ל"ז). ואמרו "כל הנוטל הנאות"¹⁶⁵ מדברי תורה, נוטל חייו מן העולם" (אבות פרק ד'). וזה, כי הוא כבר נתן מה שהוא כלה ואבד התכלית למה שהוא קיים נצחי, והחליף השיטה. ואולי זאת היא כוונת האומר "והשתמש"¹⁶⁵ בתגא — חלף" (שם). וזה כי המשתמש בכתר תורה לקחת על לימודה ממון ושכר, הנה הוא מחליף הסדר. כי תכלית הממון והקנינים על דרך האמת ראוי שיהיה התורה והחכמה, לא כחלוף זה. וכמו שאמר למה זה מחיר ביד כסיל לקנות חכמה ולב אין (משלי י"ז, ט"ז). וכבר באר שתכלית המחיר הוא קנין החכמה, ולא המחיר תכלית לחכמה.

הדרך השנים עשר שיהיה הלמידה והלימוד בשובה ונחת, וביישוב הדעת ומתינות. לא יהיה האדם נמהר בעסק התורה, וכמו שאמרו: "מתון, מתון כמה שוה!" (ברכות כ') כי המהירות בכל דבר מהיותר מזיק שבדברים ומונע השגת התכלית, והוא סעיף מחסרון הדעת. ולזה יעד הנביא ולבב נמהרים יבין לדעת (ישעיה ל"ב, ד'), הוא בייחוד בקנין הידיעות יותר מזיק. והוא ענין טבעי. כי עם שהשכל (=אף על פי שהשכל) ישיג מושכליו בזולת זמן להעדר החלוקה מהם, הנה להרשם בנפש הצורות הדמיוניות, אשר הן התחלה להן, להיותן

164. כוזרי מאמר ב' ס"ז פ. 165. ר' כתובות ס"א.

165. ברוב הדפוסים הנוסח הוא "כל הנהנה". אולם בכ"י קייפמן ובמחזור ויטרי ובמחזור רומא הנוסח הוא "כל הנאות" המלה "הנוטל" אינה בכתבי יד רבים של "מעשה אפר" והיא שיבוש.

165. צריך להיות "ודישתמש" או "וראשתמש".

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

[תשצא

הקדמת ספר "מעשה אפור" לפרופיאט דוראן

דמיון לדבר הגשמי, ולא הופשטו מהחמירות לגמרי, יצטרך לזמן מוגבל (=מסויים) יראה בו רשמים בחוש המשותף והדמיון ושיתקיימו ויתחזקו בו. וכמו שהמים מהירי ההגרה והתנועה, לא ירשם בם דמיון לצורה מהצורות, הנקרא אצל החכמים ז"ל בכואה, למהירות הגרסתם. ואמנם יראה הדמיון הזה במים העומדים או הבלתי מהירי ההגרה, כן הענין במה שיקנה מהידיעות. והוא אחד מהדברים אשר בעבורם נמשלה התורה למים. ולזה אמר כמים הפנים לפנים כן לב האדם לאדם (משלי כ"ז, י"ט), וירצה, שענין המים, אשר הפנים הנרשמים בהם דמיון לפנים, הוא ענין שכל האדם לאדם. כי לא ישלב המושכלות מהידיעות, כי אם הבעל-נחת וישוב, לא מי שהוא נמהר לב מהם. והטיב כעל הניקוד, בששם ככ"ף כמים ולמ"ד לאדם מה שיוורה על ההודעה, ולא נקדם בשו"א. והאדם, שבא בה"א הדעת (=הידיעה), כי ממי שהוא אדם באמת ידבר, לא מזולתו, וכן ממים מיוחדים ולא מכל מים¹⁶⁵. הנה שכבר הורה, כי עסק התורה ראוי שיהיה והוא יותר שלם בנחת וישוב הדעת. והפילוסופים גם כן על הסברה הזאת. אמר הראש מהם, שההשגה השכלית אמנם תשלם במנוחה, והכוונה בו מה שאמרתי.

הדרך השלושה עשר והוא מהיותר עצמיים ומיוחדים — הכוונה; שיהיה העסק בתורה לשמה. ורצוני לאמר, שלא יתכן תכלית אחר זולתה, רצוני — בקשת הכבוד או קנין הממונות וזולת זה. אבל תהיה היא התכלית לעצמה, והוא — השלמת רצון האלהים וההתקרב אליו, ויגדל חשק האדם ותשוקתו להשגתה ושיפנה דעתו ומחשבתו מכל דבר זולתה, ולא יטרדם בעסקים העולמיים (=של העולם הזה). והוא שאמר כי אם בתורת ה' חפצו (תהלים א', ב'), וזה נקרא חפץ ה', כאמרו וחפץ ה' בידו יצליח (ישעיה נ"ג י'). וראוי שיהיה החפץ הזה המביא (נ"א: מביא) אל החשק, שהוא הפלגת האהבה, עד שלא תשאר מחשבה בדבר אחר, אלא באהוב. ולפי שהיה העסק בצרכי האשה והבנים מהיותם מטרידים בהשגת החשק הזה, עד שגם האדם השלם, כמו שאמר הרב, כשירבו עסקיו באלה הענינים יחלשו תשוקתיו העיוניות וישתקעו, ויהיה בקשו להם בהפסק ורפיון. הנה מפני זה באה המצוה בנתינת התורה האלהית היו נכונים לשלשת ימים אל תגשו אל אשה (שמות י"ט, ט"ו)¹⁶⁵ ולזה אמר בן עזאי כשעוררוהו לקחת אשה: "חשקה נפשי בתורה, די לעולם באחרים" (יבמות ס"ג). ולא אכוון בזה אל המניעה (=ההמנעות) מלקחת אשה לגמרי, שכבר באה בו המצוה האלהית למין האדם כולו, והחכמים ז"ל שכבר כתבו בזה מה שראוי. אבל אכוון בזה אל האזהרה לבני ישראל הבחורים החשובים והמוכנים שיזכו לכתר התורה, שלא ימהרו קיצם על לקחת אשה, וירבה (נ"א: וירבו) עסקם בתורה בעוד לחמם ניתן ומימיהם נאמנים. ומזה הצד היה הלימוד בשני הכחות יותר נשאר ויותר קיים להפנות המחשבה מכל דבר זולתו. והענין הזה גם כן טבעי, כי טרדת המחשבות תהיה סבה אל שההשגה מבלבלת מעורבת מן ההשגה והקיצור¹⁶⁶. והעניינים הנרשמים והמצויירים בנפש כמעט שיימחו עם התחלף המחשבות, והצורות האחרונות משכחות את הראשונות. וזה אמרם ז"ל: "מחשבה מועלת אפילו לדברי תורה" (סנהדרין כ"ו) לאחד הפירושים. ורצוני לאמר, כמו שכתב רש"י ז"ל בשם זולתו: "מהניא לשכח ממנו תלמודו. מפר מחשבות

165. ג. לדעת האפור, סימני הידוע במלים כמים ולאדם מציינות מים ואדם מיוחד, ולא את המים בכלל ואת מין האדם, כפי שנוהגים לפרש.

166. ד. ראה מורה נבוכים. חלק ג' פרק ל"ג.

166. ההשגה המספקת ליצירת המושג הנכון וההשגה החלקית, הקצרה מכדי יצירת מושג נכון.

ערומים — נותן להם מזונות ומבטל מחשבות מלבם, שאין מניחין אותם לעשות תושיה". ומזה הצד היה גם כן העושר מעלה גדולה לחכמים ולצדיקים, כשיכוון בו התכלית הזאת, רצוני — השגת התורה והחכמה וההכנה להשלמת מצוותיה, ולא ישימהו האדם תכליתו האחרון. ולפי שלא היו לחכם הנכבד אבן עזרא ז"ל שתי פרוטות מימיו, ולרוב אהבתו וחשקו בתורה לא נמנע מהשגת כתרה אמר: "ועורי לב יחשבו שהעושר מעלה גדולה לצדיקים, והנה אליהו יוכיח". (פירוש התורה לבראשית כ"ה, לד). ולא זכר מה שהבטיח בו יתברך משיח צדקו, ראש ואב לחכמים; החכמה והמדע נתון לך, ועושר ונכסים וכבוד אתן לך אשר לא היה כן למלכים אשר לפניך (דברי הימים ב', א', י"ב). והוא שכבר התפאר כנסתי לי גם כסף וזהב (קהלת ב', ח'), אבל שכבר אמר אף חכמתי עמדה לי (שם שם ט), להורות על שהכוונה בממון ראוי שתהיה הכוונה הזאת. ודוד אביו אמר ואני בעניי הכינותי לבית ה' זהב ככרים מאה אלף וכסף אלף אלפים ככרים (דברי הימים א' כ"ב, י"ד). וכל זה להעיד, כי התכלית בממונות והעושר ראוי שיהיה לעבודת האלהים ולהתקרב אליו בעסק תורתו הקדושה, אשר היא רצונו ולפאר מקום מקדשו וספרי קדשו, ולהיטיב בו לחכמים מורי התורה. וכמו שאמרו ז"ל בהטלת מלאי לכיסם¹⁶⁷ וזולת זה. והפלא ממפחיתי המעלה הזאת¹⁶⁸ במאמר, שלא ראיתי אחד מהם שלא יחשוק אותה (=את העשירות) וישתדל בהשגתה בכל כחו. וזולת (=אלא) שהמציאות לא תעזור את כולם בזה. ומפני זה יתעצלו ויתרשלו קצתם ללכת אחריה, או להיות העצלה הטבעית להם ואינם ממי שנאמר עליהם ויד חרוצים תעשיר (משלי י', ד). והענין המיוחד אליו (נ"א: בו) יתברך מצד שהוא אלוה, הוא חיוב מציאותו וההסתפק¹⁶⁹, והוא שלא יצטרך במציאותו של זולתו. ולזה נקרא בספרי קדשו שדי ורוצה לאמר, שדי במציאותו, ושהוא מסתפק בעצמותו. ולזה גם כן אמר אהיה אשר אהיה (שמות ג', י"ד), רוצה לאמר, שהיותו לו מעצמותו¹⁷⁰. וכל נמצא זולתו, יצדק בו שיאמר "אהיה אשר יהיה", לפי שמציאותו מושפע מזולתו, והוא נמצא מפני מציאות הזולת ההוא, ולזה יאמר "אשר יהיה", וירצה בו — הזולת ההוא. אבל הוא יתברך, יצדק בו לבד שיאמר אהיה אשר אהיה, והוא, שהוא נמצא מפני שהוא נמצא, והוא חיוב מציאותו, לא מפני זולתו.

ועוד לו ענין אחר נמצא לו במוחלט, מצד שהוא אלוה. והוא, ההשפעה וההטבה אל כל אשר זולתו, וכי הוא מקור הטובות כולם במוחלט, ולזה נקרא מקור מים חיים (ירמיה ב', י"ג). והוא יתברך העשיר במוחלט, וכמו שאמר והעושר והכבוד מלפניך (דברי הימים א' כ"ט, י"ב). ולפי שהאדם במעלת העושר כבר יזכה אל ההדמות אליו יתברך בצד מה בשני אלה התוארים. והוא, שבה יהיה האדם מסתפק בעצמו משיצטרך אל זולתו במה שהשגתו אפשרית עם הממון. וגם כי אפשר לו להשפיע לזולתו ולהיטיב לו ממה שחננו ה' יתברך. וכמו שצווה בזה יתברך בצדקות לעניים והתרומות, והמתנות והמעשרות לכהנים וללויים. הנה מפני זה היתה מעלת העושר גדולה ונכספת לעדת האנשים בטבע. כי הטוב הוא אשר יכספווהו הכל. אבל כי ראוי שיהיה לתכלית הנזכר עם השמירה (=הזהירות), שיהיה ההשתדלות בהשגתו כפי התורה, ולא יקבצנו עם אונאת הזולת, כמו (נ"א: כמי) שנאמר עליהם כתיבה מלאים מרמה על כן גדלו ויעשירו (ירמיה ה', כ"ז). כי בזולת זה אפשר שיהיה שמור לבעליו לרעתו, ולא כאלה חלק האדם השלם אשר נכח ה' דרכו.

167. ראה פסחים נ"ג.

168. המזוללים בעושר, כביכול.

169. שמציאותו הכרחית ושאין הוא נזקק לשם קיומו למשהו זולתו.

170. שמציאותו היא חלק ממדתו.

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

[תשצג

הקדמת ספר "מעשה אפור" לפרופיאט דוראן

הדרך הארבעה עשר קביעות הזמן. ולא ארצה בקביעות הזמן שיקבע זמן (כ)שיאמר, שתוך זמן מוגבל יקרא ספר אחד או שנים או ישנה פרק אחד או מסכתא, לפי שזה בלתי ראוי וכמו שפירש על זה הרש"י ז"ל אמרם "מחשבה מועלת אפילו לדברי תורה" (סנהדרין כ"ו): זה לשונו: "מחשבה שאדם מחשב "כך וכך אעשה", "כך וכך תעלה בידך", מועלת להשביט הדבר, שאין מחשבתו מתקיימת אפילו לדברי תורה, כגון האומר: "עד יום פלוני אסיים כך וכך מסכתות בגירסא". מפר מחשבות ערומים (איוב ה', י"ב) — שאין מחשבתם עולה בידם אפילו לתושיה¹⁷¹.

אבל הכוונה בקביעות הזמן שייחד זמן מוגבל לעסק התורה, יפנה בו מחשבתו מכל עסק וזולתה ושלא יחשב בזמן שהוא בדבר אחר, באופן שיהיה מה שישגיגהו שמור בלב. ואמנם הצורך בקביעות הזמן לתורה הוא, כי האדם כבר יצטרך לו לקחת חלק מהזמן שיתדל בו בעסקיו העולמיים להשיג ההכרחי או יותר מהכרחי בכוונה הנרצית, כאמור. ובגלות הזה מן ההכרח לקחת בזה חלק רב מהזמן להיות ישראל בו עמוסי התלאות ותחת משא מלך ושרים ולזה אמר הרב: "אלו העתים רבים ורחבים המצאתים לך לחשוב בהם בכל מה שתצטרך אליו מעניני הממון והנהגת הבית ותקנת הגוף" (מורה נבוכים חלק ג פרק נ"א), מפני זה היה מחוייב שיקח זמן מיוחד לעסק התורה.

והזמן היותר נאות בזה הוא הלילה, לפי שהוא אז פנוי מעסקי העולם, וכמו שדרשו על אמרו קומי רוני בלילה (איכה ב', י"ט) — אין רינתה של תורה אלא בלילה. (חגיגה י"ב). ואמרו: "כל העוסק בתורה כלילה חוט של חסד משוך עליו ביום, שנאמר יומם יצוה ה' חסדו ובלילה שירו עמי" (תהלים מ"ב, ט) (תמיד ל"ב). גם כשיעור משנתו על מטתו יחשוב כעת ההיא כמה שעסק בתורה ולהשיבו על לבו ולשמו באוצר הכח הזוכר. וכבר באה על זה המצוה האלהית: **ודברת בם ... בשכבך** (דברים ו', ז). וכתב הרב: "אבל בעת שתהיה לבדך בפני עצמך מבלתי אחר, ובעת הקיצץ על מטתך, הזהר מאד לשום מחשבתך בעתים הנכבדים ההם בדבר אחר אלא בעבודה ההיא השכלית" (מורה נבוכים, חלק ג' פרק נ"א). כבר יראה מכל זה, כי הזמן המיוחד לעסק התורה הוא הלילה, וזה דבר הסכימו עליו כל המעיינים בכלל האומות. ושאלו לחכם: מפני מה השיג מחכמה יותר מחבריו, והשיב, לפי שהוציא בשמן יותר משהוציאו הם ביין¹⁷².

הדרך החמשה עשר הוא התפילה אל האלהים והתחינה והבקשה ממנו יתברך, להישיר לפנינו דרכו בדיעת תורתו. והדרך הזה איננו מיוחד אל השגת התורה לבד, כי בכל מה שיצטרך אליו האדם, אם ירצה ממנו השגת דרושו, התפילה אל האלהים ראויה ומחוייבת. והכתובים רבים בעדות זה. והראייה השכלית עם השרשים התוריים תחייב זה, ואין הנה (=כאן) מקום חקירה זו. וענין התפילה אל השגת התורה אינו שיתפלל האדם ויבקש מאת אלהים שיניע רצונו אל העסק בתורה ויוסיף חשקו אליה. כי הענין הזה ממה שנתלה בבחירה האנושית, ומה שהוא כזה לא יצטרך אל התפילה, שכבר אמר ראה נתתי לפניך את החיים ואת הטוב ... (דברים ל', ט"ו). אבל ענין התפילה הוא לבקש מאת האלהים השלמת מה שיצטרך האדם אליו בשלמותו הראשונה, והוא — הכנת צרכיו בכל עת אשר יבקשם מהמוזנות ושאר הנהגות גופו, ושיהיה בריא על הטוב שבעניניו הגשמיים, באופן שיהיה לו אפשרי העסק

171. סופו של הפסוק באיוב "ולא תעשינה ידיהם תושיה". נאמר בפרקי ר' אליעזר "עד שלא נברא העולם נתניץ הקב"ה בתורה הנקראת "תושיה". (מובא בילקוט ח"ב, רמז תתקמ"א).

172. מבחר הפנינים, שער החכמה, פס' י"ז.

בתורה. כי האדם, כמו שאמר הרב "אי אפשר לו שיבין מושכל, ואפילו ילמדוהו אליו, כל שכן שיתעורר לזה מעצמו, בעוד שיהיה לו כאב, או דעב, או צמא, וזולת זה ממה שימנע העסק בתורה" (מורה נבוכים חלק ג' פרק כ"ז). ולפי שהשגת העניינים האלה אינה ממה שיתלה בכחירה לבד, והם צריכים אל העזר האלהי, לזה היתה התפילה עליהם (=אודותם) מחוייבת. וכן מענין התפילה בהשגת התורה הוא לבקש מאתו יתברך עומק המחשבה וחידוד הכח ופולפול וחריפות בעסק התורה, והטבת הכח הזוכר והשומר, כדי שיהיה שמור בלבבות מה שיושג ממנה. ושני אלה התארים¹⁷³ הם מתת אלהים, ואין כל אחד זוכה אליהם אם לא מי שחננו ה' חן ושכל טוב. ולכן היתה התפילה אליו יתברך עליהם ראויה ומחוייבת. והוא שביקש דוד משיח צדקו; גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך (תהלים קי"ט, י"ח). ואמר ברוך אתה ה' למדני חוקיך (שם שם, י"ג) הורני ה' דרך חוקיך (שם שם, ל"ג). הבינני ואצרה תורתך (שם שם, ל"ד). טוב טעם ודעת למדני (שם שם, ס"ו). לעולם לא אשכח פקודיך (שם שם צ"ג) וכאלה רבים. יכוין בהם בקשת העזר האלהי על העסק בתורה כפי האמור. ולפי שהיה זה העיקר והתכלית בשאלת הצרכים סדרוהו אנשי כנסת הגדולה ראשון בתפילה הכוללת. אמרו: "אתה חונן לאדם דעת ומלמד לאנוש כינה". וכי ראו הבאים אחריהם שזה הוא התכלית האחרון לאדם, סידרו אותו אחר התפילה גם כן, והוא "פתח לבי בתורתך", והכוונה בו מה שזכרתיו הנה. אלה הם דרכי ה' ישרים, צדיקים ילכו בס באור ה', כמו שאמר לכו ונלכה באור ה' (ישעיה ב', ה') ויורנו מדרכיו ונלכה בארחותיו (שם, ג) וחפץ ה' בידם יצליח. ואשר אמרתיו לפני (=לעיל) הוא אשר אשנהו עתה על צד האזהרה לכל דורש ומבקש ה', לשום כל מגמתם ומאמצי כחם על עסק התורה על הדרך הנזכר, ולא יטו אשורם מני דרך ואורח חיים. כי עץ חיים היא למחזיקים בה. אמנם אם על כל פנים יכסוף המשכיל ויפנה לבכו מצד התאוה הגוברת ויצר לב האדם אל העיון בחכמה זולתה (=זולת התורה), ובייחוד — הטבעיות והאלהיות לפילוסופי יוון, ויחזק עליו החולי הזה אשר לא יוכל להרפא, הנה ליראתי מהסכנה ושלא יובילוהו זה אל הגבול הרע והאכזר, אני מקדים רפואה למחלתו ונותן לו עצה הוגנת; שיקדים להכין אל ההצלחה העיון בספר הנכבד אשר עשה החכם התורני המעולה ר' יהודה הלוי ז"ל למלך כוזר מטענותיו על פילוסופי יוון, במה שיחלקו על יסודות התורה האלהית. כי הוא כבר הפליג בו בטענות צורקות אמתיות ומתישבות על הלב לקיים שרשי התורה האלהית. ולא יצטרך בהם לעומק חקירה ועיון רב, ועם זה ישמר מההסתכן בשורש הראש והלענה הפורה בפרדס חכמותיהם עם פרי מגדיהם כפריהם ונרדיהם. ואחר (=ואחרייכן), בהגעת התכלית, רפאות תהי לשרו הספר הגדול אשר לא תשוער מעלתו וערכו, אשר כמוהו וממנו לא חובר עד היום באיזו אומה שהיתה, הוא הספר אשר נגזר שמו מהתורה ספר "מורה נבוכים", לעטרת תפארת בעלי התורה והחכמה, אחרון הגאונים בזמן ראשם בחשיבותו¹⁷⁴, הר"ם במז"ל. והתאחרו בעיון מחוייב¹⁷⁵, לפי שהוא כבר אמר, שאין דבר בו כי אם עם מי שנחפסף. ויובן זה מעומק חקירותיו ופניני מאמריו למעיין בס בשכל זך, כי כבר הפליג בספר ההוא בקיום שרשי התורה האלהית כפי מה שיחייבוהו העיון והחקירה השכלית. ואולי יאמר אומר ומוכיח בשער יקוש, שאני נאה דורש ואיני נאה מקיים. לפי שכבר נטיתי בעיון ספרי הפילוסופים ביותר מהראוי, עם שהשגתי בהם נקלה והמעטתי עסקי בתורה אשר היא חיי. ומתנאי המלמד ההשמר ממה שיוכיח עליו. וגם אני אודה כי טעיתי בזה מדרך השכל, ולא שמעתי לקול מורי ולמלמדי לא

173. כח החשיבה וכח הזכירה. 174. "בחינת העולם" סוף.

175. וחייבים ללמוד את "מורה נבוכים" בשלב מאוחר של עיון.

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

[תשצה

הקדמת ספר "מעשה אפוד" לפרופיאט דוראן

הטייתי אזני. ומפני זה הוא מבואר מאד, שאין לקחת מעיוני ראייה ולהקיש ממני אל זולתי. וגם שאני כבר אמרתי דברים של טעם בכל מה שהנחתיו מזה, ובראיות אמתיות לבעלי האמונה. ואין ראוי להביט במאמרים כי אם לאיכותם, לא לבעליהם. וכמו שאמרו "קבל האמת ממי שאמרו"¹⁷⁶. ועוד, שהטענה הזאת תחייב ההמשך אחר מאמרי ועצתי מזה, כי אין חכם כבעל נסיון. וכל זה נסיתי בחכמה ועם (=ואע"פ) שהיא רחוקה ממני, ומצאתי מה שאמרתיו עצה טובה והגונה לכל דורש ומבקש ה'. וכבר הארכתי בכל זה ועברתי חוקי, לפי שהוא מוסר השכל לכל מתחיל בעיון התורה וחושק בה והוא במדרגת ההתחלה¹⁷⁷ כמו שהיתה חכמת הדקדוק אשר בה יהיו דברי במדרגת ההתחלה גם כן לעסק התורה. ומהנה (=ומכאן) אתחיל בזכרון מה שיעדתיו מהחכמה ההיא. ולפי שכבר עשיתי המאמר הזה על חכמת הלשון הנקראת אצל ההמון "פעולה", שהוא שם נרדף ל"מעשה", על כן קראתיו "מעשה אפוד". וכבר גליתי בו בורות (נ"א: סודות) מה לחכמה ההיא וקצת עמקות. והוצאתי לאור תעלומות־מה ממנה, שנעלמו מכל מי שראיתי מאנשי זמני. והנה אם יהיה מה שאמרתיו ואומר אותו טוב בעיניך — קחנו ועיניך שים עליו, ואם אין — הנח לו.

176. ר' הקדמת הרמב"ם ל"שמונה פרקים".

177. הארכתי בדברים, מפני שהם מכוונים למתחילים בעיון.